

ЧЛАНЦИ

Др Петко Луковић

СЛОВЕНЦИ И ЦРНОГОРСКО-ТУРСКИ РАТ 1862. ГОДИНЕ

Борећи се са невиђеном храброшћу у рату од почетка априла до краја августа 1862. против вишеструко надмоћнијег турског агресора, Црногорци су привукли пажњу и стекли пуну наклоност прогресивног дела европског јавног мњења. Такав став дошао је до снажног изражаја код словенских, а нарочито југословенских народа, који су, поред моралне и политичке, пружили и значајну материјалну потпору херојском црногорском народу. У неравној борби, Црногорци су успели не само да очувају територијални интегритет и независност своје земље већ и да стекну још већи углед код других југословенских народа и тиме даду непроцењив допринос убрзаном јачању солидарности између југословенских народа, основном предуслову за стварање заједничке југословенске државе, којој је претходио веома дуг и трновит пут оружане и политичке борбе. О ставу Словенаца према црногорско-турском рату 1862, као и о догађајима који су му претходили и до њега довели, у нашој историографији, сем узгредних напомена без неопходно потребних образложења и на чињеничним фактима заснованих тврдњи,¹ није објављен ни један запаженији рад. То нас је подстакло да о ставу Словенаца према црногорско-турском рату 1862. презентирамо у овом чланку о велик број података, ослањајући се на сведочанства из ондашњих листова, »Novica« и »Laibacher Zeitung«, који су у то време излазили у Љубљани.

¹ P. Luković, *Stališče Slovencev do vstaje v Hercegovini in Bosni in do bosansko-hercegovskega vprašanja v letih 1875—1878*, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za zgodovino in družbene vede, Dela, књ. 19, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, књ. 6, Љубљана, 1977, стр. 22—24.

Обавештеност Словенаца о устанку херцеговачких и брдских племена 1861—1862. године

После разграничења између Црне Горе и Турске, извршеног 1859, главна устаничка жаришта у Херцеговини, Зупци, Драчевица и Крушевица, остали су у саставу Турске, што је наговештавало нови устанички покрет. Брдска племена, која су и даље остала под турском влашћу, носила су порез у црногорску престоницу уместо турским властима, што је још јаче заоштравало црногорско-турске односе. Осим тога, националнореволуционарни покрет против Аустрије у Италији, Мађарској и Пољској успоравао је избијање новог устанка у Херцеговини. Наследник Данилов, књаз Никола, наставио је ратоборну политику свог претходника према Турској, па је током 1861—1862. дошло до контакта званичног Цетиња са италијанским револуционарним покретом, што је утицало на бечку владу да ојача своју подршку Порти и непријатељски став Црној Гори. Крајем 1860. у Херцеговини је било 13 батаљона низама и 22 топа, спремних да спрече избијање устанка. Међутим, средином јануара 1861, уз помоћ црногорских оружаних снага, избио је устанак у јужној Херцеговини, а затим у Бањанима, Пиви, Шаранцима, Дробњацима и Васојевићима. Уз помоћ црногорских јединица, устаници су, почетком фебруара, пресекли везу са Никшићем, а месец дана доцније заузели турско утврђење у Суторини. Потом је, након мањих сукоба у марту, уследила у априлу значајнија борба против турских снага код Крсца, у рејону Дуге. До средине 1861. устанак у Херцеговини био је у знаку борбе за добијање аутономних повластица, а надаље — за прикључење Црној Гори. Након безуспешног настојања великих сила да поврате мир у Херцеговини, Омер-паша је одлучио да силом угуши устанак, који је у октобру 1861. попримио широке размере. У то време је војвода Лука Вукаловић са својим устаницима, с обзиром да је главнина турске војске била ангажована у борби против црногорских јединица и устаника, у рејону Пиве, посео Шуму и Попово поље, а потом су његови одреди кренули ка Љубињу и Стоцу, са задатком да пресеку комуникације, како би се омогућило усмеравање тежишта борбених дејстава у рејону Стоца. Током октобра и новембра 1861. црногорске и устаничке снаге, јачине око 4.000 људи, дејствовале су на сектору Пиве против 12 батаљона низама и башибозучких јединица и биле принуђене да се отуда повуку. Ускоро су црногорски ускоци отишли у Црну Гору, што је турска команда искористила, преневши тежиште борбених дејстава у јужну Херцеговину, почетком 1862. Користећи сукоб Луке Вукаловића са званичним Цетињем и пометњу у устаничком вођству, почетком 1862, турска војска, јачине око 10.000 људи, заузела је Пољице, а село Бобовиште спалила, изградивши утврђења, након чега се устанак у Шуми и Поповом пољу нагло гаси; устанак се и надаље одржао, уз помоћ Црне Горе, у Зупцима, Ба-

њанима, Пиви, Шаранцима и Васојевићима. Током црногорско-турског рата, април-август 1862, један део херцеговачких главара успешно је водио локалне борбе против турских снага, а гро устаничких јединица се борио у саставу црногорске војске, док је Вукаловић, боравећи на Зупцима, мање-више, био пасиван. Након склапања неповољног мира по Црну Гору, престале су устаничке акције у Херцеговини, а Вукаловић је 22. септембра 1862, након преговора у Дубровнику са херцеговачким мутесарифом, Хуршид-пашом, потписао споразум, саобразно коме је издејствовао извесне олакшице становништву, општу амнестију устаника, а себе обавезао да обавља функције бимбаше, због чега му је опао углед код народа.²

У време избијања устанка против турске владавине у јужној Херцеговини и у неослобођеном делу Брда, 1861, чији ће епилог бити црногорско-турски рат у наредној години, код Словенаца је, слом Баховог (Alexander Bach) апсолутизма 1860, отпочео убрзани развој националне политичке мисли из доба револуције од 1848—1849, чије су најважније компоненте биле: захтев за уједињење словеначке етничке територије у аутономну целину у склопу Аустрије, тј. стварање „Уједињене Словеније“, равноправност словеначког језика с немачким и стварање чвршћих културних и политичких веза са другим југословенским народима не само у оквиру Хабсбуршке Монархије већ и ван ње. Први успешан корак у правцу убрзаног развоја словеначког националног препорода било је оснивање читаоница, од којих је прва установљена у Трсту 1861, а већ 1870. било их је око 70, јер су Словенци у њима знатно активирали свој политички и културни живот. Тај рад ће нарочито ојачати у другој половини шездесетих и почетком седамдесетих година оснивањем већег броја словеначких политичких листова, а нарочито у времену таборског покрета, 1868—1871, који представља завршни процес конституисања словеначке нације. Ваља истаћи још и то да су и бурни догађаји на Балканском полуострву, педесетих и почетком шездесетих година XIX века, везани за националноослободилачку борбу поробљених народа против турске владавине, чију веома важну компоненту представљају црногорско-турски рат 1862. и догађаји који су до њега довели, снажно деловали на политичко активирање Словенаца, усмерено на јачање југословенске солидарности.³

² Уп.: В. Ђоровић, *Лука Вукаловић и херцеговачки устаници од 1852—1862. године*, Српска краљевска академија наука и уметности, Посебна издања, књ. XLV, Науке друштвене и историске, књ. 17, Београд, 1923, стр. 79—120, 130—148; Б. Павићевић, *Црна Гора у рату 1862*, Историјски институт у Београду, 1963, стр. 95—272, 467—503.

³ Сажет преглед најважнијих промена и достигнућа из домена економског, политичког и социјалног развоја Словенаца током шездесетих и почетком седамдесетих година XIX века презентираан је у делу: F. Gestrin-V. Melik, *Slovenska zgodovina od konca osemnajstega stoletja do 1918*, Љубљана, 1966, стр. 133—185. Ваља истаћи да је период словеначке поли-

У време историјских догађаја, који се у овом рату третирају, у Словенији, односно у Љубљани, на словеначком језику излазила су само два листа: конзервативне »Novice« (сваке среде) и црквени лист »Zgodnja Danica« (током 1861. излазио сваког другог четвртка, а 1862. сваког 1, 10. и 20. у месецу).⁴ Поред тога, у Љубљани је излазио у то време службени лист, »Laibacher Zeitung« сваког дана осим недеље, који се стриктно држао политике линије аустријске владе.⁵ Једино из ова три политичка листа, додуше из »Zgodnje Danice« врло ретко, Словенци су могли добити најнужнија саопштења о догађајима везаним за устанак у јужној Херцеговини и пределима брдских племена против турске владавине 1861—1862. и црногорско-турски рат 1862. Одмах треба истаћи да су »Novice« обавештавале у границама сопствених могућности своје читаоце о збивањима везаним за ове догађаје са нескривеним симпатијама према Црногорцима и устаницима, док је »Zgodnja Danica« ретко објављивала врло кратка и садржајно штура саопштења без икаквих коментара. Као дневни лист »Laibacher Zeitung« је готово свакодневно доносио, претежно краћа, саопштења из Црне Горе и Херцеговине, већим делом антицрногорски настројена. Напомињемо уз ово да у Архиву Словеније — *Deželno predsedstvo*, 1861—1862, колико смо могли уочити, нема података о устанку херцеговачких и брдских племена ни о овом црногорско-турском рату. Од сабраних података из наведених листова, навешћемо у овом раду првенствено оне које су објавиле »Novice« и на њима се нешто дуже задржати, будући да је у то време овај лист био једини политички орган словеначког народа и још увек протагониста у раду на словеначком националном препороду, те је као такав уистину одржавао политичка стремљења већег дела словеначког јавног мњења. Наравно, не можемо мимоићи ни податке из »Laibacher Zeitunga«, будући да представљају значајну допуну саопштењима из поменутог словеначког листа.

тичке и културне историје од 1848. до 1895. најтемељније обрађен у монументалном делу: I Prijatelj, *Slovenska kulturno-politična in slovstvena zgodovina 1848—1895*. са врло опширним коментарима др Душана Кермавнера: прва књига, Љубљана, 1955, за период 1848—1860; друга књига, Љубљана, 1956, за период 1860—1868; трећа књига, Љубљана, 1958, за период 1868—1881. итд. До сада је изашло свих пет књига, као и монументално дело са допунским коментарима к петој књизи: D. Kermavner, *Slovenska politika v letih 1879 do 1895*, *Politično-zgodovinske opombe k peti knjigi Ivana Prijatelja Slovenske kulturno-politične in slovstvene zgodovine 1848—1895*, Љубљана, 1966.

⁴ Dr J. Šlebinger, *Slovenski časniki in časopisi*, Библиографски преглед од 1797—1936, *Razstava slovenskega novinarstva v Ljubljani 1937*, Љубљана, 1937, стр. 5—6.

⁵ Уп.: *Časnikarstvo in naši časniki*, »Slovenski Narod« 284, 12. XII 1883; Др Ф. Ваговец, *Словенски часник 1557—1843*, Марибор, 1961, *passim*, стр. 46, 54, 58—59, 72, 90, 98, 102—106, 139, 143, 150—152, 154, 157, 202, 225—226, 237, 245.

Нестанак са политичке позорнице тако ауторитативне личности као што је био књаз Данило, након атентата, који је извршио против њега у Котору, 12. августа 1860, најмљени атентатор Тодор Кадих, означавао је огроман губитак не само за Црногорце већ и за друге југословенске народе, који су се борили за своје ослобођење од туђинске власти,⁶ добио је у Словенији запажен публицитет, а исто тако и персонална промена на црногорском књажевском престолу. На такву констатацију упућује неколико важних информација које су »Novice« објавиле у рубрици »Novičar iz domačih in ptujih dežel«. Тако је у овом листу, у броју од 11. јануара 1860, наведено да је крајем децембра 1859. на Ријечи Црнојевића благовремено откривен и спречен атентат против књаза Данила, након чега су органи власти похватили и похапсили заверенике, а вођу им, Станка Пејовића, обесили у дотичном месту, 23. децембра 1859. године.⁷ У броју од задњег дана фебруара, кратко и неодређено, без датума и локације догађаја, у овом листу је саопштено, позивајући се на вест примљену из Мостара, да је „опет откривена завера против живота црногорског књаза, те су због тога многи од учесника у њој платили главом“.⁸ Тачно десет дана након убиства црногорског владара, објавиле су »Novice« лапидарно саопштење о томе догађају, у коме је наведено име атентатора, означен град Котор као место убиства као и то да је књаз Данило 13. августа подлегао ранама и да су наведеног дана његови

⁶ То нису оспоравали ни његови политички противници. У то нас уверава део дужег писма Вука Поповића, који, као одвећ лојалан аустријски поданик, није био наклоњен Црној Гори, а поготову не књазу Данилу I, упућеног Вуку Караџићу из Котора 18. августа 1860, који гласи: „Из Беча и из Задра препоручивало се много на овдашње власти да часте и угађају Данилу и свему што он познају да му је по вољи и мило. И заиста, чинили су што се није ни он ни нико од нас надао, и зато се и он одвише слободан и љубежљив спрам сваког показа, пак га данас жали мало и велико, особито ко му је познао дух родољубиви и срце јуначко. Много се жалио на Милоша и правитељство српско, што му на нека писма не одговорише и план његов не одобрише. О овоме с нашим људма говорећи, држали смо и држимо да од њега бољег Србина није било нити је остало, и зато га прежалити не можемо“ (В. Поповић, *Которска писма*, Београд 1964, стр. 197—198). — Професор Ристо Ј. Драгићевић је назначио литературу о убиству књаза Данила у својим допунама уз аутобиографију Николе I Петровића Његоша (Р. Ј. Драгићевић, *Биљешке и допуне уз аутобиографију*, Никола I Петровић Његош, Аутобиографија-мемоари-путописи, Цјелокупна дјела Николе I Петровића Његоша, књ. пет, Цетиње, 1969, стр. 633, нап. 4).

⁷ То саопштење гласи: »Z Černe gore. Zadnje dni preteklega meseca su tu zaroto zoper knezovo življenje zapazili. Hiša njegova na Rijeki je imela spodkopana in ravno takrat razstreljena biti, ko bi knez z kneginjo v nji bil. Mnogo zarotnikov so zaprli, glavarja te zarote Stanka Pejoviča pa so 23. dec. na Rieki obesli« (»Novice« 2, 11, I 1860, str. 16. — Ова појединост, која се односи на откривање завере против књаза Данила, уз помоћ руског конзула у Дубровнику, организована на аустријској територији од црногорских емиграната, углавном је тачна (Б. Павићевић, *Црна Гора у рату 1862. . . .*, стр. 206—207).

⁸ »Novice« 9, 29. II 1860, стр. 72.

посмртни остаци пренети на Цетиње. На крају овог извештаја наведено је, као најважније, да је за црногорског књаза проглашен Данилов синовац Никола Петровић, који је, живећи више година у Паризу, наводно, био исувише одан цару Наполеону III, што ће бити подозриво руском цару, те ће тако „мала црногорска држава опет бити камен спотицања на политичкој позорници“.⁹ Напокон, што се тиче смене на црногорском књажевском престољу, у броју од 29. августа »Novice«, објављено је занимљиво саопштење са истицањем следећег: да се супруга погинулог књаза достојанствено држала и да је наследнику свога мужа предала инсигније књажевског достојанства; да је књаз Никола „млад и леп човек“, а и корпулентан попут владике Петра I; да је од 1856. до 1860. био на школовању у Паризу; да у Црној Гори влада мир, а земљом фактички управља брат Данилов, велики војвода Мирко, бескомпромисни заговорник рата против Турске; и да је војвода Петар Вукотић отпутовао у Петроград, а војвода Иво Раков Радоњић у Париз.¹⁰ Како се види из извештаја у претходном броју овог листа, који смо *ad litteram* навели, као и овог од 29. августа, у извесној мери, »Novice«, су потајно стрепеле да ће се нови црногорски владар у потпу-

⁹ Навешћемо у целини ово саопштење, како би се могао стећи дојам о степену обавештености Словенаца о убиству књаза Данила. Оно гласи: »Černa gora. Černa gora zgubila je 12. dan t. m. svojega kneza Danila. Ravno ko je hotel v svojo barko stopiti, da bi se bil iz Kotora v Perzagno nazaj peljal, ga je nek Černogorec, Kadić po imenu, skozi trebuh vstrelil. Morivca, kterega je knez iz svoje dežele pregnal in ki se je zdaj nad njim maščeval, so berž zgrabili; Danilo je drugi dan umrel, 34 let star in od leta 1852 knez črnogorski. 14. dan t. m. so Černogorci prišli po merliča in ga nesli na Cetiinje. Ze je za naslednika oklican stričnik njegov 21 let star Nikica (Miklavž) Petrovič Njegoš. Ali bo obveljal za kneza ali ne, bo še le prihodnost razodela. Nikica je bil več let v Parizu in je nek ves udan Napoleonu. Javljanje bo to prav rusovskemu caru. Mala deželica črnogorska tedaj utegne spet velik kamen spodtikljeja politiškega biti« (»Novice« 34, 22. VIII 1960, str. 272). — Ваља напоменути да је већи део извештаја који се односе на убиство књаза Данила тачан. Наследник Данилов, Никола Петровић, приликом ступања на престо имао је 19, а не 21 годину, како стоји у наведеном саопштењу, будући да је рођен 7. октобра 1841 (уп.: Др В. Борђевић, *Црна Гора и Аустрија 1814—1894*, Српска краљевска академија наука и уметности, Посебна издања, књ. XLIX, Друштвени и историјски списи, књ. 19, Београд 1924, стр. 153—155; Р. Ј. Драгићевић, *Неколико података о аутобиографији и мемоарима*, Н. I Петровић Његош, Аутобиографија-мемоари-путописи, Цјелокупна дјела Николе I Петровића Његоша, књ. пета, Цетиње 1969, стр. 12, нап. 3).

¹⁰ Важнији, други део овог занимљивог извештаја, гласи: »Po nenavadni serčnosti mlade vdove kneginje Darinke (ki je na trugi umorjenega kneza pripete svetinje, kalpak in sabljo njegovo v roko vzela in jih bratarcu Nikolaju podala rekši: 'po volji rajnega okličem Tebe hospodara in kneza črnogorskega; živio Nikica I') izvoljeni novi knez je mlad in zal človek skor take mogočne postave ko nekdanji vladika Peter I; bil je od leta 1856 do letošnjega maja v Parizu v šolah. Zdaj pa prav za prav še vlada njegov oče Mirko, brat Danilov, ves za vojsko zoper Turke vent. Sicer je zdaj vse mirno v Črnogori. Starašina Petar Vukotić se je podal po sporočilih novega kneza v Petrograd na rusovsko, starašina Ivo Radonjić pa v Pariz« (»Novice« 35, 29. VIII 1860, str. 280).

ности ослонити на Француску, а игнорисати Русију. Међутим, такво резонување је било неосновано, јер, после убиства књаза Данила, односи између Црне Горе и Француске и надаље су остали пријатељски, док су се црногорско-аустријски односи још заострили због тога што је на територији Монархије извршен атентат на црногорског владара, а с Русијом, с којом су успостављене 1858. старе везе, односи су се знатно побољшали, чему је допринео и пут војводе Петра Вукотића у Петроград убрзо по ступању на књажевски престо Николе I Петровића.¹¹

Далеко би нас одвело разматрање сваког извештаја понаособ о убиству књаза Данила и смени на црногорском престолу, који су објављени у »Laibacher Zeitung«. То нам, наравно, ни простор не дозвољава, а ни сама околност да је овај лист, држећи се, мање-више, стриктно политичке линије бечке владе, драматизовао ситуацију у Црној Гори и аргументи био против њених оправданих захтева за територијално проширење на рачун Турске. Због тога ћемо навести главне садржајне елементе који су дошли до изражаја у том листу по наведеном питању. Тако је у њему, у броју од 7. јануара 1860, кратко саопштено да је на Ријеци Црнојевића откривена завера против књаза Данила и да је њен покретач, Станко Пејовић, у том месту обешен, 23. децембра 1859, а у броју од 4. фебруара, објављен је о томе дужи извештај који садржи ове елементе: припрема атентата и његово благовремено откривање, хватање атентатора, кратко саслушање Пејовића, које је обавио сâм црногорски владар, и извршење смртне казне над вођом завереничке групе.¹² У два, доста опширна, извештаја о ситуацији у Црној Гори, објављена у бројевима од 10. и 25. маја, уз навођење конкретних примера, поентирано је окрутно понашање књаза Данила према својим политичким противницима, које је протерао из Црне Горе и конфисковао им имовину, а неке и усмртио.¹³ Четири дана након атентата на црногорског владара, овај лист је доста исцрпним извештајем обавестио своје читаоце у Словенији о томе догађају, као и о онима који су му непосредно уследили, док је у наредном броју објављена биографија књаза Данила уз нагласак да се он самовољно прогласио за световног владара и да је према својим политичким противницима био крајње немилосрдан, те је тако наукао на себе мржњу и жеђ за осветом, па је само из тога разлога убијен од Тодора Кадића, што се нарочито подвлачи у извештајима објављеним у бројевима од 18. и 20. августа, где је кратко назначено и то да му је за

¹¹ Уп.: Др В. Поповић, *Политика Француске и Аустрије на Баклану у време Наполеона III*, Српска краљевска академија, Посебна издања, књ. LVII, Друштвени и историјски списи, књ. 23, Београд—Земун 1925, стр. 92—94; Б. Павићевић, *Црна Гора у рату 1862...*, стр. 40—42, 206—207.

¹² Уп.: »Laibacher Zeitung« 5, 28 од 7. I и 4. II 1860, стр. 19, 112.

¹³ Уп.: »Laibacher Zeitung« 108, 120 од 10. и 25. V 1860, стр. 432, 478.

наследника одређен синовац, Никола Петровић.¹⁴ У већем броју саопштења и написа о положају у Црној Гори, који су у овом листу објављени од краја августа до почетка децембра 1860, као најважније, наведено је ово: да је нови књаз млад и да своју земљу не познаје, јер је дуго био одсутан из ње, због чега ће русофили имати главну реч; да је млади књаз дефинитивно одбацио владичанску титулу; да је књаз Никола упутио захвалницу француском цару за досадашњу политичку подршку и материјалну помоћ; да је политичко стање у земљи ровито, те није искључено да ће избити грађански рат; да се војвода Петар Вукотић вратио из Петрограда заједно са руским конзулом у Дубровнику, који се, иначе, често виђао на Цетињу; да се књаз Никола оженио кћерком војводе Петра Вукотића и да је отпочео да обилази своју земљу; и да, услед пораста антиаустријског расположења, није искључено да ће Црногорци, ради задобијања плена у животним намирницама, ускоро почети да упадају и на аустријску територију.¹⁵

О избијању устанка у јужној Херцеговини под вођством војводе Луке Вукаловића и његовом проширењу на Бањане, Пиву, Шаранце, Дробњаке и Васојевиће, јануара 1861, као и о борбеним дејствима устаника и црногорских ускока против турских снага до априла 1862, тј. до почетка црногорско-турског рата. »Novice« су повремено обавештавале словеначку јавност, објављивањем кратких саопштења, од којих је добар део по садржају схематичан. То нарочито важи за извештаје који се односе на најважнија збивања, тј. борбене акције устаника и црногорских јединица против турске војске, у којима недостају основни елементи: локација, датирање и ток борби. До тога је, највероватније, дошло отуда што овај лист у то време није имао у Црној Гори и Херцеговини свог дописника, већ је преузимао вести из других листова, те их у парафразираној форми објављивао на веома ограниченом простору, у рубрици »Novičar iz domačih in ptujih dežel«. Нарочито треба нагласити да су се »Novice« односиле са симпатијама према Црногорцима и устаницима, упркос томе што је Аустрија у то време отворено подржавала Порту и њен непомирљив став према Црној Гори и устаницима. Иначе је лист у својим малобројним извештајима поентирао ангажованост Црне Горе у свесрдном помагању устаничког покрета у Херцеговини и неослобођеном делу Брда, не само упозоравајући да је због тога неминован црногорско-турски рат већ и обавестивши своје читаоце да су 1. септембра 1861, наводно, отпочела црногорско-турска непријатељства. Како мислимо, ниже наведено ће потврдити ову констатацију. У бро-

¹⁴ Уп.: »Laibacher Zeitung« 187, 188, 189, 190 од 16, 17, 18. и 20. VIII 1860, стр. 747, 751, 755, 758.

¹⁵ Уп.: »Laibacher Zeitung« 196, 201, 213, 215, 225, 242, 264, 266, 273, 279 од 27. VIII, 1, 17, 19. IX, 1, 20, X, 16, 19, 27. XI и 4. XII 1860, стр. 783, 803, 851, 858—859, 900, 967, 1055, 1062—1063, 1091, 1115.

ју од 13. фебруара 1861, објављено је у »Novisama« кратко саопштење о нечувеним репресалијама које органи турских власти примењују против потлачене раје у Босни и Херцеговини, како би по сваку цену изнудили извршење пореских обавеза према држави и домаћим феудалцима, агама и беговима.¹⁶ Са доста великим закашњењем, објавиле су »Novice« вест о избијању устанка против турске власти у Херцеговини. Наиме, у броју од 27. марта саопштено је да се раја побунила против Турака не само у Херцеговини већ, тобоже и у Босни, уз нагласак да су устаници код Никшића обухватним маневром парализирали турске снаге и да је Русија захтевала од Црне Горе да не подстиче устанички покрет,¹⁷ док је у извештају од 10. априла наведено, кратко и сасвим одређено, да се у Херцеговини устанак шири, што је наглашено и у наредном броју овог листа.¹⁸ У краткој информацији од 14. августа једноставно је наведено, без икаквог образложења, да ће турске снаге, предвођене Омер-пашом, 1. септембра отпочети инвазију на Црну Гору, а у броју од 11. септембра саопштено је словеначкој јавности да су наведеног дана, наводно, отпочеле борбе између црногорске и турске војске, без ознаке места борбених дејстава, и да су турске снаге претрпеле тежак пораз.¹⁹ И у саопштењу у наредном броју овог листа експлицитно се тврди да је отпочео рат између Црне Горе и Турске. Због тога су у Црној Гори, како тамо пише, позвани под оружје сви мушкарци од 15 до 60 година старости, док је књаз Никола отпутовао на Грахово, где се налази главнина црногорске војске. На крају овог извештаја изражена

¹⁶ О томе тамо дословно пише ово: »Iz Bosne se piše 'Pozoru' strašne reči, kako Turki od ubogih kristjanov tretjino in desetino pobirajo; ako kazni plačati ne morejo, jih po 20 do 30 iz hiše spodijo pod prsto nebo na sneg ali led in jih tu poljijo z vodo, da na njih zmerzne, kar marsikterega konča« (»Novice« 7, 13. II 1861, str. 59).

¹⁷ О томе тамо дословно пише ово: »Turško. Kar se je dolgo prerokovalo, zgodilo se je: v Hercegovini in Bosni se je vnel punt kristijanov zoper Turke; v hudih bojih teče kri na obeh straneh, vasi se požigajo itd. Armada maršira Turkom na pomoč, ki so dozdej povsod zmagani bili. V Nikšiću, v neki vasi na črnogorski meji, so kristijani Turke tako zajeli, da ne morejo naprej. Černogorcom, ki se vtičujejo v punt, je prišel iz rusovskega ukaz, mirnim biti. Ni še jasno, kdo podpihuje punt; to pa je gotovo, da vtegne hud plamen po celi Turčiji se vneti« (»Novice« 13, 27. III 1861, str. 108). — Устанички борбени подухват код Никшића, који се наводи у горњем извештају, највероватније се односи на концентрисање устаника заједно са црногорским ускоцима у рејону кланца Дуге и пресецање турским снагама везе са Никшићем, почетком фебруара 1861 (уп.: В. Поровић, оп. cit., стр. 93; Б. Павићевић, *Црна Гора у рату 1862...*, стр. 104—105).

¹⁸ Уп.: »Novice« 15, 16 од 10. и 17. IV 1861, стр. 124, 132.

¹⁹ Уп.: »Novice« 33, 37 од 14. VIII и 11. IX 1861, стр. 274, 310. — То кратко саопштење о тобожњем почетку црногорско-турског рата, 1. септембра 1861, гласи: »Turško. Omer-paša je 1. dan t. m. res začel s Černogorcom že dolgo napovedano vojsko ktere 'puntarje' imenuje. Pervi boj je bil nesrečen za Turke; čeravno so se junaški bili, so jih Černogorci vendar hudo otepli. Ta nesreča bo še bolj omamila turško armado, ki že več mesecov lakoto terpi« (»Novice« 37, 11. IX 1861, str. 310).

је нада да ће се „положај херцеговачких хришћана срећно решити“, пошто су руска, француска и пруска влада на страни Црне Горе, док ће се Енглеска, попут свог неутралног држања према недавним догађајима у Италији, држати по страни.²⁰ Но, у броју, од 25. септембра »Novice« су објавиле знатно садржајније саопштење од претходних, те посредством њега упознале словеначку јавност са стварним разлозима крајње затегнутих црногорско-турских односа. Наиме, тамо је након упозорења у уводном делу на то да турска војска још није продрла на црногорску територију, речено да су односи између Црне Горе и Турске доведени на ивицу рата из следећих разлога: 1) јер је Црна Гора „уточисти хришћана из Херцеговине, Албаније и Босне“; 2) јер Турска ни по коју цену не мисли дозволити Црној Гори да се на њен рачун територијално прошири, иако на то има пуно право; и 3) јер „Турци сматрају да су Црногорци виновници херцеговачког устанка“.²¹ Ускоро затим, након књажевог одбијања категоричког захтева Порте да Црна Гора престане са било каквим потпомагањем херцеговачког устанка, кра-

²⁰ То, како мислимо, занимљиво и важно саопштење треба на овом месту ad litteram навести. Оно гласи: »Černa gora. Iz Kotora se od 7. t. m. piše, da se je vojska med Turki in Černogorci začela; turški vojskovođa Omer-paša stoji s svojo armado pol ure od meje černogorske. V Černi gori je vse na nogah; mladenči in starci od 15 do 60 let so se podali v boj, kterega bo vodil Mirko. Na palači knezovi vihra zastava: beli križ na rudečem polji; knez Nikola I sam se je podal danes v taborišče v Grahovo. Angleška vlada se, kakor na Laškem, noče vtikati v pravdo; francoska, ruska in pruska pa podpirajo Černogorce na diplomatični poti; zato se misli, da se bode stvar kristijanov hercegovinskih srečno rešila« (»Novice« 38, 18. IX 1861, str. 318). — Иако у овом, као и у претходним извештајима »Novica«, има претеривања што се тиче напрегнутих црногорско-турских односа, ипак се може речи да је њихов садржај, добрим делом, био веродостојан. Јер, учестали погранични сукоби између црногорских и турских снага стварали су утисак да је оружани сукоб отпочео без формалне објаве рата. Заоштреност се повећавала, из дана у дан, од септембра 1861, када је Омер-паша отпочео са јаким снагама реализовати стратегијско окружење Црне Горе. До тога је дошло због потпуног фијаска настојања Међународне комисије за Херцеговину да књаза Николу и устаничке вође приволи на састанак са Омер-пашом, па је тако дефинитивно пропао покушај пацификације Херцеговине (уп.: В. Ђоровић, *op. cit.*, стр. 97—112; Б. Павићевић, *Црна Гора у рату 1862...*, стр. 141—185).

²¹ Тај извештај, у коме се јасно испољава антитурски став листа, дословно гласи: »Černa gora. Iz bojišča se poslednje dni ni nič drugoga slišalo, kakor da Omer-paša s svojo armado še ni udaril čez mejo černogorsko, ampak da je zagnal nekoliko kerdel na puntarje v Hercegovini. Nekteri bravci nas utegnejo vprašati: kaj nek je turško-černogorske vojske krivo? Vzroki so poglavitni trojni: Černa gora je zavetje kristjanom iz Hercegovine, Albanije in Bosne, ki bežijo pred turško silo; to je Turkom, kterim je vsak kristjan hudodelac, zmiraj tern v peti. Drugo je, da so vedni prepiri zavolj meje med Černo goro in Turčijo; Turki se mislijo gospodarje, čeravno jim Černa gora ni nikdar podložna bila; Černogorci ne morejo živeti na svojemu krasu, zato uhajajo, ker jim turška vlada noče prodati sosednih rodovitnih krajev, čez mejo, kjer kradejo in ropajo v sili in iz tega izvirajo vedni prepiri. Tretji vzrok pa je, da Turki dolžijo Černogorce, da so krivi hercegovinskega punta« (»Novice« 39, 25. IX 1861, str. 326).

јем септембра 1861, црногорско-турски односи су се још више заострили.²² О томе су »Novice« обавестили своје читаоце, почетком октобра, кратким али садржајно тачним саопштењем, у коме је једноставно и доста уопштено речено да је црногорски владар добио турске захтеве, те је Црна Гора и надаље блокирана од турске војске.²³

О жестоким борбама између устаничких и црногорских снага, с једне, и турске војске, с друге стране, на сектору Пиве, крајем октобра 1861, »Novice« су објавиле три кратка али важна саопштења, у којима је у наглашеној форми наведено да је Омер-пашина војска поражена и да је претрпела тешке губитке у живој сили и средствима за живот и борбу. Размотримо ова саопштења и оценити степен веродостојности. У саопштењу, објављеном у броју од 6. новембра подвучено је да је „главна армија“ Омер-пашина катастрофално поражена у Пиви, 26. октобра, од устанка, и да је том приликом претрпела велике губитке у људству: 700 мртвих и 1.250 рањених војника и старешина, док се преостали део, наводно, спасао бесктвом.²⁴ У наредном броју овог листа кратко је саопштено, у смислу допуне извештаја из претходног броја, с позивом на вест добијену од путника с пароброда који је из Котора допловио, да је „Омер-пашина армија“ у борбама, које су, наводно, вођене 24, 26. и 27. октобра, претрпела тежак пораз и имала велике губитке у људству и средствима за живот и борбу. На крају је истакнуто да се херцеговачки устанак шири, без нагласка да је до тога дошло услед пораза турске војске на сектору Пиве који су јој нанели црногорски ускоци и устаници.²⁵ Коначно, у смислу резимеа онога што је наведено у два претходна извештаја, у броју од 20. новембра »Novice«, саопштено је јавности да загребачки дневни лист »Agrater Zeitung« потврђује „несрећу Омер-пашине армије у бојевима вођеним прошлог месеца у Пиви, код Гацка, Дуги и Поповом пољу“.²⁶ Ова обавештења словеначког листа о поразу војске на сектору Пиве у борбама против црногорских ускока и устаника, крајем октобра 1861, углавном су тачна,

²² Б. Павићевић, *Црна Гора у рату 1862...*, стр. 179—181.

²³ Та кратка информација дословно гласи: »Černa gora. Knez je zavergeł pogoje, ki mu jih turška vlada ponuja; zato ostane meja črnogorska terdo oblegana od turške armade« (»Novice« 41, 9. X 1861, стр. 344).

²⁴ Тај кратак, али језровит извештај са, како се чини, преувеличаним турским губицима у живој сили, дословно гласи: »Turško. Turški voski se v Hercegovini hudo godi. Po telegramu v 'Ost und West' so ustajniki 26 dne p. m. glavno armado Omer-pašovo pri Pivi napadali in jo tako pobili, da je 700 mrtvih, 1.250 pa ranjenih na mestu ostalo; ostala množica turška je bežala popustivši veliko orožja in streliva« (»Novice« 45, 6. XI 1861, стр. 374).

²⁵ Тај сажет извештај у целини гласи: »Turško. Iz Kотора pridši parobrod donša novice do 5. t. m., in ki poterjuje, da je bila Omer-paševa armada 24, 26. in 27. okt. zlo tepena; Turki so zgubili mnogo konj, živeža, streliva, topov in vojakov. Punt hercegovinski se razširja« (»Novice« 46, 13. XI 1861, стр. 382).

²⁶ »Novice« 47, 20. XI 1861, стр. 390.

иако недовољно информативна. Због тога је потребно, нарочито што се тиче датума вођења борби и ангажованости снага у њима, у смислу допуне и корекције, најнеопходније рећи. Вршећи стратегијско окруживање Црне Горе, Омер-паша је кренуо из Гацка, 18. септембра 1861, са 12 батаљона низама и 2.000 башибозука у правцу Пиве. Због тога су по хитном поступку, по наређењу књаза Николе, упућени у помоћ устаницима у Пиви јачи црногорски одреди. До првог оружаног сукоба дошло је 21. октобра, када је турска војска поражена и нанети јој знатни губици у живој сили и заплењено 100 коња са храном и ратном опремом. И наредног дана је вођена оштра борба, у којој је учествовало око 4.000 црногорских ускока и устаника. Тога дана, тј. 22. октобра, непријатељ је такође поражен и његови губици су били још већа неголи претходног дана. Најжешћи бој је вођен у рејону Равног, 25. октобра, у коме су турске снаге претрпеле знатне људске и материјалне губитке и, како неки савременици истичу, њихов пораз је био аналоган оном у бици на Граховцу 1858. Након тога, до значајнијег односа одсудног боја за даљу судбину устанка дошло је у рејону Горанска, 21. новембра. Наиме, тога дана су црногорске и устаничке снаге извршиле напад на турску провијантску колону, која се кретала ка турском гарнизону на Горанску у пратњи 8 батаљона низама под командом Дервиш-паше. После жестоке борбе, црногорски ускоци и устаници били су присиљени да се повуку, уз осетне губитке у живој сили.²⁷ Треба истаћи да о овом поразу црногорских и устаничких снага »Novice« нису обавестиле своје читаоце, упркос томе што је редакција листа свакако била упозната са тим догађајем, јер су аустријски листови, с малим изузетком, о том значајном боју доста опширно писали, међу њима и »Laibacher Zeitung« (о чему ћемо најнеопходније рећи), хиперболишући турску победу, на једној, и пораз црногорских ускока и устаника, на другој страни. Редакција »Novica« је, највероватније, намерно прећутала овај пораз устаника и Црногораца, јер је настојала да код својих читалаца афирмише и одржи наду у успех националноослободилачке борбе устанка уз свесрдну помоћ Црне Горе, тј. извојевање коначног ослобођења од турске власти. Из наведених разлога, овај лист није обавестио своје многобројне читаоце ни о наглом јењавању устаничког покрета у Херцеговини, крајем 1861. и почетком 1862. године, већ је једноставно врло кратко саопштено, у броју од 4. децембра, „да се са бојишта ништа нарочито не чује“, а двадесетину дана доцније кратко је и тачно обавестио да су борбе у Херцеговини престале и да се јединице турске војске смештају у гарнизонима: Гацка, Љубиња, Стоца и Мостара.²⁸ Непријатељски став Аустрије према Црној Гори и устаницима, који је пред крај

²⁷ Б. Павићевић, *Црна Гора у рату 1862...*, стр. 193—197.

²⁸ Уп.: »Novice« 49, 52 од 4. и 25. XII 1861, стр. 405, 430.

1861. нарочито дошао до видног изражаја, »Novice« нису третирали, јер је у то време, на почетку обнове уставног поретка у Аустрији, увек била веома оштра цензура, нарочито према листовима, који нису излазили на немачком већ на другим националним језицима.²⁹ Овај лист је, једино у броју од 13. новембра 1861, објавио кратку информацију, у којој је наведено да „се у Паризу веома раширила новост“ о томе да су, наводно, аустријска и турска влада „ступиле у савез за одбрану и отпор против црногорских, српских и турско-словенских агитација“, што многи аустријски листови, међу њима и владини органи, одлучно демантују.³⁰ О изненадном упаду аустријских оружаних снага, јачине око 10.000 људи, под командом генерал-мајора Гаврила Родића, на устаничку територију, у Суторини, почетком децембра 1861, рушењу утврђења Луке Вукаловића и ломљењу његова два топа,³¹ »Novice« су обавестиле словеначку јавност осам дана доцније, тј. у броју од 11. децембра, објавивши кратко али језгровито и веродостојно саопштење о том догађају. Тамо је подвучено да војвода Лука Вукаловић није поштовао ултимативан захтев бечке владе: усклађање до 30. новембра батерије топова са територије у близини аустријске границе, те је аустријска војска са две батерије, предвођена генерал-мајором Гаврилом Родићем, 3. децембра „постављене батерије срушила“, а два топа запленила без отпора устаника. На крају је, у смислу врло кратког и јасног коментара, изражена бојазан да због овог догађаја може доћи до затегнутости у односима између Аустрије, с једне, и Русије и Француске, с друге стране, будући да су „времена опасна“.³²

Почетком новембра 1861, под ударом знатно јачих турских снага, устаници су се повукли из Попова поља и Шуме, а манастир Дужи су Турци без борбе заузели, те је устанак у јужној Херцеговини почео нагло слабити. До те појаве је дошло нарочито након пораза устанка и црногорских ускока код Горанска, 21. новембра 1861, повлачења из Херцеговине црногорских одреда, одбијања (од стране великог војводе Мирка) захтева Лу-

²⁹ Ф. Гестрин — В. Мелик, *op. cit.*, стр. 144—145.

³⁰ »Novice« 46, 13. XI 1861, стр. 382.

³¹ То је довело до живе дипломатске активности. Француска је настојала да ангажује велике силе против овог аустријског поступка, док је са руске стране бечка влада оптужена да овим својим војним подухватом против устаника у Суторини олакшава војну акцију Омер-пашиној војсци у Херцеговини и подстрекава га да зарати против Црне Горе (уп.: В. Ђоровић, *op. cit.*, стр. 110—111; Б. Павићевић, *Црна Гора у рату 1862...*, стр. 218—237).

³² Задњи део овог извештаја, који представља умерену осуду аустријске војне акције у Суторини од стране »Novica«, гласи: »Cerevno ni dvombe, da, kar je avstrijsanska vlada storila, je storila na podlagi državnega prava, in francozka in rusovska vlada sedaj niste protestirale zoper to početje, se je vendar bati, da bi ga pozneje ne imenovalе 'intervencija' in kakеga sovražnega izgovora iz trte ne izvile; časi so nevarni« (»Novice« 50, 11. XII 1861, стр. 413—414).

ке Вукаловића да му званично Цетиње упути помоћ у оружаним снагама, крајем новембра 1861, и сукоба војводе Луке Вукаловића с најодговорнијим руководиоцима Црне Горе, а пре свега са књажевим оцем, почетком 1862. године.³³ Како се види из лапидарне информације »Novice« о узроцима затегнутости односа између Црне Горе и Турске, коју смо *ad litteram* навели, читаоцима овог листа су помно пратили догађаје везане за устанак у Херцеговини и неослобођеном делу Брда, а исто тако су их интересовали и црногорско-турски односи. Треба истаћи да »Novice«, иако је њихова редакција већ била (из других новина) детаљно упозната са сукобом војводе Луке Вукаловића са званичним Цетињем и његовим одстрањивањем са положаја устаничког вође, због његове тежње да се еманципира од Црне Горе и на своју руку води устанак, нису ништа обавестиле словеначку јавност о падању Луке Вукаловића у немилост код црногорског владара. Како нам изгледа, редакција је тако намерно поступила, највероватније због тога да код знатног дела словеначке јавности не би поколебала веру у југословенску солидарност и перспективу националноослободилачке борбе народа под турском владавином уз свесрдну помоћ Црне Горе. Током 1862. овај лист је објавио неколико извештаја који се односе на херцеговачки устанак, у рубрици »Novičar iz domačih in ptujih dežel«, па ћемо, наравно, и њих размотрити. У броју од 8. јануара наведено је да Омер-паша није успео да угуши устанак у Херцеговини и да су се устаници преварили у рачуну, мислећи да ће им црногорска војска стално помагати. То се није догодило, јер је црногорски књаз повукао из Пиве своју војску, „која му је потребна код куће за одбрану од евентуалног напада турске војске на Црну Гору“,³⁴ а нешто мање од два месеца доцније кратко је констатовано „да су у Црној Гори сви сагласни у томе, да се Херцеговцима на сваки начин мора помагати, како би се избавили из страшне невоље“.³⁵ У броју од 29. јануара наведено је, према вести из Мостара од 24. тог месеца, да су устаници одбили Омер-пашине услове за пацификацију Херцеговине, па је потом Дервиш-паша са 11 батаљона редовне војске и „целокупном последњом одбраном из Требиња кренуо да нападне на устанике у Зупцима, који су се повукли из тога кра-

³³ Опширније о тим за устанак фагалним збивањима, в.: В. Ђоровић, *op. cit.*, стр. 112—120; Б. Павићевић, *Црна Гора у рату 1862...*, стр. 196—204, 239—246.

³⁴ О томе је тамо дословно наведено ово: »Turška. Trije meseci so pretekli, ker je začel Omer-paša vojsko zoper Hercegovine; opravil nij skoraj nič; pa tudi ustajniki so se goljufali, ker so mislili, da jim bodo Černogorci pomagali. Knez črnogorski pa je poklical vse vojvode domú, ki so pri Pivi se zoper Turke bojevali, rekši, da potrebuje vso brambo doma, ako bi turška vojska utegnila napasti Černo goro« (»Novice« 2, 8. I 1862, стр. 16).

³⁵ »Novice« 10, 5. III 1862, стр. 80.

ја.“³⁶ Даље је, у броју од 26. марта, кратко речено: „Чује се да ће Омер-паша лично командовати турским трупама у њиховим операцијама против херцеговачких устаника“, а седам дана доцније наглашено је да се „део херцеговачки народ окупља око војводе Луке Вукаловића“, да би се у броју од 16. априла констатовало да су вести које су о Вукаловићу „кружиле по свету“: да се подвргао турским властима, да је побегао из свог краја и да је био рањен, биле сасвим измишљене.³⁷ На измаку црногорско-турског рата, у броју од 20. августа 1862, »Novice« су објавиле кратак напис под насловом »Črtice o Hercegovini in Luki Vukaloviću«. Тамо су презентирани основни географски и етнографски подаци о Херцеговини, а затим у лапидарној форми биографија Луке Вукаловића. Њему је одато пуно признање за вештину у организовању устанка, храброст и умешност у командовању устаничким јединицама, што је на веома упечатљив начин демонстрирао у многобројним борбама против вековног непријатеља свог народа — турске војне силе. У уводном делу се објављивање овог написа образлаже на следећи начин: „Тoliko се и сада пише и говори о тој покрајини, која је људима мало позната, па неће бити на одмет ако, такође, и »Novice« презентирају својим читаоцима о њој неколико редака података, који су веродостојни“.³⁸ Коначно, у броју од 8. октобра 1862, у овом листу је објављено тачно саопштење о томе да је „јунак Лука Вукаловић, главар херцеговачких хришћанских устаника“, потписао у Дубровнику, 22. септембра 1862, споразум са херцеговачким валијом, Хуршид-пашом, „који га је примио у службу султанову у својству бимбаше и војводе над 500 херцеговачких момака са 150 голдинара месечне плате; наредног дана се Лука опет вратио у своје планине.“³⁹

Орган Покрајинске владе за Крањску »Laibacher Zeitung«, будући да је био дневни лист и верни поборник протурске политике бечке владе, која је будно пратила збивања близу своје границе, у Херцеговини и Црној Гори, објавио је знатно више саопштења (од словеначког листа), која се односе на устанак херцеговачке раје и пограничне црногорско-турске оружане сукобе, док о борбеним дејствима устаника из неослобођеног дела Брда ни у овом листу, какав је случај и са »Novicama«, готово да нема никаквих обавештења. С обзиром на околност да су Словенци, свакако, читали и »Laibacher Zeitung«, те тиме у знатној мери побољшали своју обавештеност о наведеним дога-

³⁶ »Novice« 5, 29. I 1862, стр. 40. — Почетком фебруара 1862, Дервиш-паша је са око 10.000 војника заузео Пољице, а село Бобовиште спалио, те се потом устанак у Шуми и Поповом пољу почео нагло гасити. Ускоро после тога турске трупе су продрле и у Зупце (уп.: В. Ђоровић, ор. ст., стр. 118—119; Б. Павићевић, *Црна Гора у рату 1862...*, стр. 244—245, 250—251).

³⁷ Уп.: »Novice« 13, 14, 16 од 26. III, 2. и 16. IV 1862, стр. 104, 112, 128.

³⁸ »Novice« 34, 20. VIII 1862, стр. 285.

³⁹ »Novice« 41, 8. X 1862, стр. 348.

Ћајима стечену посредством »Novica«, саопштићемо и саопштења овог листа, објављена претежно у рубрикама »Neueste Nachrichten und Telegramme«, »Türkei« и »Montenegro«, и то само најважнија, јер нам простор не дозвољава да их сва понаособ третирамо, како смо поступили са малобројним извештајима из словеначког листа. Тако је, у броју од 6. фебруара, у овом листу, у подужој информацији, наведено, да је 10. јануара 1861. код села Мартинића, „чији су становници 1853. херојском одбраном успешно одолевали нападу целог корпуса турске војске под командом Осман-паше из Скадра и потом, прешавши у противнапад, успели да га потисну, дошло до „кропролића“ између чете Турака и бројно знатно слабије јединице Црногораца. Након жестоке борбе, Турци су потиснути ка Спужу уз непознате губитке, док су Црногорци имали 4 мртва борца“ До овог пограничног оружаног сукоба, како се наводи у првом делу овог извештаја, дошло је кривицом Турака, јер су на пристојан позив да напусте црногорску територију одговорили отварањем ватре из пушака.⁴⁰ Средином марта у овом листу је објављен извештај, који је, вероватно, узбудио његове читаоце. Наиме, у њему је, као најважније, наведено ово: да су од средине фебруара као и почетком марта учестали упади Црногораца на турску територију према Спужу, Подгорици, Суторини, Бару, Фочи и Колашину; да су Црногорци, наводно, ојачани „српским ускоцима и херцеговачком рајом“; да овим четама командују Иво Раков Радоњић и Лука Вукаловић и да су „у њиховом саставу присутни и да делују туђи револуционарни елементи“; и да су ови упади увод у акцију веома широких димензија, јер је недавно обелодањена „намера Гарибалдија (Giuseppe Garibaldi) да се искрца на албанску обалу, у сврху чега би требало да Црногорци заузму Бар, одакле би се организовали јачи упади на турску територију и устанак ширих размера раје против турске владавине.“⁴¹ Позивајући се на вест из Мостара од 20. марта, овај лист је, осам дана доцније, саопштио да су устаници на

⁴⁰ »Laibacher Zeitung« 30, 6. II 1861, стр. 119.

⁴¹ Други, краћи али важнији део овог извештаја гласи: »In den einzelnen Einfällen lässt sich eine gewisse Kombination, die auf einen bestimmten Zweck gerichtet ist, nicht verkennen. Die vor nicht langer Zeit zu Tage getretene Absicht Garibaldi's an der Küste Albaniens zu landen, der Angriff der Montenegriner auf Antivari um einen Küstenpunkt zu gewinnen und sich dort festzusetzen, lassen auf eine Uebereinstimmung der Einfälle der Montenegriner auf türkisches Geuiet und der gleichzeitigen Erhebung der Raja mit den italienischen Tendenzen und Garibaldi's Feldzugspläne schliessen« (»Laibacher Zeitung« 62, 15. III 1861, стр. 247). — Овај план о искрцавању гарибалдинаца, који није почивао на реалној основи, јер сâм Бузепе Гарибалди није хтео ништа ризиковати у ситуацији када на Балкану и у Средњој Европи није било већег националноослободилачког покрета, нарочито су исфорсирали аустријски конзуларни агенти и органи власти у приморским градовима, почетком 1861. Књаз Никола је озбиљно намеравао да успостави чврсту везу с италијанским револуционарима, али је од тога плана одустао под притиском руске владе (уп.: В. Боровић, *op. cit.*, стр. 84—85; Б. Павићевић, *Црна Гора у рату 1862...*, стр. 110—114).

Зупцима, пре три недеље, након жестоке борбе, уз помоћ Црногораца, потисли турску војску и да становништво у пределима јужно од Требиња и Гацка „жели да се потчини црногорском књазу“, што је и у наредном броју наведено, уз нагласак да је устанак обухватио целу Херцеговину, док су Турци били присиљени од устаника да се из неутврђених насељених места повуку у градове.⁴² У кратком извештају од 10. априла наведено је да је Дедега Ченгић, 21. марта, са башибозучком јединицом, јачине око 400 људи, упао у Пиву, где је спалио једно село и побио жене и децу. Али у борби, вођеној 23. марта, ову јединицу катастрофално је поразио Новица Церовић са својим ускоцима, јер се бекством успело спасти само 37 непријатељских војника, док је Дедага „опкољен у селу у једној кући, изгорео“, а наредног дана је наведено „да је код Пољица, 3—4 сата јужно од Требиња, вођена, 2. априла, жестока борба и да су устаници продрли до тог места, али су потом од Турака потиснути“. У закључку о борби код Пољица речено је да се заправо ради о безначајној чарци, „упркос томе да је турска страна приказује као велико војничко дело“.⁴³

О борбеним дејствима Црногораца и устаника у кланцу Дуге против турске војске, која су била најинтензивнија током априла и маја 1861, лист »Laibacher Zeitung« је објавио овећи број саопштења, која су, углавном, веродостојна. Ми ћемо из њих навести оно што је најважније. У броју од 10. априла објављено је, како мислимо, важно саопштење, у коме је, као најважније, наведено „да с Неретве од 1. априла јављају о томе, да је Никшић од Црногораца и устаника већ поодавно опкољен и да његовом становништву неминовно прети глад“ Поред тога, тамо је, с позивом на вест из Требиња од 1. априла, наглашено да је, посредством велесила, између устаника и Турака уговорено примирје до Бурђевдана, што би нарочито конвенирало турској војсци, која много трпи због оскудице у животним намирницама и код које је борбена готовост у сталном опадању, нарочито код башибозука, из чијих редова су запажена честа дезертерства, до којих долази, углавном, услед неопозиве решености да не узму учешће у рату против Црногораца, јер су код њих још увек веома свежа сећања на дебакл турске војске у бици на Граховцу 1858. године.⁴⁴ Тачно петнаест дана доцније, кратко је

⁴² Уп.: »Laibacher Zeitung« 71, 72 од 28. и 29. III 1861, стр. 283, 287.

⁴³ Уп.: »Laibacher Zeitung« 81, 82 од 10. и 11. IV 1861, стр. 327, 331. — Тачно су у љубљанском дневном листу наведене појединости о поразу Дедагиних снага, сем тврдње да је тај херцеговачки феудалац изгорео. У Пољцима су устаници разорили две муслиманске куће и запленили нешто стоке (Б. Павићевић, *Црна Гора у рату 1862...*, стр. 124—125).

⁴⁴ Задњи и, како мислимо, најважнији део тог извештаја гласи: »Selbst seine Truppe war durch Mangel an Lebensmitteln einer Auflösung nahe. Zahlreiche Deserteure der Baši-Bozuku beurlaubeten allzu deutlich, dass die Türken selbst nur gezwungen in den Kampf gegen die Montenegroiner ziehen, da denselben die Schlacht von Grahovo im Jahre 1858 nur

наведено, према вести из Мостара од 22. априла, да ће конзули пет великих сила, по хитном поступку, прво код устаника а потом код црногорског књаза, предузети одребене мере у циљу спречавања катастрофе која прети становницима Никшића због глади услед блокаде града од црногорских ускока и устаника, што се може постићи: обуставом непријатељстава, повратком Црногораца у своју земљу и пацификацијом Херцеговине посредством сигурних гаранција за видно побољшање положаја раје.⁴⁵ У краткој информацији, објављеној претпоследњег дана априла на бази вести из Дубровника од 25-тог месеца, стоји да је судбина Никшића неизвесна, јер су све везе са овим градом од устаника прекинуте; дан доцније, према вести из Сарајева од 27. априла, кратко је саопштено да је на 80 товарних грла унет провијант у Никшић преко црногорске територије уз дозволу књаза Николе, док је у броју од 1. маја наведено, с позивом на вест из Дубровника од пре три дана, да је на улазу у кланац Дугу дошло до чарке између устаника и турских трупа, приликом које је „потпуковник и заповедник над четири чете ловаца турске војске“, Махмут-бег, рањен, али је пут „отворен и у Никшић храна унета“, а сутрадан је речено, с ослонцем на вест из Мостара од 28. априла, да је постигнут споразум између Црногораца и устаника, с једне, и Турака, с друге стране, да се без сметњи може уносити храна у Никшић под одређеним условима, од којих је најважнији садржан у томе (што су турски команданти акцептирали) да се војна пратња „турских провијантских колона има ограничити на најнужнији број војника, чији ће искључиви задатак бити да ред колоне држе“.⁴⁶ Колико је овај лист будно пратио развој ситуације у вези са блокадом Никшића од Црногораца и устаника сведочи лапидарно али и важно саопштење, објављено у броју од 7. маја на темељу вести из Котора од 4. тог месеца. У овом посве тенденциозном и протурски оријентисаном извештају, као најважније, наведено је да су устаници „издајнички прекршили договор кога су 25. априла углавили са конзуларним заступницима“, јер су већ два дана доцније извршили у кланцу Дуге препад на „претходницу транспорта са животним намирницама, који се кретао од Крсца за Никшић, састављену од 60 турских војника из састава домаћих и регуларних трупа, коју су, замало, целу сасекли“ Подвучено је још и то да су устаници, наводно, отели писмо од гласоноша конзуларних заступника, упућено из Никшића команданту турских снага на Крсцу, Махмуту-бегу, „а са своје стране су назад послали један сраман одговор, те су конзуларни заступници из угроженог Ник-

allzu sehr im Andenken geblieben ist. Diese und andere Ursachen mögen den Muschir Ismail Pascha bewogen haben, dass zu retten, was noch zu retten war« (»Laibacher Zeitung« 81, 10. IV 1861, стр. 327).

⁴⁵ »Laibacher Zeitung« 94, 25. IV 1861, стр. 375.

⁴⁶ Уп.: »Laibacher Zeitung« 97, 98, 99, 100 од 29, 30. IV, 1. и 2. V 1861, стр. 387, 391, 395, 399.

пића тражили од конзула помоћ, који се налазе на Цетињу код црногорског књаза⁴⁷. Позивајући се на вест из Дубровника од 10. маја, »Laibacher Zeitung« је, у броју од 13. маја, обавестио своје читаоце, да до 5. тог месеца Никшић још није био блокиран, као и то да су трупе Дервиш-паше концентрисане на Крцу у циљу овладавања никшићком Дугом, а дан доцније, на основу телеграма из Котора и Цетиња од 11. маја, саопштено је о прихватању од књаза Николе захтева конзула велесила да се од црногорских ускока и херцеговачких устаника не чине сметње преносу животних намирница становницима Никшића.⁴⁸ Даље је, у броју од 5. јуна, с позивом на телеграм из Дубровника од 2. тог месеца, обавештена словеначка јавност о нападу надмоћних устаничких снага на Дервиш-пашину колону у кланцу Дуге при њеном повратку из Никшића и да је непознат исход тог сукоба, а осам дана доцније на основу вести из Дубровника од 9. маја, у смислу допуне претходног извештаја, врло кратко је речено да је турска претходница поражена, што је осталу војску деморалисало.⁴⁹

⁴⁷ Ово саопштење дословно гласи: »Cattaro, 4. Mai. Von den vereinigten europäischen Konsularvertretern wird aus Nicksich gemeldet, dass ihre Ueberwinkunft mit den Insurgenten vom 25. v. m. durch letzere am 27. verrätherisch gebrochen, der Vortrab eines Lebensmittel-Transportes von Kristaz nach Nicksich, bestehend aus 60 türkischen, aber einheimischen Irregulären, im Defilee von Douga überfallen und bis auf wenige niedergemetzelt wurde. Einem Boten, welchen die Konsularvertreter aus Nicksich an den türkischen Kommandanten Mahmud Bey nach Kristaz wegen dieses Transportes absandien, raubten die Insurgenten-Häuptlinge den unbestellten Brief und sandten eine schnöde Antwort zurück. Die Konsularvertreter Cingria, Moreau, Zorab und Besobrasow blieben im bedrohten Nicksich und sandten Botschaft um Hilfe an die Konsuln, welche sich zu Cetinje bei dem Fürsten Nikolaus befinden« (»Laibacher Zeitung« 104, 7. V 1861, стр. 415). — Све појединости које су наведене у овом извештају о нападу устаника, 27. априла 1861, на претходницу турске провјантске колоне су, углавном, тачне, сем чињеничне околности која је довела до тог непредвиђеног напада. Верно следећи протурску политику бечке владе, љубљански немачки дневни лист је објавио саопштење у коме су устаници оквалификовани као једини проузроковач овог препада у кланцу Дуге. Међутим, старог кривца треба тражити на другој страни. По одлуци турских генерала, овај транспорт је у својству оружане пратње имао претходницу, јачине 60 војника, што је и у љубљанском дневнику наведено, па је, према логици ствари, главнина са побочницама морала бити, у најмању руку, јачине једног батаљона. Стрепећи, из посве оправданих разлога, да турске снаге не поседну важније објекте у кланцу Дуге, устаници су успешно извели препад на поменућу претходницу непријатељске провијантске колоне, те тако на ефектан начин осујетили намеру турских генерала (Б. Павићевић, *Црна Гора у рату 1862...*, стр. 131—133).

⁴⁸ Уп.: »Laibacher Zeitung« 108, 109 од 13. и 14. V 1861, стр. 431, 435.

⁴⁹ Уп.: »Laibacher Zeitung« 126, 133 од 5. и 13. VI 1861, стр. 503, 531. Информација о поразу турске војске у Дуги, почетком маја 1861, гласи: »Regusa, 9. Mai. Die Türken wurden in den letzten Gefechten geschlagen. Derwisch Pascha marschirt mit 400 Mann gegen die Insurgenten. Der Vortrab wurde geschlagen, seine Truppen sind demoralisiert« (»Laibacher Zeitung« 133, 13. VI 1861, стр. 531).

О неуспешном подухвату конзуларне комисије велесила да поврати мир у Херцеговини посредством усаглашавања гледишта црногорског владара и устаничких вођа, с једне, и Омер-паше као Портиног опуномоћеника, с друге стране, црногорско-турском заоштравању односа, праћеном пограничним сукобима, и о устаничким борбеним дејствима у времену од јуна до краја септембра 1861, лист »Laibacher Zeitung« је скоро благовремено обавештавао своје читаоце објављивањем врло кратких саопштења у рубрикама: »Neueste Nachrichten und Telegramme«, »Montenegro« и »Türkei«. Ми ћемо навести оно што нам се чини да је заиста најважније и да представља допуну извештајима које су објавиле »Novice«. Тако је, на пример, у овом листу, у броју од 13. маја, речено да је Омер-паша упутио из Бара прокламацију херцеговачким устаницима, позивајући их да се врате својим кућама, уз обећање да ће им се знатно олакшати пореске обавезе.⁵⁰ Непун месец дана доцније, наведено је да устаници никако не могу веровати Омер-пашиним обећањима, јер из искуства знају да их је и у прошлости било, али да су остала само мртво слово на папиру.⁵¹ У броју од 21. августа лист је кратко обавестио своје читаоце да се, настојањем дубровачког руског конзула, припрема преговор између Омер-паше и Луке Вукаловића у вези с условима под којима би се у Херцеговини повратио мир, а три дана доцније саопштено је о упућивању меморандума црногорског књаза Европској комисији за Херцеговину, у којем су као услов за пацификацију Херцеговине постављени следећи захтеви: 1) признавање независности Црне Горе од Јадранског мора до реке Мораче; 2) уступање Црној Гори пристаништа Спича и Суторине; 3) престанак изградње караула на граници према Црној Гори. На крају је речено, савним одређено, уз прећутно неслагање, да конзули Француске и Русије подржавају овај меморандум црногорског владара.⁵² О

⁵⁰ »Laibacher Zeitung« 108, 13. V 1861, стр. 431.

⁵¹ О томе тамо дословно стоји ово: »Nach denselben Mittheilungen aus Serajevo sollen die Aufständischen in der Herzegovina durch die Proklamation Omer Pascha's nicht befriedigt sein, da sie der früheren Erfahrung nach vom Serdar nichts gutes erwarten und in seine Versprechungen kein Vertrauen setzen« (»Laibacher Zeitung« 131, 11. VI 1861, стр. 522).

⁵² Уп.: »Laibacher Zeitung« 190, 193 од 21. и 24. VIII 1861, стр. 759, 770—771. — Ово, како мислимо, важно саопштење у вези с књажевим меморандумом, објављено у рубрици »Montenegro«, дословно гласи: »Aus Cattaro wird geschrieben: Der Fürst von Montenegro hat der europäischen Konferenz ein Memorandum überreicht, worin er erklärt, seinen Einfluss zur Pazifizierung der aufständischen Herzegowiner bis zum dem Augenblicke nicht anwenden zu wollen, bis die Pforte 1. die Unabhängigkeit Montenegro's vom Meere bis zur Moratscha anerkennt; 2. Spic mit dem Hafen von Suturina an Montenegro abtritt, und 3. von dem weiteren Baue der Zitadellen nach der montenegrinischen Grenze ablässt. Dieses Memorandum wurde vom französischen und russischen Konsul unterstützt« (»Laibacher Zeitung« 193, 24. VIII 1861, стр. 770—771). — У вези са садржајем званичног меморандума књаза Николе од почетка августа 1861 треба рећи да је за услуге добре воље за пацификацију Херцеговине тражио само Спич од пристаништа

заоштравању црногорско-турских односа и обостраној припреми за рат због неуспешних настојања за повратак мира у Херцеговини, лист »Laibacher Zeitung« је, током септембра, у неколико наврата обавестио своје читаоце, посредством кратких саопштења, у којима је, најважније, наведено ово: да је на Цетињу, 8. септембра, одржан скуп главара из свих нахија у вези припреме „напада Црногораца на турску војску, која се може ускоро очекивати“; да Омер-паша још није продро са војском на црногорску територију, али код Требиња прикупља снаге да то учини; да ће конзули великих сила одржати на Цетињу, 25. септембра, конференцију ради изналагања начина за решење црногорско-турског спора без проливања крви и, саобразно томе, извршиће се деблокада Црне Горе од турске војске.⁵³ Поред тога, лист је повремено укратко обавештавао своје читаоце и о оружаним акцијама, које су изведене од јуна до краја септембра 1861. О томе је тамо, углавном, наведено следеће: да су башибозуци, како стоји у броју од 3. јула, упали у села Стубицу, Стабна и Јасен, у Пиви, где су запалили 40 кућа, побили многобројно недужно становништво и запленили многобројну стоку и „разно покућство“; да је око 900 Црногораца, како је наведено у броју од 12. јула, упало у турско село Заграђи код Спича и блокирало турску посаду у тврђави Нехају, 28. јуна, и да се морало повући по наредби свога књаза; да су Црногорци код Спича „запленили 30 комада рогате стоке“ 9. августа, а два дана доцније убили 15 Турака који су од Скадра пратили провијантску колону, док су Вукаловићеви устаници 15. августа „зауоставили једну аустријску патролу у Суторини, која се била прикључила једном турском коњском транспорту“, како је наведено у броју од 16. августа; да су црногорске снаге тобоже јачине 5.000—6.000 људи, заузеле острво Врађину у Скадарском језеру, 4. септембра, где је том приликом турска посада минирала кулу и нашла смрт у њеним рушевинама, док су се Црногорци, 6. септембра, повукли са острва, и да су турске трупе „без капи крви“ поселе Зупце, 5. септембра, што је све наведено у броју од 9. септембра; да Омер-паша са својом војском још није продро на црногорску територију, али намерава да ускоро „доврши опседање ове, нарочито са истока и од стране Албаније“, како се истиче у броју од 25. септембра; и да су Вукаловићеви устаници смело извршили напад на претходницу турске колоне, 17. септембра, приликом њеног повратка од Клобука

на обали Јадранског мора, док су остали захтеви, углавном, тачно наведени у љубљанском дневнику, сем што се у том документу не наводи као захтев престанак изградње турских караула на граници према Црној Гори (Б. Павићевић, *Црна Гора у рату 1862...*, стр. 176—177).

⁵³ Уп.: »Laibacher Zeitung« 208, 220, 221 од 9, 25. и 26. IX 1861, стр. 830, 879, 883.

ка Требињу, што је кратко саопштено у броју од 26. септембра овог листа.⁵⁴

Како мислимо, најнеопходније је речено о кулминацији устанка у Херцеговини током октобра 1861. и о успешним борбеним дејствима Црногораца и устаника против турских снага приликом третирања извештаја, које су »Novice« презентирале својим читаоцима. У тежњи да текст не оптерећујемо навођењем безначајних појединости, и да не понављамо оно о чему је најнеопходније речено, укратко ћемо навести најважније, о чему је орган Покрајинске владе за Крањску обавестио своје читаоце, највећим делом посредством кратких саопштења објављених у рубрици »Neueste Nachrichten und Telegramme«. Такав поступак нам налаже и околност да је »Laibacher Zeitung« у великој мери допунио »Novice«, те тиме дао знатан допринос доста солидној обавештености словеначке јавности о важнијим збивањима у то време у Херцеговини. Како је наведено, у броју од 7. октобра, Омер-паша је доставио извештај свом Министарству рата, у коме је нарочито подвукао „јадно стање војске“ којом командује, будући да је посреди акутна оскудица у новцу, ципелама, униформи и транспорту хране, те је било доведено у питање било какво ратно напрезање са таквим ефективима, а осам дана доцније речено је да је због таквог стања дошло до масовног дезертирања, те је „код Гацка, услед бежања војника за Босну, јединица од 1.000 спала на каквих 300 војника“.⁵⁵ Према депеши из Дубровника од 15. октобра, наведено је у броју од наредног дана овог листа да су турске трупе упале у Луково, на црногорску територију, „приликом чега је у сукобу погинуло 15 Црногораца, док су други осакаћени, те је књаз Никола хитно рекламирао код Европске комисије за Херцеговину.“⁵⁶ О борбеним дејствима устаника у јужној Херцеговини под вођством Луке Вукаловића словеначка јавност је обавештена посредством кратких саопштења, чији се садржај може свести на следеће: око 300 устаника из Зубаца напало је село Бихово код Требиња, 2. октобра, запленивши нешто стоке и наневши Турцима губитак од 5 мртвих и 5 рањених. након чега су се повукли, како је наведено у броју од 7. октобра; Лука Вукаловић са својим устаницима „прикрао се“ у село Љубово код Требиња, 24. октобра, и у једночасовној борби нанео непријатељу губитак од 4 мртва, како стоји у овом листу, у броју од 28. октобра; Вукаловић је са устаницима напао и заузео манастир Дужи, 24. октобра, а дан доцније је напао и село Љубово, наневши непријатељу знатне губитке, након чега су устаници из Зубаца „отпочели наступати ка Поповом пољу“, како стоји у броју од задњег дана октобра у »Laibacher Zeitungu«; да је у

⁵⁴ Уп.: »Laibacher Zeitung« 149, 157, 186, 206, 220, 221 од 3, 12. VII, 16. VIII, 9, 25. и 26. IX 1861, стр. 595, 627, 743, 823, 879, 883.

⁵⁵ Уп.: »Laibacher Zeitung« 230, 237 од 7. и 15. X 1861, стр. 931, 947.

⁵⁶ »Laibacher Zeitung« 238, 16. X 1861, стр. 251.

борби, 26. октобра, у Шуми „било с турске стране 46 мртвих, међу којима и Муктар-бег, и 35 рањених, док су губици устаника непознати; устаници су још у Шуми, где пале турске куће, а становници беже у Требиње или на аустријску границу“, што је наведено у броју од 2. новембра, а два дана доцније је истакнуто да су устаници потисли турске снаге у Требиње.⁵⁷ Лист »Laibacher Zeitung« је, у времену од почетка октобра па до краја децембра 1861, обавестио своје читаоце о победама и поразима Црногораца и устаника у кланцу Дуге и на сектору Пиве. Из тих кратких извештаја произлази, као најважније, следеће: да су у кланцу Дуге, како је наведено у броју од 10. октобра, црногорски ускоци и устаници, јачине око 500 бораца, изненада напали, 4. октобра, шест батаљона турске војске, и да су турске снаге, након четворочасовне борбе и претрпљених губитака од 80 мртвих и 20 рањених, натеране у бекство; да су Црногорци и устаници у Пиви, како је истакнуто у броју од 4. новембра, у борбама вођеним 24. и 25. октобра, освојили 8 шанчева Омер-пашине војске, одсекли и поразили заштитницу, а претходницу приморали на бекство, наневши непријатељу огромне губитке у живој сили: преко 300 мртвих и 1.000 рањених, након чега су освојили утврђени логор и запленили велику количину оружја и муниције, „изгубивши мали број људи“; да су устаници и црногорски ускоци, како је наглашено у овом листу, у броју од 7. новембра, „прво 24. и 25. прошлог месеца извршили препад на турски транспорт, што их је охрабрило, те су 26. октобра изненада напали на улогорене непријатељске трупе“, без ознаке места где је изведен овај успешан борбени подухват. Надаље је тамо наведено да је Новица Церовић са знатним снагама приспео од Лукова и изненада напао колону непријатеља, која се у нeredу враћала ка Гацку и Билећи и потпуно је разбио, избацивши из строја око 500 људи и запленивши „пртљаг, муницију и 4 топа“, док су „Црногорци, како се цени, имали 300 мртвих и рањених, те је, ради тога, та победа на Цетињу, 1. новембра, на свечан начин и уз велико ликоване прослављена“.⁵⁸ За разлику од »Novica«, »Laibacher Zeitung« је обавестио своје читаоце о поразу устаника и црногорских ускока код Горанска, 21. новембра 1861. О томе је овај лист објавио три саопштења, чији се садржај, заснован на турским изворима, своди на то да је Дервиш-паша „са 8 батаљона водио четворочасовну борбу, 21. новембра, у Пиви и

⁵⁷ Уп.: »Laibacher Zeitung« 230, 248, 251, 252, 253 од 7, 28, 31. X, 2. и 4. XI 1861, стр. 919, 991, 1003, 1007, 1011.

⁵⁸ Уп.: »Laibacher Zeitung« 233, 253, 256 од 10. X, 4. и 7. XI 1861, стр. 931, 1011, 1023. — Како смо већ нагласили, на сектору Пиве Црногорци и устаници су у бојевима, 21. и 22. октобра, као и у боју код Равног, 26. октобра 1861, извојевали сјајне победе над турским снагама. То нарочито важи за победу у боју код Равног у коме су се нарочито храбро бориле јединице под командом војводе Новице Церовића и одред црногорских ускока које је предводио војвода Илија Буканов Звицер (Б. Павићевић, *Црна Гора у рату 1862...*, стр. 193—194).

разбио 8.000 устаника и Црногораца и нагнао их у бекство“, наневши им тешке губитке, јер их је погинуло или рањено око 800, а Турака је било свега 100 мртвих и рањених. То је наведено у бројевима од 25. и 29. новембра, уз нагласак да је осујећен продор црногорских ускока и устаника ка Колашину. Међутим, у саопштењу објављеном у броју од 5. децембра речено је, с позивом на извештај Омер-паше од 24. новембра, да је 21. новембра „низам водио борбу на бајонет“, те је „устаника пало 300, а други су побегли“, док је Турака било 15 мртвих и 86 рањених. На крају овог саопштења стоји да је црногорским ускоцима и устаницима спречен продор према Колашину и да су у сукобу, који је уследио након пораза код Горанска, 21. новембра, имали 120 људи избачених из строја.⁵⁹ У вези са успехом турског оружја наведено је и то да је Дервиш-паша средином децембра, неометан од устаника, „унео у Никшић 1.000 товара животних намирница, уз обезбеђење провијантске колоне корпусом од 2.100 албанских горштака вичних вођењу планинског рата“.⁶⁰ Поред тога, у овом листу је објављено и неколико извештаја који се односе на мање борбе између устаника и турских снага и пограничне црногорско-турске сукобе, крајем 1861. Тако је у броју од 7. новембра наведено да су турске снаге деблокирале посаду „у кастелу Љеково“, 31. октобра, те потом одмарширале за Требиње, изгубивши у том борбеном подухвату око 100 мртвих и рањених, а да су устаници „одбили, нешто касније, напад 2.000 турских војника код Љубова и потом их потисли ка Требињу, наневши им осетне губитке“ На крају овог саопштења стоји да се на Зупцима налази 500 црногорских војника са 5 топова и да су устаници посели истурене положаје према Требињу, „који ће бити појачани и снабдевени муницијом из Црне Горе“.⁶¹ Како стоји у »Laibacher Zeitungu«, у броју од 12. децембра, око 800 црногорских бораца упало је у Шестане, 27. новембра, и одатле наступило ка обали Скадарског језера, где су попалили турска села Муриће и Репца и убили 6 људи, након чега су сузбијени од на брзу руку прикупљеног башибозука, јачине око 500 људи, док је осам дана доцније речено да су одаслате јаке башибозучке снаге у рејон Спича и Бара „да спрече нови напад Црногораца“.⁶² Коначно, претпоследњег дана децембра, како стоји у броју од 16. јануара 1862. овог листа, око 2.000 устаника из Бањана, Пиве и Гацка, ојачано црногорским ускоцима, кре-

⁵⁹ Уп.: »Laibacher Zeitung« 271, 275, 280 од 25, 29. XI и 5. XII 1861, стр. 1083, 1099, 1119.

⁶⁰ »Laibacher Zeitung« 297, 27. XII 1861, стр. 1187.

⁶¹ Део тог саопштења, који се односи на помоћ Црне Горе устаницима у јужној Херцеговини у људству и материјалу, дословни гласи: Ragusa, 5. November. Im Zubzi stehen 500 Montenegriner mit 5 Kanonen. Die Vorposten gegen Trebinje zu bestehen aus Insurgenten. Dieselben wurden verstärkt und mit Munition versehen, welche aus Cetinje kommen soll« (»Laibacher Zeitung« 256, 7. XI 1861, стр. 1023).

⁶² Уп.: »Laibacher Zeitung« 286, 293 од 12. и 20. XII 1861, стр. 1043, 1171.

нуло је усиљеним маршом у правцу Билеће и напало богато стоком муслиманско село Геч, које се налази близу манастира Косијерева, те га, без обзира на отпор муслиманског живља, у коме је било 6 Турака мртвих, а 2 или 3 рањена, док су губици нападача непознати, потпуно разорило и опљачкало стоку и другу покретну имовину. Црногорци и устаници, како је тамо истакнуто, „намеравају освојити Билећу и потом наступати ка Требињу“ На крају овог извештаја наведено је да је 1.500 Турака, под командом Махмуд-бега, упало у село Шушањ код Спича, 3. јануара 1862, где је запленило 414 оваца и 45 волова, због чега је увече истог дана дошло неколико Црногораца у Миљевце и изјавило да ће ускоро уследити одговарајућа одмазда за ово недело турске војске.⁶³

За разлику од »Novica«, које уопште, како смо рекли, нису објавиле ниједну информацију о паду у немилост Луке Вукаловића код црногорског књаза, почетком 1862, лист »Laibacher Zeitung« је о томе упознао скоро благовремено своје читаоце, објавивши три кратка и сасвим веродостојна саопштења, позивајући се на телеграме из Дубровника и Котора. Тако је у броју од 20. јануара кратко наведено да се Лука Вукаловић, заједно са већим бројем устаничких вођа, још увек налази на Цетињу, а седам дана доцније лаконски је речено: „Лука Вукаловић је пао у немилост код црногорског књаза“, да би у броју од 1. фебруара, сасвим одређено, врло кратко и језгровито, било речено: „Нићифор Дучић, један фанатични духовник, командант је устаника у Херцеговини наместо Луке Вукаловића“.⁶⁴ Надаље, у броју од 6. фебруара, објављен је подужи посебан извештај, где је о Луки Вукаловићу наведено да није ухапшен, али је „због слабог управљања устанком смењен“, а на његово место постављен је монах Нићифор Дучић из манастира Дужи, под чијом су командом устаници из Зубаца, Крушевице и Драчевице. Тамо је, како се истиче у овом извештају, Перо Матановић и формално увео црногорски законик, сондирајући терен за анексију овог подручја Црној Гори,⁶⁵ док је шест дана доцније, у доста обимном извештају, објављеном у рубрици »Montenegro«, поред

⁶³ »Laibacher Zeitung«, 12, 16. I 1862, стр. 46.

⁶⁴ Уп.: »Laibacher Zeitung« 15, 21, 26 од 20, 27. I и 1. II 1862, стр. 59, 83, 103.

⁶⁵ О томе, као најважније, у другом делу овог извештаја с насловом »Aus der Hercegovina und Montenegro«, дословно стоји ово: »An seiner Stelle wurde vom Fürsten Nikolaus aus eigener Machtvollkommenheit der Mönch Nikanor von Duzi zum Oberbefehl über die gesammten Streitkräfte in den aufständischen Bezirken berufen. Unter ihm ist Zubzi, Krusevice und Dracevice der Verwaltung des montenegrinischen Priesters Pero Matanovich überwieswn und in diesem Bezirke förmlich das montenegrinische Gesetzbuch eingeführt und beschworen worden, also eine Organisation oder Annexion unter montenegrinischen Schilde angebahnt. Ernennungen und Absetzungen, besonders aber Belohnungen von Vorstehern türkischer Ortschaften durch zernagorische Dekorationen hatte sich der Fürst schon seit längerer Zeit angemast« (»Laibacher Zeitung« 30. 6. II 1862, str. 118).

осталог наведено да је црногорски владар, након енергичне изјаве Луке Вукаловића да ће његово смењивање „скупо коштати не само устанак већ и Црну Гору“, изменио одлуку, упркос противљењу великог војводе Мирка, те Вукаловића поново поставио за вођу устанка, „обећававши да ће му пружити пуну помоћ, па су сви изгледи јамачног поновног враћања Црне Горе на бојно поље“.⁶⁶ Међутим, у броју од 14. фебруара, на основу телеграма из Дубровника од 12. тог месеца, кратко је саопштено да се Лука Вукаловић клони било какве активности, јер је незадовољан избором Пера Матановића и Нићифора Дучића за његове наследнике.⁶⁷ Ваља истаћи још да је у листу »Laibacher Zeitung« презентираним напис посвећен Луки Вукаловићу, у броју од 17. јануара, у рубрици »Türkei«, што значи тачно десет дана пре објављивања вести о његовом паду у немилост код црногорског владара. Тамо су наведени неки од његових биографских података, уз епитет „војвода од Суторине“, углавном тачно. Нарочито је истакнуто да је Лука Вукаловић корпулентан, храбар, паметан и неписмен, али „благодарећи својој природној надарености, често контактира и води исцрпне дипломатске разговоре са руским и француским агентима“ Као негативне карактерне особености Луке Вукаловића непознати аутор нарочито истиче: да се код њега уврежило мишљење да је богом изабрани вођа и спаситељ херцеговачког поробљеног народа; да пљачке и разбојништва, која се по његовој заповести изводе, приписује избеглицама из Црне Горе, које је књаз Данило протерао као своје политичке противнике; да код мирних становника није омиљен због наметања окупационе контрибуције, коју силом оружја изнуђује.⁶⁸

⁶⁶) Уп.: »Laibacher Zeitung« 30, 35 до 6. и 12. II 1862, стр. 118, 138.

⁶⁷) О томе тамо дословно стоји ово: »Ragusa, 12. Februar. Luka Vukalovich will sich von aller Thätigkeit fern halten, derselbe ist mit der Wahl seiner Nachfolger, des Matanovich und Nikofor nicht einverstanden« (»Laibacher Zeitung« 37, 14. II 1862, стр. 147). — Нове устаничке старешине нису могле ни издалека заменити Луку Вукаловића, који је код устаника уживао велики углед. Та околност, као и то, да је „гашти и страховито амбициозни“ архимандрит Нићифор Дучић, који је у преговорима са Омер-пашом испољио попустљивост, међу устаничким старешинама, посредством перфидних интрига, стварао атмосферу свађе и неповерења, довели су до нагло слабљења устаничког покрета у јужној Херцеговини, у првом кварталу 1862. године (уп.: В. Боровић, *op. cit.*, стр. 113; Б. Павићевић, *Црна Гора у рату 1862...*, стр. 246—247).

⁶⁸) Задњи део овог састава, којим се изражава антиустаничка оријентација овог листа, гласи: »Luka Vukalovich betrachtet sich als den von Gott berufenen Befreier seines von den Türken bedrückten Vaterlandes er hat bei jeder Gelegenheit seine Unerschrockenheit bewahrt und will von einer Unterwerfung nicht wissen. Alle Ränkereien und Grausamkeiten, welche faktisch auf seiner Befehl verübt werden schiebt er öffentlich auf die Uskokes, nämlich jene montenegrinischen Familien, die vom verstorbenen Fürsten Danilo aus Montenegro verbannt wurden, sich in der Sutorina niederliessen und dort grösstentheils vom Raube leben. Die Sutorina selbst ist ein armes, durch die harte Kontributionen, die ihm Luka Vukalovich auflegt, ausgesogenes Gebiet. Rr geht selbst mit seiner Leibwache von 50—60 mohlbewaffneten

О борбеним дејствима херцеговачких устаника и црногорских ускока до почетка црногорско-турског рата, тј. у првом кварталу 1862, орган Покрајинске владе за Крањску обавештавао је готово редовно своје читаоце, махом објављивањем кратких саопштења, о којима ћемо најнеопходније, и што је могуће краће, рећи, јер смо раније, приликом навођења података из »Novica«, како мислимо, у довољној мери третирали ово питање. Како стоји у овом листу, у броју од 20. јануара, устаници из Зубаца су енергично одбили да се повинују Омер-пашиној прокламацији, док су се Поповљани определили за покорвање турским властима, како је јављено из Дубровника 15. јануара, а пет дана доцније, позивајући се на саопштење из Требиња од 20. јануара, истакнуто је да су корјенићи Турци 18. јануара упали у Бањане и запленили 50 говеди, док је два дана доцније, ослоњем на саопштење из Мостара од 24. јануара, као и у бројевима од 31. тог месеца и 6. фебруара, сасвим одређено речено да су устаници енергично одбили Омер-пашине захтеве да се предају турским властима, па је Дервиш-паша, који располаже са 14 батаљона војника, делом својих снага кренуо комуникацијом од Требиња ка Дубровнику ради прихватања транспорта хране и војне опреме, док је други део његових трупа кренуо ка Зупцима, цитадели устаничког покрета, испред којих су се устаници повукли у брда.⁶⁹ Даље је, у бројевима од 6, 7, 8. и 10. фебруара, наведено да се црногорски књаз веома коректно односи према аустријском владару и његовим поданицима, уз нагласак да преко свог емисара Пера Матановића настоји да свој утицај, нарочито у доњој Херцеговини, што више оснажи, те због тога Цетиње свесрдно помаже устанички покрет, без обзира на то што се тиме ризикује са отвореном ратном конфронтацијом са Портом.⁷⁰ У подужем саопштењу, објављеном у броју од 12. фебруара, у рубрици »Montenegro«, наведено је, поред осталог, да су се устаници из Драчевице, Крушевице и Зубаца 26. и 27. јануара прикупљали на Грабу, с намером да нападну главнину турских снага у рејону Пољица. У томе нису успели, јер је Дервиш-паша, прозревши на време овај план, упутио тамо „један корпус“, под командом Мехмед-паше, који је 29. јануара, у 9 часова, извршио напад на устанике и потиснуо их са њихових положаја.⁷¹ У кратком саопштењу љубљанског дневника, објављеном у броју од 14. фебруара, речено је да је преко 500 Црногораца напало Клобук, 6. фебруара, али је одбијено од мало-

Männern von Dorf zu Dorf, um die sogenannten Abgaben einzutreiben. Daraus ist erklärlich, dass er bei den ruhigen Bewohnern nicht beliebt ist und von ihnen gefürchtet wird. Das Land bedürfte mehrerer Jahre Ruhe und Ordnung, um sich zu erholen« (»Laibacher Zeitung« 13, 17. I 1862, str. 50).

⁶⁹ Уп.: »Laibacher Zeitung« 15, 20, 21, 25, 30 од 20, 25, 27, 31. I и 6. II 1862, стр. 59, 79, 83, 99, 118.

⁷⁰ Уп.: »Laibacher Zeitung« 30, 31, 32, 33 од 6, 7, 8. и 10. II 1862, стр. 118, 123, 127, 130—131.

⁷¹ »Laibacher Zeitung« 35, 12. II 1862, стр. 138.

бројне турске посаде, а одмах иза тога, ослонцем на депешу из Дубровника од 12. фебруара, наведено је да су представници Шумљана и Поповљана приспели код турског конзула у Дубровнику, Антуна Пржића, и саопштили му да ће се покорити турским властима сходно условима изнетим у Омер-пашиној прокламацији, с тим да конзул инсистира код сердара-екрема да одмах обустави борбена дејства турских снага у рејонима њихових племена.⁷² Како стоји у броју од 20. фебруара, саопштено је, четири дана пре тога, из Омер-пашиног штаба из Мостара, да је продором турских трупа у Пољице прекинута веза устаника између Шуме и Зубаца, те су изасланици из Попова поља и Шуме дошли код сердара-екрема у Мостар, изјутра 16. фебруара, и изјавили, у име становника својих племена, да му се покоравају, што је овај прихватио. Четири дана доцније, на основу вести из Дубровника од 22. фебруара, у овом листу је саопштено да су Зупци отказали сваку послушност Перу Матановићу, капетану Михаилу Спаићу и Црној Гори.⁷³ Средином марта, у органу Покрајинске владе за Крањску, ослонцем на телеграм из Требиња од 12. тог месеца, речено је да је Дервиш-паша рано изјутра 11. марта, са свим својим расположивим снагама, кренуо у рејон Зубаца. Због тога су се устаници из тога краја са својим фамилијама повукли у околна брда, а по депеши из Дубровника од 18. марта, која је објављена у овом листу два дана доцније, турске снаге су, наводно, 17. марта, заузеле Грахово.⁷⁴ У броју од 22. марта објављена је депеша из Дубровника од 20. марта, где је наведено да се у рејону Зубаца, након борбе против знатно надмоћнијег непријатеља, 17. марта, 800 устаника повукло са својих положаја, а шест дана доцније, по телеграму из наведеног града од 26. марта, неодређено је саопштено да је 24. тог месеца у Зупцима, у рејону Коњског, вођена жестока борба између 4.000 башибозука и 2.000 устаника, и да су се ови последњи у оближња брда повукли, па је, потом, према телеграму из Мостара од 26. марта, објављеном у овом листу пет дана доцније, Лука Вукаловић са 1.000 устаника извршио препад, 24. марта, на деташовани турски одред који је пратио транспорт сена,⁷⁵ док је, напослетку, у нешто опширнијем извештају, објављеном у броју од 2. априла, наведено да су Дервиш-пашине снаге, након сузбијања устаника, 17. марта, разориле родно место Луке Вукаловића у Зупцима, Богојевић село, као и Коњско.⁷⁶

⁷² »Laibacher Zeitung« 37, 14. II 1862, стр. 147.

⁷³ Уп.: »Laibacher Zeitung« 42, 45 од 20. и 24. II 1862, стр. 167, 179.

⁷⁴ Уп.: »Laibacher Zeitung« 62, 65 од 15. и 20. III 1862, стр. 247, 259.

⁷⁵ О томе, без ознаке места извршене борбене акције устаника, стоји ово: »Ein anderes Telegramm aus Mostar vom 26. meldet, dass Luka Vukalovich am 24. d. mit 1.000 Mann ein türkisches Detaschement, welches einen Neutransport begleitete, überfiel, jedoch, zurückgeschlagen wurde« (»Laibacher Zeitung« 73, 31. III 1862, стр. 291).

⁷⁶ Уп.: »Laibacher Zeitung« 67, 71, 73, 75 од 22, 28, 31. III и 2. IV 1862, стр. 267, 283, 291, 299.

После продора турске војске у Зупце, устанак у јужној Херцеговини почиње јеђавати, те се током црногорско-турског рата, април — крај августа 1862, свео на локална борбена дејства под вођством племенских главара, док Вукаловић предузима са својим устаницима повремено борбене акције на подручју Зубаца. Устаници из Пиве, Бањана, Дробњака, Шаранаца и Васојевића борили су се током рата у саставу црногорских снага. Помно пратећи збивања у суседним земљама Монархије, орган Покрајинске владе за Крањску објавио је неколико саопштења о овим борбеним акцијама херцеговачких устаника, о чему је потребно најнеопходније рећи. Тако је у »Laibacher Zeitung«, у броју од 9. априла, истакнуто, уз нагласак да су подаци преузети из »Agramer Zeitung«, да, наводно, око 10.000 Црногораца маршира ка Грахову, где треба да се сједини са устаницима Луке Вукаловића, што звучи невероватно, како оправдано примећује редакција овог љубљанског листа, како би паралисали концентрацију турске војске на западној црногорској граници, а два дана доцније — да је 300 устаника запленило турски транспорт од 50 товарних коња са храном, у близини аустријске границе, који се кретао ка Пољицама,⁷⁷ па је, потом, у следећем броју, ослонцем на депешу из Дубровника од 10. априла, наведено да устаници из Крушевице и Суторине намеравају да се покоре турским властима и протерају свога вођу Луку Вукаловића, који је, наводно, рањен и борави на аустријској територији, а у телеграму из Дубровника од 15. априла, објављеном у овом листу два дана доцније, наведено је да је Вукаловић отишао у непознатом правцу из граничног рејона близу Грахова и да је од стране Омер-паше именован Михаило Спаић за војводу Зубаца, Крушевице, Драчевице и Суторине, што је наведено и у наредном броју овог листа.⁷⁸ Према садржају телеграма из Мостара од 6. маја, објављеног у овом листу три дана доцније, Црногорци и устаници, „дошавши преко планина“, запленили су, изјутра рано, 5. маја код Залома, између Гацка и Невесиња, 500 ненатоварених коња који су се враћали за Мостар, а 90-орици њихових власника узели су сав новац и остало што је имало вредност, па и дело, те је наредног дана Дервиш-паша са војском и башибозуком тамо отишао.⁷⁹ Како је јављено депешом из Требиња 20. маја и из Дубровника дан доцније, а садржај исте објављен у немачком љубљанском листу 23. маја, на дан 19. маја напали су црногорски ускоци и устаници на положаје турске војске у рејону Зубаца, али су одбијени после дуготрајне

⁷⁷ О томе тамо дословно стоји ово: »Mostar, 8. April. 300 Insurgentent kaperten nahe an der österreichischen Grenze 50 Pferde-Ladungen türkischer Lebensmittel, welche nach Poglizze bestimmt, ohne Eskorte transportiert wurden« (»Laibacher Zeitung« 83, 11. IV 1862, str. 331).

⁷⁸ Уп.: »Laibacher Zeitung«, 81, 83, 84, 88, 89 од 9, 11, 12, 17. и 18. IV 1862, стр. 323, 331, 335, 351, 355.

⁷⁹ »Laibacher Zeitung« 106, 9. V 1862, стр. 423.

и жестоке борбе.⁸⁰ Надаље је неодређено речено у телеграму из Дубровника од 9. јула, објављеном у овом листу, два дана доцније, да су турски жетеоци, уз помоћ наоружаних турских војника, на силу хтели да жању пшеницу у рејону Зубаца, 6. јула, али су од те намере одустали под притиском устаника.⁸¹ Коначно, у броју од 1. августа овог листа, објављен је телеграм из Требиња од 29. јула, где је наведено да су рано изјутра, тог дана, побуњеници напали турску милицију на Зупцима, па су одмах тамо упућени шахибозуци, са задатком да сузбију устанике.⁸²

На основу свега реченог, што се тиче одјека у Словенији устанка раје у Херцеговини и у неослобођеном делу Брда против турске власти уз свесрдну помоћ Црне Горе, током 1861. и 1862. до избијања црногорско-турског рата, може се констатовати следеће:

1) да су »Novice«, као верни тумач расположења знатно већег дела словеначке јавности, поздравиле избијање устанка у Херцеговини и Брдима и да су, са нескривеним симпатијама према устаницима, пратиле њихове борбе против надмоћнијих турских снага;

2) да је од стране »Novica« презентирана Словенцима висока борбена свест устаника, док је војвода Лука Вукаловић оцењен као непомирљиви непријатељ Турске и најистакнутији вођа херцеговачких устаника;

3) да је лист »Laibacher Zeitung«, као орган Покрајинске владе за Крањску, знатно већи број вести о устанку објавио од недељног листа »Novica«, јер је излазио сваки дан осим недеље, али је, верно стојећи на политичким позицијама бечке владе, био наклоњен политици Порте, те је о устаничким борбама објављивао и саопштења из турских извора, осуђујући, каткад, устанак и Црну Гору као главног подстрекача и помагача устаничког покрета;

4) да »Novice« уопште нису објавиле било какву вест о сукобу између Луке Вукаловића и званичног Цетиња, јер су чврсто стајале на позицијама потребе јачања југословенске солидарности, док је »Laibacher Zeitung« о томе објавио неколико саопштења, међу којима и једно подуже, у коме је презентирана

⁸⁰) »Laibacher Zeitung« 118, 23. V 1862, стр. 471. — У ствари, Лука Вукаловић је са 600 устаника 17. маја, након жестоке борбе против турских снага, вођене тог дана, вршио притисак на турске посаде у фортификацијским објектима на Зупцима, у циљу присиљавања ових на предају, све до сванућа 20. маја, када су непријатељу приспела појачања из Требиња, па су устаници били принуђени да одустану од даље опсаде (Б. Павићевић, *Црна Гора у рату 1862...*, стр. 303).

⁸¹) »Laibacher Zeitung« 157, 11. VII 1862, стр. 627.

⁸²) »Laibacher Zeitung« 175, 1. VIII 1862, стр. 699. — Реч је о ситнијим устаничким борбеним акцијама у рејону Зубаца, које су с времена на време извођене током јула и почетком августа 1862, али све ређе и са све мањим бројем актера и слабијим ефектом (Б. Павићевић, *Црна Гора у рату 1862...*, стр. 332).

негативна оцена Луке Вукаловића као човека и вође устаника у јужној Херцеговини; и

5) да је словеначка јавност била довољно обавештена о ангажовању Црне Горе у свесрдној помоћи херцеговачким устаницима у људству, оружју и борбеној опреми, одобравајући овакво држање Цетиња, свесна чињеничне околности да је опстанак устанка незамислив без помоћи Црне Горе.

Одјек борбених дејстава у црногорско-турском рату од почетка априла до краја августа 1862. године

Током 1861. и почетком 1862. године црногорско-турски односи, због херцеговачког устанка, постајали су, из дана у дан, све затегнутији. То је неминовно водило ратној конфронтацији, до које је дошло априла 1862, упркос настојањима велесила да дипломатским путем изгладе спор. Пре него што пређемо на третирање питања одјека операција црногорске и турске војске код словеначке јавности, потребно је да најнеопходније наведемо о ратном плану и борбеним дејствима Црногорске народне војске, као браниоца слободе и фактичке независности своје земље, као и турске војске као агресора.

Црна Гора је свој ратни план израдила на измаку лета 1861, откада је Порта отпочела систематски блокирати црногорску територију, концентришући своје, сваким даном, све јаче јединице у Албанији, Херцеговини и на граници према Васојевићима. Главнина црногорских снага била је концентрисана на јужном фронту, распоређена на положајима Мартинићи—Орја Лука—Главица—Ново Село, са истуреним деловима према Планиници, јачине око 10.000 бораца под командом војводе Мирка Петровића, са задатком да спречи продор главнине непријатеља са правца Подгорица—Спуж. На северном фронту, тј. у кланцу Дуге, под командом војводе Петра Вукотића, посели су положаје јединице црногорске војске и устаници, јачине око 8.000 бораца, са задатком да спрече продор непријатеља ка Никшићу правцима: Гацко—Дуга и Билећа—Трубјела. Мање јединице Црногорске народне војске затварале су прилазе од Бара, док је одред под командом војводе Миљана Вукова, јачине око 3.000 бораца, добио задатак да спречи продор непријатеља у Васојевиће. Напокон, одред под командом војводе Новице Церовића, јачине преко 1.000 бораца, добио је задатак да координира дејство са јединицама војвода Петра Вукотића и Миљана Вукова и да обезбеђује црногорску границу од евентуалног напада непријатеља из рејона Пљеваља. Црногорци су се супротставили турском агресору са преко 23.000 бораца.

По турском ратном плану, разрађеном почетком 1862, требало је концентрично напасти, са три стране, на Црну Гору. У ту сврху, главнина турске војске, под командом Абди-паше,

концентрисана је у рејону Скадар—Подгорица—Спуж, а помоћни део, под командом Дервиш-паше, у рејону Билећа—Гацко, а у рејону Бијелог Поља и Гусиња налазио се „лимски корпус“, којим је командовао Хусеин-паша. Снаге из Бара и Пљеваља требало је да буду употребљене сходно нахођењу сердара-екрема, Омер-паше, чији се штаб налазио у Скадру. Главнина је добила задатак да разбије црногорске снаге у рејонима: Мартинићи, Орја Лука и Ново Село, те потом прихвати Дервиш-пашине трупе, које су имале наступати правцем: Никшић—Планиница—Орја Лука, у циљу спајања са њима у рејону Спуж—Орја Лука, док су Хусеин-пашине снаге, након разбијања васојевићких устаника и заузећа Васојевића, биле обавезне нападати правцем Колашин—Биоче—Подгорица. Тако би, у првој фази рата, било извршено стратегијско опкољавање црногорских снага. Након тога би требало да уследи друга фаза рата, у којој би дошло до сужавања обруча око Црногорске народне војске, у циљу стварања повољних услова за доношење овој одсудног пораза на линији: Кокоти—Царев лаз—Ријека Црнојевића—Цетиње. Турска је напала на Црну Гору с армијом од 54.200 војника.⁸³ Ваља напоменути и то, да су турске регуларне јединице биле далеко боље наоружане од Црногорске народне војске, која је, бранећи своју земљу, била далеко супериорнија у погледу борбеног морала.⁸⁴

Иако не у довољној мери, Словенци су, ипак, били о најнеопходнијем упознати у вези са све већим заостравањем црногорско-турских односа, чији ће епилог неминовно бити оружани сукоб. Када су се црногорско-турски односи заострили до те мере да је било питање дана када ће наступити ратна експлозија, »Novice«, су, каткада, обавестиле словеначку јавност краћим саопштењима о томе, поставивши се безрезервно на страну Црне Горе. Тако је, у овом листу, у броју од 26. марта 1862, у рубрици »Novičar iz domačih in ptujih dežel«, кратко саопштено да се Црна Гора озбиљно припрема за рат против Турске и да ће сердар-екрем, Омер-паша, бити главнокомандујући турских трупа које ће оперисати против Црне Горе, а седам дана доцније, на истом месту, истакнуто је да ће се Црна Гора ставити на чело предстојеће оружане борбе против Турске, коју ће водити, поред Црногораца, Србијанци, Босанци и Херцеговци.⁸⁵ Надаље је овај

⁸³ Снаге Абди-паше и Дервиш-паше биле су састављене од 43 батаљона регуларне војске, 18.000 башибозука из Босне и Херцеговине, Албаније и Епира, и 4.000 Зејбека, што укупно чини 39.200 војника, подофицира и официра. Том броју треба додати 3 батаљона регуларних трупа и нерегуларних јединица из Албаније које су улазиле у састав „лимског корпуса“ под командом Хусеин-паше (Б. Павићевић, *Црна Гора у рату 1862...*, стр. 288—289).

⁸⁴ Опширније о распореду црногорских и турских снага, њиховој јачини, опремљености и ратном плану пре отпочињања црногорско-турских ратних дејстава 1862, в.: Б. Павићевић, *Црна Гора у рату 1862...*, стр. 189—190, 288—289.

⁸⁵ »Novice« 13, 14 од 26. III и 2. IV 1862, стр. 104, 112.

словеначки лист, у наведеној рубрици, у броју од 16. априла, саопштио својим читаоцима, да је Омер-паша добио од Порте наређење да отпочне против Црне Горе војне операције и да се Турци интензивно припремају за напад на Црногорце и Србе, чега се црногорски борци ни најмање нису уплашили, јер су уверени да ће непријатеља победити,⁸⁶ а седам дана доцније, на истом месту, наведено је да је питање дана када ће Турци напасти на Црногорце и Србе, јер су се напет и односи поцели на кулминациону тачку.⁸⁷ »Novice« су, дакле, непосредно уочи избијања црногорско-турског рата и након отпочињања непријатељстава између Црне Горе и Турске, која су отпочела пре официјелне објаве рата, држећи се политике неопходног јачања солидарности међу југословенским народима, уверавала своје читаоце да ће против Турака ратовати не само Црногорци већ и Срби из Кнежевина Србије, а исто тако и устаници из Херцеговине и Босне.

Орган Покрајинске владе за Крањску објавио је током априла 1862. неколико саопштења на основу којих су његови читаоци могли извући закључак да ускоро неминовно предстоји објава рата Турске Црној Гори. Тако је у овом листу, у броју од 9. априла, објављено кратко саопштење, у коме је наведено да је књаз Никола упутио Порти мирољубиву поруку, јер је у њој истакнуто, као неопходна потреба, да султан заштити херцеговачку рају од политичког угњетавања и економског изабљивања од стране домаћих муслиманских феудалаца, па ће Херцеговина сигурно бити трајно пацификована.⁸⁸ Три дана доцније, у овом листу је објављено лапидарно саопштење, преузето из београдског белетристичко-научног листа „Световида“, од 2. априла, где је, као најважније, наведено да се Црногорци брижљиво припремају за рат, што сведочи околност, да сваки Црногорац, способан за борбу, мора оружје и опрему држати у посве исправном стању, те да се на први позив има јавити своме десетару, „који ће заједно са својим људима бити укључен у једи-

⁸⁶ О томе тамо стоји забележено ово: »То ра је res, да је Омер-паша спет из Carigrada dobil ukaz naj nemudoma vojsko začne zoper Černogorce, pa ne od grahovske strani, ampak iz doline Zete. Turki so spet 'židane volje' in imajo spet novo korajžo. In kaj bi je ne imeli, ker so iz Londona dobili dnarja na pósodo. Omer- paša je prejel že veliko polnih mošinj, da poživi spet svojo že zlo klavрно armado. Pa Černogorci se je ne boje zlo; umaknili se bojo med svoje skalovje in mirno čakali, da turški vojskinci ogenj spet ugasne, ko mu angleške dnarne kurjave zmanjka. Na vseh krajih se napravljajo Turki na hudo vojsko zoper Černogorce in Srbe, ktero mislijo brz po ramadanu začeti. Ramadan ali raman je zraven beirama največji praznik po mahomedanski veri. Ramasan je 9. turški mesec; celi ta mesec se postijo od zora do mraka« (»Novice« 16, 16. IV 1862, стр. 128).

⁸⁷ »Novice« 17, 23. IV 1862, стр. 136.

⁸⁸ »Laibacher Zeitung« 81, 9. IV 1862, стр. 323. — Ваља рећи да је књаз Никола мирољубиво одговорио на Портин ултиматум, који је на Цетиње донео из Мостара Омер-пашин изасланик и лични лекар Јосип Кечет (Joseph Koetschet), 18. априла 1862 (Б. Павићевић, *Црна Гора у рату 1862...*, стр. 282—288).

ницу свог надлежног капетана. У случају огрешења, по наведеном, десетар ће бити смењен и батињан“.⁸⁹ У вези с мисијом др Јосипа Кечета на Цетињу, у овом листу је објављен телеграм из Дубровника од 26 априла, два дана доцније, у коме је речено да је овај изасланик Омер-паше био код књаза Николе у црногорској престоници и предао му ултиматум Порте; он се отуда вратио у Мостар, 25. априла, и саопштио Омер-паши „да је књаз све тачке ултиматума акцептирао“.⁹⁰

Тако дуго напети односи између Црне Горе и Турске, који су водили у рат, нису били лишени већих сукоба у првом кварталу 1862, нарочито на територији скадарске Крајине, где је покрет за ослобођење и присаједињење Црној Гори, под утицајем херцеговачког устанка, посебно у Крњицама и Сеоцима, сваким даном бивао све јачи.⁹¹ Ваља нагласити да је о најважнијим збивањима у том крају словеначка јавност била упозната, и то готово благовремено. На такав закључак упућују ниже наведени неколико саопштења која су објављена у љубљанском дневном листу »Laibacher Zeitung«, док их »Novice« нису објавиле. Као предигра боја на Крњицама, 23. марта 1862, био је оружани сукоб између црногорских и турских снага код тог места, почетком фебруара, о чему је орган Покрајинске владе за Крањску обавестио словеначку јавност. Последњег дана јануара објавио је овај лист телеграм из Скадра од 29. тог месеца, у коме је саопштено да је, поред већ одаслатих 1.000 башибозука ка Крњицама и Сеоцима, током 29. јануара упућено још 2.000 хришћанских бораца, због присуства код та два места надмоћнијих црногорских снага, са задатком да овладају са ова два села.⁹² Четрнаест дана доцније, објављен је у овом листу, са знатним закашњењем, „због сметње на линијама“, телеграм из Котора од 9. фебруара, у коме је наведено да је код Горњих и Доњих Шестана дошло до жестоке борбе између црногорских и турских снага, 3. фебруара, приликом чега је 50 турских војника избачено из строја, док су црногорски губици непознати. Тамо су упућене врло јаке турске снаге, будући да се, наводно, у Крњицама и

⁸⁹ »Laibacher Zeitung« 83, 12. IV 1862, стр. 331.

⁹⁰ »Laibacher Zeitung« 96, 28. IV 1862, стр. 383. — Стварно, у Цариграду је приспела једна непроверена вест да је књаз Никола прихватио услове из Портиног ултиматума. Но, то није било тачно, јер је црногорски владар, апелујући на турску владу да избегава ратну конфронтацију, одбацио све оптужбе Порте, нарочито у вези са сукобом код Крњица, почетком фебруара и 23. марта 1862, што је упозоравало на неминовност ратног сукоба (Б. Павићевић, *Црна Гора у рату 1862...*, стр. 283—288).

⁹¹ Б. Павићевић, *Црна Гора у рату 1862...*, стр. 266.

⁹² То кратко саопштење гласи: »Scutari, 29 Jänner. Tausend Mann irreguläre Truppen wurden entsendet, um die Orte Krinitza und Selza zu unterwerfen. Wegen der Ueberzahl der Montenegriner jedoch, welche sich dasselbst befinden, werden heute weitere zweitausend Mann christlicher Bergbewohner dachin abgeschickt« (»Laibacher Zeitung« 25, 31. I 1862, стр. 99).

Сеоцима налази око 3.000 црногорских војника.⁹³ Даље је у овом листу кратко саопштено, у броју од 1. марта, без тачне ознаке места и датума, на основу вести из Дубровника од 27. фебруара, да је, наводно, скадарски паша напао са 10.000 војника на 7.000 Црногораца, претрпевши пораз због дезертирања Миридита, што упућује на закључак да је реч о догађају везаном за црногорско-турски сукоб на Крњицама.⁹⁴ О боју на Крњицама, 23. марта 1862, у коме је турска војска катастрофално поражена од Црногораца вештим маневром опкољавања, што је Порти послужило као непосредни повод да зарати против Црне Горе, орган Покрајинске владе за Крањску упознао је са најнеопходнијим своје читаоце, уз истицање турског пораза, који је био у толикој мери еклатантан да се није могао прећутати. »Novice« нису о том поразу турске војске објавиле никакво саопштење, вероватно због тога што нису имале свог дописника на лицу места, који би овом словеначком листу презентирао изворан извештај. Пет дана после одсудног боја на Крњицама, »Laibacher Zeitung« је објавио телеграм из Дубровника од 26. марта, у коме је наведено да су 22. марта Црногорци, у борби на Крњицама, 600 башибозука „делом побили, а делом заробили, због чега у Скадру влада велико узбуђење и запрепашћење“,⁹⁵ а три дана доцније у овом листу је објављено саопштење у коме је, као најважније, наве-

⁹³ О овом сукобу је у листу дословно наведено ово: »Cattaro, 9. Februar (wegen Linienstörung verspätet). Bei Ober und Unter-Sestani haben an 3. d. M. zvei erste Zusammenstösse stattgefunden. Der Türken wurden 50 Mann kampfunfähig gemacht. Zahlreiche türkische Truppen werden dorthin gesendet werben, woselbst in Carnitza und Soetza sich beiläufig 3.000 Montenegriner befinden« (Laibacher Zeitung« 37, 14. II 1862, стр. 147).

⁹⁴ О томе тамо, у рубрици »Nachtrag«, дословно пише ово: »Ragusa, 27. Februar. Zwischen dem Pascha von Scutari und den Montenegrinern fand eine grosse Schlacht statt. Die Türken, 10.000 Mann stark, griffen die Montenegriner an, welche 7.000 zählten, und trugen Anfangs einige Vortheile davon, erlitten aber schliesslich wegen des Abfales der Miriditen (kathol. Albanesen) eine Schlappe« (»Laibacher Zeitung« 50, 1. III 1862, стр. 199). — Садржај горе ad litteram наведена прва два телеграма је тачан, изузев тврдње да је почетком фебруара 1862. у Крњицама и Сеоцима било 3.000 Црногораца, будући да се, по наређењу књаза Николе, крајем 1861 већи део црногорских одреда вратио у црмнички крај. Иначе, католички Малисори из брдских крајева Малесије, иако нису желели да се боре против Црногораца, били су присилно мобилисани. Почетком фебруара 1862, један одред турске војске искрцао се у Крњачкој Луци и кренуо ка Крњицама, док се други кретао копном и заузео Шестане.. Након пристизања турске војске у Крњице дошло је до сукоба са црногорским снагама из Црмнице, чији је исход био поражавајући за Турке, будући да су одбијени уз знатне губитке. Садржај трећег телеграма се односи на оружани сукоб од мањег значаја, каквих је тамо било посведневно (уп.: Н. Дучић, *Књижевни радови*, књ. 3, друго издање, Београд 1893, стр. 191—204; Б. Павићевић, *Црна Гора у рату 1862...*, стр. 266—269).

⁹⁵ О томе тамо стоји ово: »Ragusa, 26. März (10 Uhr Abends). Soeben trifft die bestimmte Naehricht ein, dass am 22. d. M. in Cernitza (Albanien) 600 Baschibozuks von den Montenegrinern theils getöten, theils gefangen wurden. In Scutari herrschte die grösste Aufregung und Berstürzung« (»Laibacher Zeitung« 71, 28. IIII 1862, стр. 283).

дено да се на Крњицама већ месец дана налазе Црногорци, па је позван турски башибозук, под командом Хасана Хота, да заузме ово место. Међутим, он је од црногорских снага опкољен, те је био присиљен да се преда са својих 500 војника и на Цетиње је одведен. „Црногорци су спалили Шестане, а Муриће заузели, одакле су, ипак, потиснути“.⁹⁶ И поред погрешног саопштења да је бој на Крњицама био 22. марта и испуштања важне чињенице о пристизању опкољеном у Крњицама са својим одредом Хасану Хоти знатне помоћи у живој сили из Скадра, ипак је »Laibacher Zeitung« упознао словеначку јавност о најважнијем, тј. о поразу турске војске у боју на Крњицама, 23. марта 1862. године.⁹⁷ Треба истаћи да су „Србске Новине“, у рубрици „Са бојног поља у Херцеговини“, објавиле три дужа саопштења о овом боју, која се базирају на извештајима дописника овог листа „Са црногорске границе, 19. марта“, „Дубровника, 25. марта“ и „Котора, 4. априла“ Тамо су наведене појединости из боја на Крњцима, уз истицање храбрости и сналажљивости како појединих црногорских ратника тако, и јединица Црногорске народне војске, што је имало пресудну улогу за блиставу победу Црногораца.⁹⁸

Након неуспешног покушаја међународне комисије да пацификује Херцеговину, од почетка маја до краја августа 1861, као и узалудних настојања да се организује састанак између књаза Николе и Омер-паше, уследило је одлучно одбијање од стране херцеговачких устаника Омер-пашиних обећања побуњеној раји, уз настављање борбе против турских оружаних снага и, паралелно с тим, све веће заоштравање црногорско-турских

⁹⁶ Тај извештај, објављен у рубрици »Nachtrag«, дословно гласи: »Ragusa, 27. März. Die Einwohner von Albanisch-Kranitz (eines der von Montenegroinern seit einem Monat im Bezirke Scutari besetzten Dörfer, wo die Türken laut einem gestern mitgetheilten Lelegramme von den Montenegroinern geschlagen worden wären) haben die türkischen Baschi-Bozuku unter dem Kommando von Hassan-Hott zu Hilfe gerufen. Diese begaben sich, 500 Mann stark, dahin, sahen sich aber plötzlich von allen Seiten von bedeutenden montenegrinischen Streitkräften umringt und mussten sich ergeben, worauf sie nach Cetinje abgeführt wurden. Ferner verbrannten die Montenergriner Schesten und griffen Murik an, wo sie jedoch zurückgeworfen wurden« (Laibacher Zeitung« 73, 31. III 1862, стр. 291).

⁹⁷ Црногорци су прво са одредом од 500 бораца извршили демонстративни напад на Драчевицу, 21. марта, и успели да ову запале, а потом заузму село Вучераке, тако да се командант одреда албанских башибозука Хасан Хот нашао у опсади у Крњицама. Њему је одмах упућена помоћ из Скадра, па су његове снаге нарасле на око 10.000 бораца. У одлучујућем боју на Крњицама, 23. марта 1862, Црногорци су, нападом на крила и бокове турске војске, изазвали код непријатеља пометњу, што је довело до његовог катастрофалног пораза: 1.200 избачених из строја, од којих 190 посечених и 514 заробљених старешина и бораца. Турски заробљеници су, заједно са црногорском војском, која се одмах након боја повукла из рејона Крњица, стигла на Цетиње 28. марта 1862 У овом боју црногорски губици су били: 45 мртвих и 150 рањених (уп.: Н. Дучић, *op. cit.*, стр. 205—217; Б. Павићевић, *Црна Гора у рату 1862...*, стр. 266—272).

⁹⁸ Уп.: „Српске Новине“ 38, 40, 45 од 29. III (10. IV), 3/15. и 17/29. IV 1862, стр. 154, 161, 180.

односа, од друге половине 1861. до почетка 1862. Због тога је Омер-паша, добро знајући да све устаничке конце у Херцеговини држи у својим рукама Цетиње, предложио Порти предузимање новог ратног похода против Црне Горе, што је турска влада прихватила. Напад црногорских снага на новоустројени турски гарнизон у селу Крњицама, 23. марта 1862, и наношење непријатељу том приликом катастрофалног пораза, послужило је Турској као формални повод за оружани напад на Црну Гору. Порта је, средином априла 1862, упутила ултиматум Црној Гори, са захтевом да прекине сваку везу са Херцеговином и Васојевићима и ослободи 514 турских војника заробљених у боју на Крњицама, што Црна Гора, наравно, није могла прихватити. Због тога је Турска официјелно објавила рат Црној Гори, крајем априла 1862, док је рат фактички отпочео већ почетком тог месеца.⁹⁹

Непријатељства између оружаних снага Црне Горе и Турске отпочела су 10. априла 1862, када је Дервиш-паша кренуо из Гацка са 8 батаљона редовне војске и 1.000 башибозука да снабде никшићки гарнизон храном. Доспевши до средине кланца Дуге, до Ноздара, он је ту залогоровао, отпославши у Никшић 100 товарних коња са животним намирницама у пратњи одреда под командом Салих-паше. Ова провијантска колона кренула је ка Никшићу 11. априла и тамо предала храну, али је на повратку, код Пресејеке, 12. априла, нападнута од одреда, састављеног од Црногораца и устаника, под командом Илије Буканова и сердара Шћепана Радојева, који су погинули, а Турци су се, поражени, повукли ка Ноздрама, након борбе која је трајала до 14. тог месеца. У рејон Ноздара стигао је војвода Петар Вукотић са 4.000 Црногораца и херцеговачких устаника, 14. априла, и до 16. о. м. посео доминирајуће висове око турске војске. У свитање, 16. априла, код Злоступа, нападе су Вукотићеве снаге на други турски транспорт са храном и ратним материјалом, упућен за Никшић са пратњом, јачине 14 стрељачких чета и 1.000 башибозука, и поразиле га, наневши му тешке губитке: погинуло је и рањено преко 2.700 турских војника, заплењено 2.000 пушака, 1.000 товара са храном, 7 товара са новцем и 90 волова. Снаге војвода Миљана Вукова и Новице Церовића разбиле су у боју код Бијелог Поља, 19. априла, Хусеин-пашин одред, заплениле неколико топова и осујетиле намеру непријатеља да продре у долину Зете, док су 28. априла код Будимље потукле одред Селим-паше, који је тамо погинуо. Ради освете Турцима због насиља над народом, војвода Петар Вукотић је са три одреда Црногораца и херцеговачких устаника концентрично напао на Никшић, 13. маја, продро у варош те запленио око 3.000 грла

⁹⁹ Опширније о догађајима који су довели до црногорско-турског рата 1862, в.: Б. Павићевић, *Црна Гора у рату 1862...*, passim, стр. 141—204, 239—288; исти, *Црногорско-турски ратови, Рат 1862*, Војна енциклопедија, друго издање, 2, Београд 1971. стр. 212.

стоке и повукао се, па је Дервиш-паша са 17.000 људи кренуо преко Крсца ка Никшићу, 17. маја, када су Вукотићеве снаге напале код Челине на претходницу непријатеља и приморале је да се повуче у састав главнине, тј. Дервиш-пашиних трупа, које су се повукле ка Билећи, 18 маја. Једанаест дана доцније, Дервиш-паша је са војском кренуо преко Рудина ка блокираном Никшићу и, упркос томе што га је код Омүтића напао Вукотићев одред, јачине 3.000 људи, успео да се пробије до Никшића. Уверен да ће Дервиш-паша са својим снагама кренути ка Бјелопавлићима, Вукотић је са одредом усиљеним маршем кренуо у Планиницу, где се састао са снагама војводе Мирка и посео положаје за одбрану. Да би обмануо Црногорце, Дервиш-паша је помоћним снагама извршио у правцу Планинице демонстративан напад, 5. и 6. јуна, те се неометано повукао из Никшића ка Билећи. На јужном фронту су, под командом војводе Маша Врбице, вођене борбе код Медуна, који је био опседнут од црногорских снага још од отпочињања непријатељстава. Неколико батаљона низама и јединица башибозука искористило је недовољну будност црногорских снага, те 8. маја пробило црногорски обруч и спојило се са турском посадом Медуна. На сектору јужног фронта нарочито су вођене жестоке борбе 25. маја у рејону Малог и Вељег брда и Глизице. У другој половини јуна Абди-пашине снаге предузеле су офанзиву у долини Зете против главнине црногорске војске под командом војводе Мирка, која је била посела положаје на линији: Ждребаоник—Орја Лука—Загарач—Комани—Круси. Од 22. до 24. јуна дошло је до огорчених борби код Прентине Главице, Коловоза и Саћавца. Нарочито је жестока борба вођена у рејону доњег тока реке Сушице и Новог Села, 24. јуна, где су први пут уведени у борбу Зејбечи, трупе из Анадолије. Турске снаге су претрпеле пораз, јер је Пиперски батаљон са леве обале прегазио и, већим делом, препливао Зету, те с леђа напао на непријатеља, који се у нeredу повукао. Због тога је, одмах после тога, наместо Абди-паше дошао за команданта турске јужне војске Абдул Керим Надир-паша. Искористивши ангажованост већег дела црногорске војске на јужном фронту, Дервиш-паша је са својим трупама преко Ките продро ка Никшићу, 7. јула, док се Вукотић са својим одредом повукао ка Планиници. Већ 10. јула Дервиш-пашине трупе су кренуле ка Планиници и истог дана поселе Повију и Стубицу и наставиле да продиру кроз Пјешивце и Бјелопавлиће, претрпевши знатне губитке од црногорских снага које су браниле сваку стопу своје земље. Војвода Мирко је кренуо у помоћ Вукотићу са око 1.000 бораца, те су заједничким снагама ноћу, 10/11. јула, напали на непријатељски логор у селу Церову, али су одбијени. Након заузећа, 11. јула, Доњег Острога, трупе Дервиш-паше спојиле су се са трупама Абдул Керим Надир-паше, 12. јула, код

Орје Луке. Тиме је била завршена прва фаза црногорско-турског рата 1862. године.¹⁰⁰

Када су већ непријатељства отпочела, почетком априла 1862, »Novice« су настојале, с обзиром на свој веома ограничен простор и пошто су излазиле само једанпут недељно, да своје многобројне читаоце у Словенији обавесте барем о оном што је најважније, и то у што сажетијој форми. Добро обавештен о томе да црногорски народ води праведан, одбрамбени рат, јер се бори против турског агресора за сопствену независност и за ослобођење херцеговачких и брдских племена уз црногорску границу, овај лист је отворено и непоколебљиво био на страни Црне Горе. Овоме треба додати, као чињеничну околност, још и то да су »Novice« победе црногорске војске преувеличавале а поразе прећуткивале, што је нарочито дошло до изражаја у првој фази рата, тј. од прве половине априла до средине јула 1862. Таква оријентација »Novica« је, нема сумње, позитивно деловала на афирмацију словеначке националне свести и јачање код Словенаца осећања солидарности и наклоњености према југословенским народима који се боре за потпуно ослобођење од туђинске власти. Због веома скученог простора, »Novice« су објављивале лапидарна саопштења са црногорског ратишта у склопу других вести, у рубрици »Novičar iz domačih in ptujih dežel«, уз врло кратке коментаре или без њих. Тако је у овом листу, у броју од 23. априла, наведено „да су Херцеговци и Црногорци 14. и 16. априла водили с Турцима крваве бојеве“, а седам дана доцније презентирана је словеначкој јавности вест о тешком поразу турске војске у кланцу Дуге, без тачне ознаке датума и других неопходно потребних појединости у вези са тим догађајем, будући да је наведено само ово: „Турци су били у Дуги одсудно поражени“.¹⁰¹ Надаље је у овом словеначком листу, у броју од 7. маја, наведено да турској војсци храбри Црногорци наносе тешке поразе, те да се устанак из Херцеговине, тобоже, проширио и на Алабанију,¹⁰² а, седам дана доцније наведено је

¹⁰⁰ Опширније о току обостраних операција у првој фази црногорско-турског рата, 10. априла — 12. јула 1862 в.: Б. Павићевић, *Црна Гора у рату 1862...*, стр. 290—341; исти, *Црногорско-турски ратови, Рат 1862...*, стр. 212—213.

¹⁰¹ Уп.: »Novica« 17, 18 од 23. и 30. IV 1862, стр. 136, 144. — Очигледно је да се ова два кратка саопштења односе на пораз турске војске у кланцу Дуге, 13. и 16. априла 1862, о чему смо раније најнеопходније рекли (уп.: Б. Павићевић, *Црна Гора у рату 1862...*, стр. 290—295; исти, *Црногорско-турски ратови, Рат 1862...*, стр. 212—213). — У рубрици „Са бојног поља у Херцеговини“, у броју од 17/29. априла „Србских Новина“, објављен је дуг извештај у коме су опширно наведене околности које су довеле до боја у кланцу Дуге, 16. априла 1862, и току истог, уз истицање да су Црногорци и устаници из Бањана, Рудина, Пиве, Жупе и Бјеле извојевали значајну победу, наневши Дервиш-лашним снагама велике губитке („Србске Новине“ 45, 17/29. IV 1862, стр. 180—181).

¹⁰² О томе тамо дословно пише ово: »Turkom slaba poje; junaški Crnogorci jih tepejo, da je kaj; punt iz Hercegovine se pa širi že tudi v Albanijo« (»Novice« 19, 7. V 1862, стр. 152).

да „Црногорци све снажније туку Турке, наносећи им поразе и велике губитке у људству и војној опреми и да су француска и руска влада ставиле Порти до знања да неће дозволити прекорачење њене армије на црногорску територију“.¹⁰³ У броју од 21. маја, у овом листу је објављено врло кратко саопштење у коме је, чак, изнета тврдња да су Црногорци заузели, 13. маја, никшићку тврђаву и, у току жестоке борбе, заробили 800 турских војника и одвели их на Цетинје.¹⁰⁴ Узгред ваља напоменути да »Novice« нису уопште информисале своје многобројне читаоце о интервенцији Дервиш-пашиних трупа након заузимања никшићке вароши од Црногораца и херцеговачких устаника и о борби до које је дошло у кланцу Дуге између његових снага, с једне, и Црногораца и устаника, с друге стране, 17. маја 1862. Иако неодређено, ради изостанка навођења датума и презентирања других неопходно потребних података, ипак мислимо да се кратко саопштење, које је објављено, одмах иза вести о нападу Црногораца и устаника на Никшић, у црквеном љубљанском листу, »Zgodnjoj Danici«, у броју од 10. јуна, што смо већ ad litteram навели, односи на наведени оружани сукоб у никшићкој Дуги. Тамо је кратко назначено да турске снаге, под командом Дервиш-паше, нису успеле да се пробију ка Никшићу кроз кланац Дугу, јер су у тешкој борби против Црногораца претрпеле велике губитке, изгубивши овећи број истакнутих војних руковођилаца.¹⁰⁵ У доста неодређеној форми, објавиле су

¹⁰³ »Novice« 20, 14. V 1862, стр. 162.

¹⁰⁴ То саопштење гласи: »Turško 17. maja. Crnogorci so trdnjavo Nikšić, ktero so Turki trdovratno in kervavo branili, 13. dan t. m. z naskokom vzeli in 800 vjetih Turkov v Cetinje terali« (»Novice« 21, 21. V 1862, стр. 170). — И љубљански католички црквени лист »Zgodnja Danica« објавио је кратку информацију о продору Црногораца у Никшић у броју од 10. јуна у рубрици »Razgled po kerščanskim svetu«, у којој је наведено ово: »Za mohamedansko davno trinoštvo in kristjanodérstvo blizo poslednja ura bije; Crnogorci klesijo Turke, da je joj; 13. u. m. so jim bili vzeli Nikšić in 800 jetnikov z mudirjem vred v Cetinje gnali« (»Zgodnja Danica« 17, 10. VI 1862, стр. 140). — Поред већ реченог о нападу Црногораца и устаника на Никшић 13. маја 1862, треба још напоменути да су, након освајања вароши и паљења око 100 кућа, заробили неколико стотина Турака, нанели браниоцу губитке од 200 људи, не рачунајући заробљенике, те да су се повукли из вароши у два сата после пола ноћи (Б. Павићевић *Црна Гора у рату 1862...*, стр. 298—301). — У саопштењу, објављеном у „Србским Новинама“, у броју од 15/27. маја, у рубрици „Са бојног поља у Херцеговини“, наведено је, с позивом на »Kölnische Zeitung«, као најважније, да су Црногорци, јуришајући на Никшић, изгубили 200 бораца, док су Турци имали 800 убитих и 800 заробљених („Србске Новине“ 57, 15/27. V 1862, стр. 225).

¹⁰⁵ О томе тамо дословно пише ово: »Pri Bileču je 2.000 turških vojakov vtesnjenih od Černogorcev. Derviš-paša si je zastonj prizadeval pririniti skozi sotesko Dugo; v krvavim boji so Turki zgubili več imenitnih vodjev in častnikov« (»Zgodnja Danica« 17, 10. VI 1862, стр. 140). — У рубрици „Са бојног поља у Херцеговини“, у неколико бројева, крајем маја и почетком јуна 1862, „Србске Новине“ су објавиле опширно саопштења о боју у никшићкој Дуги, 17. маја, у којима је истакнуто да је претходница Дервиш-пашиних трупа, јачине преко 3.000 људи, одсудно поражена од Црногораца,

»Novice«, у броју од 4. јуна, кратко саопштење које гласи: „Мирко (отац књаза црногорског), потукао је код Мартинића Турке, који су изгубили 300 људи“.¹⁰⁶ Но, у броју од 11. јуна, овај лист је, ипак, али веома опрезно, обавестио своје читаоце о томе да су турске трупе продрле на црногорску територију, изражавајући наду да тај продор није дубок и да ће храбри црногорски борци успети да непријатеља потисну. Тамо је, заправо, наведено да се не зна колико је дубоко продрла турска војска у Црну Гору, јер су извештаји контрадикторни, будући да једни тврде „да ће Омер-паша већ за два дана ручати на Цетињу“, а други, насупрот овима, уверавају да ће турска војска бити поражена, док је, у овом листу, у наредном броју, речено да је ситуација неизвесна, али да се поуздано зна да Острог непријатељ није заузео, „како неки желе да до тога дође“, и да је пуцњима топова Црногорцима сигнализирана опасност чим је први турски војник ступио на црногорско тле. Мисао „како неки желе“ да Турци покоре Црну Гору односи се, првенствено, на понемчене Словенце и све заговорнике политике бечке владе, који су били туркофилски оријентисани, насупрот »Novicama« и свима укљученим у словеначки национални покрет, који су искрено желели победу Црногорске народне војске над својим вековним непријатељем.¹⁰⁷ Тек након три седмице, тј. у броју од 9. јула, »Novice« су својим, вероватно нестрпљивим, читаоцима презентирале важно саопштење са црногорског ратишта. У своја два претходна броја, овај лист није ништа објавио о борбама црногорских снага против турског агресора, упркос томе да су вођене, како на јужном тако и на северном фронту, жестоке борбе и што су сви већи европски листови, па, наравно, и аустријски, објавили овећи број саопштења. Њутање »Novica« је уследило отуда што у то време нису могле саопштити својим

јер је погинуло преко 1.000 турских војника, међу којима и велики број старешина. Нарочито је истакнуто да „Омер-паша измишља победу Турака у боју у Дуги“, 17. маја 1862 (уп.: „Србске Новине“ 57, 58, 59, 60, 61 од 15/27, 16/28, 19/31, 22. и 24. V (3. и 5. VI) 1862, стр. 225, 229, 231, 235, 237). — Дервиш-паша је са 17.000 војника и с комором од 1.000 товарних коња кренуо са Крса низ кланац Дугу за Никшић у зору, 17. маја. Он је иступио претходницу, јачине 2.000 башибозука и 4 батаљона редовне војске, под командом Јахија-паше, коју је напао одред Црногораца под командом војводе Петра Вукотића у 14 часова, те ју је у седмочасовном боју катастрофално поразио, будући да је погинуло преко 1.000 непријатељских војника, међу којима и истакнуте старешине: Ибрахим-бег, Мухамед-бег Ченгић, Дервиш-бег Ченгић и др., док су губици Црногораца били: 400 мртвих и рањених (Б. Павићевић, *Црна Гора у рату 1862...*, стр. 301—302).

¹⁰⁶ »Novice« 23, 4. VI 1862, стр. 194 — Реч је, како изгледа, о нападу батаљона регуларне турске војске на Мартиниће и 7 батаљона башибозука на Комане, 26. маја. Башибозуци су убрзо сузбијени од црногорских снага, док су редовне трупе продрле до села Глизице, где су тог дана, после жестоке тринаесточасовне борбе, потучене, уз губитак од 600 људи мртвих и рањених, док „у борби прса у прса остало је 200 посјечених турских војника“ (Б. Павићевић, *Црна Гора у рату 1862...*, стр. 319—320).

¹⁰⁷ Уп.: »Novice« 24, 25 од 11. и 18. VI 1862, стр. 202, 210.

читаоцима значајнију победу Црногорске народне војске. Међутим, у наведеном броју овај словеначки лист је обрадовао своје многобројне читаоце, саопштавајући им „да је 25. јуна, близу Спужа, била велика битка, која је трајала 6 часова и у којој је погинуло 5.000 Турака, а Црногораца само 182“ Истог дана је војвода Мирко потукао непријатеља код Височице.¹⁰⁸ Како смо истакли, Дервиш-паша је са својим снагама, преко Ките, продро 7. јула у Никшић, а три дана доцније кренуо је ка Планиници, да би се у рејону Орје Луке спојио са трупима Абдул Керим Надир-паше, 12. јула 1862. године.¹⁰⁹ Обавештавајући словеначку јавност о овом продору Дервиш-пашиних група, »Novice« су, у броју од 16. јула, објавиле извештај у коме је, сасвим одређено, наведено да су ове турске снаге „у крвавом боју између Гацка и Ките, који је трајао 7. и 8. о. м. разбијене“ Искрено наклоњен Црногорцима и борби југословенских народа за ослобођење од туђинске власти, овај лист је, очигледно, измислио бој код Ките и пораз у њему турске војске, упркос томе што тамо тада до оружаног сукоба уопште није ни дошло, будући да је војвода Петар Вукотић донео одлуку да се са својим одредом повуче испред знатно надмоћнијег непријатеља.¹¹⁰ Међутим, у поменутом саопштењу словеначког листа речено је да је у том дводневном боју Дервиш-пашина војска потпуно разбијена од Црногораца, под командом војводе Петра Вуко-

¹⁰⁸ То кратко, али важно саопштење гласи: »Crna gora. Crnogorci tepejo Turke, da je veselje; 25. dan p. m. bila je blizu Spuža velika bitka, ki je trpela 6 ur. 500 Turkov je padlo, Černogorcev pa le 182. Ravno tisti dan je tudi Mirko zmagal pri Visočici in vzel Turkom Belo brdo. Turčini že tretetajo, da jim zadnja ura bije« (»Novice« 28, 9. VII 1862, стр. 238). — Реч је о највећој бици вођеној у рејону Прентине главице, Коловоза и Новог Села, 23—24. јуна 1862. Наиме 23. јуна непријатељ је након извиђања са Прентине главице и Височице, напао јаким снагама на црногорске положаје у рејону Коловоза. Међутим, војвода Мирко је благовремено интервенисао са одредом из Орје Луке и сузбио овај напад. Наредног дана, 24. јуна, црногорске снаге, држећи положаје у рејону Сабавца, доњег тока реке Сушице и Новог Села, успеле су да, снажним противнападом, слома непријатељски напад и нанесу турском агресору тешке губитке. Према вести из Дубровника, око 5.000 турских војника је избачено из строја, док је према провереним подацима руског конзула у Складру непријатељ у тој бици имао око 2.000 погинулих и рањених војника. Према истом извештају, Црногорци су имали 300 погинулих и рањених, а по званичном извештају са Цетиња свега 180. Главна заслуга за ову победу припада војводи Мирку Петровићу, који је током целе битке био на челу својих трупа те их личним примером подстицао на неустрашивост у борби против непријатеља (Б. Павићевић, *Црна Гора у рату 1862...*, стр. 324—327). — О овој значајној победи Црногорске народне војске „Србске Новине“ су у неколико бројева објавиле саопштења, у рубрици „Са црногорско-турског бојишта“, подвукавши, након описа тока битке, да су неистините Омер-пашине депеше, упућене турском конзулу у Бечу, у којима се истиче да су турске снаге у овој бици извојевале победу (уп.: „Србске Новине“ 73, 74, 75, 76, 77 од 26, 28, 30. VI (8, 10, 12. VII), 3/15. и 5/17. VII 1862, стр. 285, 287, 291, 295, 299).

¹⁰⁹ Б. Павићевић *Црна Гора у рату 1862...*, стр. 310—312, 329—331.

¹¹⁰ Ibidem, стр. 310.

тића, и херцеговачких устаника, којима је тобоже командовао војвода Лука Вукаловић, „да Турцима откуцава задњи сат у Европи, ако с њима зарате још и Срби“.¹¹¹ Треба истаћи да »Novice« уопште нису обавестиле своје читаоце о спајању код Орје Луке северне и јужне турске војске, 12. јула, сматрајући, највероватније, да би то негативно деловало на даље јачање словеначке националне свести, на једној, и да ће храбри црногорски борци ускоро успети да протерају непријатеља са своје територије и одсудно га поразе, на другој страни.

За разлику од »Novice«, орган Покрајинске владе за Крањску објавио је овећи број претежно крањих и по садржају, каткада, уопштених саопштења о догађајима из црногорско-турског рата, више наклоњених Турцима неголи Црногорцима, саобразно чињеничној околности да је у то време бечка влада, чијих се политичких позиција овај лист консеквентно придржавао, била противна било каквој промени на Балканском полуострву, која би ишла на уштрб европског дела Турске. Пошто смо најнеопходније коментарисали приликом навођења саопштења из »Novica« која се односе на догађаје из прве фазе црногорско-турског рата, то информације из »Laibacher Zeitung«, који представљају фактографску допуну вести из словеначког листа, нећемо, сем мањих изузетака, коментарисати. Ваља напоменути да је и овај лист, упркос својој туркофилској оријентацији, каткада, морао признати пораз турских снага у борбама против Црногорске народне војске, када је он био посве евидентан, о коме су писали и велики европски листови. Словеначка јавност је, читајући саопштења из љубљанског дневника на немачком језику, била у могућности да у знатној мери повиси степен своје обавештености о црногорско-турском рату, те ћемо из овог листа навести она саопштења за која сматрамо да су важна. Тако је тамо, у броју од 9. априла, наведено, на основу телеграма из Мостара од 6. тог месеца, да је Дервиш-паша добио наређење да са својим трупима поседне Бањане као ослонац за операције против Црне Горе, а десет дана доцније подвучено је да је сâм султан заокупљен бригом због све већег заоштравања црногорско-турских односа, те је наредио „транспортовање експедиционог корпуса на црногорску границу“.¹¹² У кратком телеграму из Мостара од 15. априла, објављеном у »Laibacher Zeitung«, три дана доцније, наведено је, без прецизирања датума, да су 4 батаљона регуларне турске војске, који су се враћали из Никшића као пратња провијантске колоне, након снабдевања храном посаде овога града, нападнута из заседе од више хиљада Црногораца и устаника из Бањана у кланцу Дуге, који су, након претрпљених обостраних озбиљних губитака у живој сили, били

¹¹¹ »Novice« 29, 16. VII 1862, стр. 246.

¹¹² Уп.: »Laibacher Zeitung« 81, 90 од 9. и 19. IV 1862, стр. 323, 359.

сузбијени.¹¹³ Као допуна овог кратког обавештења о нападу Црногораца и херцеговачких устаника на турску провијантску колону у кланцу Дуге, код Пресејеке, недалеко од Ноздара, након њеног повратка из Никшића, 12. априла, и резултата боја који је трајао до закључно са 14. тог месеца, када је вођена најжешћа борба и турске снаге биле поражене, свакако може послужити саопштење објављено у наредном броју овог листа, тј. 19. априла. Тамо је, позивом на вест примљену из Мостара 15. априла, наведено, да је у Зупцима лоциран турски гарнизон, док су 10 батаљона низама и одред башибозука „провалили“ у Бањане, а 5 батаљона, након њиховог повратка из Никшића као обезбеђења провијантске колоне, по снабдевању посаде храном, изненада нападнуто од јаких црногорских и устаничких снага. Нападач је сузбијен и у борби изгубио 100 мртвих и око 200 рањених, док су турске трупе имале 2 мртва капетана и 29 војника, а 1 капетан и 28 војника рањених.¹¹⁴ У телеграму из Требиња од 18. априла објављеном четири дана доцније, презентирана је кратка вест која је по садржају доста неодређена, али се, како мислимо, односи на горе наведену борбу у кланцу Дуге, која је трајала од 12. до 14. априла. Тамо је, наиме, речено да је „14. априла вођена крвава борба између Турака и устаника, у којој су први имали 100, а други 50 мртвих. После борбе Дервиш-паша се са својима утврдио у 11 никшићких кућа“.¹¹⁵ Орган Покрајинске владе за Крањску обавестио је своје читаоце о најнеопходнијем и што се тиче боја у никшићкој Дуги, 16. априла, и катастрофалног пораза турског одреда, који је пратио транспорт са храном за Никшић, о чему је раније најнеопходније речено. Међутим, у саопштењу које је овај лист објавио категорички се тврди да су турске снаге успеле да сузбију Црногорце и устанике. Наиме, тамо је, у броју

¹¹³ О томе тамо пише ово: »Mostar, 15. April. Beim Einmarsche nach Bagnani öffnete Derwisch Pascha auch den Engpass Duga und sandte einen stark eskortirten Proviant-Transport nach Niksich. Auf der Rückkehr wurde die Eskorte von mehreren Tausend Montenegrinern und Insurgenten aus Bagnani überfallen, der Angriff jedoch durch 4 in einem Hinterhalte reservierte reguläre Bataillone unter Sami Pascha nach einem hartnäckigen Kampfe mit vielen Todten und Verwundeten auf beiden Seiten zurückgeschlagen« (»Laibacher Zeitung« 89, 18. IV 1862, стр. 355).

¹¹⁴ Као најважније, у овом извештају наведено је следеће: Fünf Bataillone wurden hierauf detachiert, um Nikšić zu verproviantieren. Bei ihren Rückmarsch von dort wurden sie in dem Defilé von Duga von einer bedeutenden Masse Montenegrinern und Insurgenten überfallen, diese letzteren jedoch von den türkischen Truppen in die Flucht geschlagen, bei welcher Gelegenheit die Insurgenten 100 Mann auf den Platze liessen. Nach der Anzahl der Todten zu schliessen, muss jene der Verwundeten das Doppelte erreichen. Türkscherseits blieben 2 Kapitäne und 29 Soldaten todt, und 1 Kapitän und 28 Soldaten verwundet« (»Saibacher Zeitung« 90, 19. IV 1862, стр. 359).

¹¹⁵ Садржај овог телеграма гласи: »Trebinje, 18. April. Am 14. fand zwischen den Türcken und den Insurgenten ein blutiges Gefecht statt. Letztere verloren 50, erstere 100 todt. Derwisch Pascha verschanzte sich nach dem Kampf mit den Seinigen in 11 Häusern von Niksich« (»Laibacher Zeitung« 91, 22. IV 1862, стр. 363).

од 22. априла, објављен кратак телеграм из Дубровника од 16. тог месеца, у ком је наведено доста неодређено, да су у кланцу Дуге борбе обновљене током 15. и 16. априла, у којима су Црногорци и устаници имали 300 људи избачених из строја, док се број мртвих није могао дознати, а у наредном броју овог листа, уз хиперболисање броја Црногораца и херцеговачких устаника који су учествовали у борби, истакнуто је да су у борби на Крсцу, 16. априла, у којој је узело учешће 7.000—8.000 Црногораца и 3.000 херцеговачких устаника против 4 батаљона регуларне војске, којима је Дервиш-паша упутио помоћ од 2 батаљона, Црногорци и устаници потиснути уз 630 погинулих, док су турски губици износили 553 мртва и 77 рањених војника, подофицира и официра.¹¹⁶ Даље је, у овом листу, у броју од 25. априла, објављен телеграм из Мостара од 23. тог месеца, у коме је наведено да су Црногорци и устаници изненада напали на село Плану, 21. априла, где су 10 особа убили и запленили 3.000 оваца и 100 говеди, а потом узмакли, увидевши приближавање турске војске.¹¹⁷ Потом је у депеши из Мостара од 23. априла, објављеној у овом листу три дана доцније, наведено да се у гарнизонској болници у Мостару налази 10 турских војника на лечењу, који су у току борбе у Дуги, 16. априла, рањени и којима су, наводно, после тога, Црногорци као рањеницима одрезали носеве.¹¹⁸ У телеграму из Дубровника од 9. маја, објављеном у овом листу три дана доцније, изнета је категоричка тврдња да је на дан 6. маја „на Скадарском језеру била крвава борба, у којој су Црногорци изгубили 700, а Турци 600 људи“, док је у наредном броју љубљанског листа објављена депеша из Мостара, од 8. маја, у којој је наведено да су Црногорци код Залома, 5. маја, запленили 250 турских коња,¹¹⁹ те да су

¹¹⁶ Уп.: »Laibacher Zeitung« 91, 92 од 22. и 23. IV 1862, стр. 363, 367.

¹¹⁷ »Laibacher Zeitung« 94, 25. IV 1862, стр. 375. — Реч је о јачем одреду Црногораца и херцеговачких устаника, који је, 21. априла, на територији Билеће, у рејону Плане, запалио 300 кућа и запленио 2.500 грла стоке (Б. Павићевић, *Црна Гора у рату 1862...*, стр. 294).

¹¹⁸ Тај а ригио противцрногорски настројен извештај гласи: »Mostar, 23. April. In das hiesige Garnisonsspital wurden zehn bei dem Provianttransporte am 16. d. M. bei Duga verwundete Türken gebracht, denen die Montenegriner die Nasen abgeschnitten haben« (»Laibacher Zeitung« 95, 26. IV 1862, стр. 379). — Детаљније о околностима због којих је долазило до сечења главе и кидања носа турским војницима од стране црногорских ратника наведено је у опширној и минuciозној студији: Др П. Б. Стојановић, *Обичаји сјече глава и кидања носа у црногорско-турском ратовању (осврти на стање у XVIII, XIX и на почетку XX вијека)*, „Историјски записи“, год. XXXII (LII), 1979, књ. XXXIX, св. 2, Титоград 1979, стр. 55—94.

¹¹⁹ То је дело црногорског одреда, јачине 600 људи, под командом Пека Павловића, кога је војвода Петар Вукотић упутио у правцу Невесиња, након победе над турским снагама у кланцу Дуге, 16. априла. Овај одред је нарастао на 1.200 људи, те је разрушио две карауле на комуникацији Невесиње—Гацко и запленио неколико турских транспорта за храну, какав је случај и са наведеном запленом турске коморе код села

руски и француски посланик у Цариграду настојали да приволе Порту да нареди Омер-паши избегавање операција на црногорској територији, што је наведено у овом листу, готово у истој форми, и након два дана.¹²⁰

Настављајући да обавештава своје читаоце о догађајима на црногорском ратишту, орган Покрајинске владе за Крањску објавио је, у броју од 14. маја, телеграм из Скадра, од 9. тог месеца, у коме је наведено да су турске трупе, састављене из низамских и башибозучких јединица, укупне јачине око 8.000 људи, „подељене у четири нападне колоне, од којих две у резерви“, извршиле напад, изјутра 8. маја, на црногорске снаге код Медуна, које су овај град држале у опсади. Након двочасовне борбе, ова турска војска успела је да деблокира Медун, нагна црногорске јединице у бекство и спречи придолазак црногорским снагама појачања од 500 бораца, који су наступали од Служа преко Куча. Црногорци су у овој борби имали укупно 75 бораца мртвих и рањених.¹²¹ Надаље је у овом листу, у броју од 19. маја, објављен телеграм из Дубровника, од 17. тог месеца, у коме је наглашено да су Црногорци, под командом војводе Петра Вукотића, и херцеговачки устаници, предвођени Радом Бабићем, посели све комуникације између Билеће и Љубиња, те тако паралисали на томе подручју транспортовање хране, ору-

Залома на путу за Гацко (уп.: Б. Павићевић, *Црна Гора у рату 1862...*, стр. 294—295).

¹²⁰ Уп.: »Laibacher Zeitung« 108, 109, 111 od 12, 13. и 15. V 1862, стр. 431, 435, 441.

¹²¹ Тај важан и веродостојан извештај, објављен у рубрици »Nachtrag«, гласи: »Scutari (Albanien), 9. Mai. Die regulären und irregulären türkischen Truppen, vereint mit den Bergbewohnern von Scutari, im Ganzen 8.000 Mann stark, brachen, in vier Kolonnen abgetheilt, wovon zwei in der Reserve auf. Die erste Angriffskolonnen, unter dem Befehle Liva Osman Pascha's, schlag die Richtung von Fundina ein; die zweite Kolonne, unter dem Befehle von Dilaver Pascha, drang Donnerstag (8). Morgens auf den Strasse von Verebitza in Koutsch ein, wo sie auf 3.000 Montenegriner stieß, die sich in einer starker Stellung verschanzt hatten. Nach zwei stündigem Kampfe gaben die Montenegriner den Kampf auf, und wandten sich zur Flucht. Die türkischen Truppen nahmen zwei Geschütze und besetzten die Festung von Medun. An denselben Tage (8.) wurde eine 500 Mann starke Bande Montenegriner, welche jenen zu Koutsch von Spucz aus zu Hilfe eilte, von unseren Irregulären angegriffen. Die Montenegriner verloren 75 Mann, theils Tode, theils Verwundete, und wurden lange Zeit verfolgt« »Laibacher Zeitung« 110, 14. V 1862, str. 439). — По подацима руског конзула у Скадру, у овој борби Црногорци су имали 50 мртвих и рањених бораца, док су према подацима аустријског поглавара у Котору црногорски губици износили 100 људи. Изненађене, црногорске снаге су се брзо повукле, те је, поред два топа, непријатељу пало у руке десет црногорских ратних застава. До овог неуспеха дошло је због недовољне будности црногорских опсадних трупа, те је војвода Машо Врбица смењен. У Крчима су турске јединице разрушиле две цркве и запалиле неколико села, те је неборачко становиштво било присиљено да се склони у планине. Овај пораз примљен је на Цетињу као трагичан догађај, па је књаз Никола, разочаран у руковођење одређеног броја старешина црногорским снагама, „сматрао да неуспех код Медуна представља националну срамоту за Црну Гору“ (Б. Павићевић, *Црна Гора у рату 1862...*, стр. 313—317).

жја и оружане опреме за потребе турске армије; уз то су блокирали турску милицију код Билеће, јачине 2.000 људи. „Досада турске трупе нису ништа предузеле против ових догађаја“.¹²² Како стоји у телеграму из Дубровника од 18. маја, објављеном у »Laibacher Zeitung« четири дана доцније, Црногорци су напали на Никшић и успели да поседну варош, 13. маја, „док се тврђава 16. маја, када је до ње продрла Дервиш-пашина резерва, налазила у поседу Турака. Обострани губици, у мртвим и рањеним, велики су. Турци су Куче у потпуности освојили, а на Васојевиће извршили напад у најновије време“.¹²³ Надаље је у телеграму из Дубровника од 21. маја, објављеном у овом листу два дана доцније, наведено да је Дервиш-паша, након победе у две борбе против Црногораца и устаника, ушао у Никшић, а у наредном броју, на основу телеграма из Мостара од 20. и 21. маја, подвучено је да су се Црногорци повукли из Никшића, спаливши овећи број кућа. „Дервиш-паша је продро до Чесме, три и по сата далеко од Никшића, 17. маја, након дуготрајне борбе, која се окончала у први сумрак, у којој су запажени велики губици, како код Турака, код којих је погинуо већи број штапских официра као и Мухамед-бег Ченгић и Арслан-бег, тако исто и код Црногораца и устаника“, што је наведено у овом листу, у броју од 27. маја.¹²⁴ Коначно, у броју од 30. маја објављен је телеграм из Мостара од 26. тог месеца, у коме је наведено да је Дервиш-паша код Билеће концентрисао своје трупе, 24. маја, али је наредног дана прешао у Бањане, где бивакује.¹²⁵

Како смо већ навели, Дервиш-паша је са својом војском кренуо из Билеће, 29. маја, преко Рудина, где је сузбио 1.500 Црногораца и наставио покрет, успевши да продре до Никшића и снабде посаду храном, упркос поразу његове заштитнице од Црногораца и устаника у боју код Крстачког дола, 1. јуна, а потом се, након демонстративног напада слабијим снагама у правцу Планинице, 5. и 6. јуна, вратио к Билећи. О овом маневру турске северне војске, орган Покрајинске владе за Крањску објавио је неколико кратких саопштења са доста великим закашњењем и у прилично уопштеној форми. У њима се превише поентира победа турских снага над Црногорцима и херцеговачким устаницима, а прећуткује катастрофалан пораз заштитни-

¹²² »Laibacher Zeitung« 114, 19. V 1862, стр. 455. — У ствари, у време док су Црногорци и херцеговачки устаници водили борбу у рејону Дуге, 17. маја, и непосредно после ње, устаници су им, под заповедништвом Трипка Вукаловића и Рада Бабића, добрим делом садејствовали. Нанме, раздвојени у чете јачине око 100 бораца, посели су путеве између Билеће и Љубиња и нападали на муслиманска насеља, те тамо пленили стоку и животне намирнице и све ово споредним саобраћајницама достављали Црногорцима и устаницима у рејону Дуге (Б. Павићевић, *Црна Гора у рату 1862 ...*, стр. 303).

¹²³ »Laibacher Zeitung« 117, 22. V 1862, стр. 467.

¹²⁴ Уп.: »Laibacher Zeitung« 118, 119, 121 од 23, 24. и 27. V 1862, стр. 471, 475, 482.

¹²⁵ »Laibacher Zeitung« 123, 30. V 1862, стр. 491.

це маршевског поретка турске војске код Крстачког дола, премда је наведено да су обострани губитци били велики, уз ознаку имена погинулих истакнутијих турских војних старешина. Тако су, у броју од 11. јуна овог листа, објављена два телеграма: из Метковића од 8. и из Дубровника од 9. јуна. У првом телеграму је, као најважније, наведено, да је Дервиш-паша, 3. јуна, снабдео храном како становништво тако и гарнизон у Никшићу и да је Црногорцима, које је у покрету преко Бањана срео код Трубјела, нанео пораз на реци Зети и на улазу у никшићку равницу, јер је војвода Петар Вукотић, наводно, доцкан притекао у помоћ својим јединицама са јачим снагама; у телеграму из Дубровника, као најважније, наведено је да су током 2, 3. и 4. јуна вођене честе борбе и да је 4. тог месеца Дервиш-паша ушао са провијантом у Никшић, а наредног дана су његове снаге кренуле к Острогу и, тобоже, освојиле црногорске положаје у том рејону, након петочасовне борбе, које су бранили Црногорци под командом свога књаза.¹²⁶ Даље је, у овом листу, у броју од 12. јуна, објављена депеша из Мостара од 9. тог месеца, по којој су након заузећа борбом прса у прса „троструких утврђења у Острошком кланцу“, снаге Дервиш-паше кренуле, 7. јуна, да се тобоже споје са турским трупама које оперишу са правца Албаније.¹²⁷ Међутим, у броју од 14. јуна, у органу Покрајинске владе за Крањску, речено је да се Дервиш-паша са својим трупама вратио у Билећу, 10. јуна, док је Острошки кланец поново поседнут од Црногораца, а у наредном броју овог листа, истакнуто је да су у последњој борби, у рејону Острошког кланца, Турци имали 900 мртвих и 197 рањених, док црногорски губици, вероватно, износе 300—400 мртвих и рањених. И коначно, у љубљанском дневном немачком листу, у броју од 17. јуна, наведено је да је Дервиш-паша, услед помањкања средстава за живот и борбу, био принуђен да се повуче из рејона Острошког кланца к Билећи.¹²⁸

Извештавајући словеначку јавност знатно више пута као дневни лист, каткада опширнијим извештајима о збивањима са црногорско-турске ратне позорнице неголи што је то чинио словеначки недељни лист »Novice«, орган Покрајинске владе за

¹²⁶ »Laibacher Zeitung« 132, 11. VI 1862, стр. 527.

¹²⁷ »Laibacher Zeitung« 133, 12. VI 1862, стр. 531.

¹²⁸ Уп.: »Laibacher Zeitung« 135, 136, 137 од 14, 16. и 17. VI 1862, стр. 539, 543, 547. — У току ове Дервиш-пашине експедиције, најзначајнији бој је био у рејону Ките, код Крстачког дола, 1. јуна 1862, у коме је, по подацима руског конзула у Дубровнику и задарског листа »Il Nazionale«, погинуло око 1.500, а по тврђењу Омер-пашиног личног лекара 800 турских војника, док је 50 официра погинуло. Међу погинулима се наводе: бригадни генерал Салих-паша, командант заштитнице Дервиш-пашиних снага, која је у рејону Ките изненада нападнута, 1. јуна, од Црногораца и устаника и катастрофално поражена, пуковници Мехмед-паша и Мустафа-паша итд. Црногораца је било избачених из строја 300, „по једном извору“, док их је по аустријским извештајима било 300 мртвих и 500 рањених (Б. Павићевић, *Црна Гора у рату 1862...*, стр. 306—307).

Крањску није мимоишао ни догађаје везане за борбена дејства турских снага под командом Хусеин-паше, које су дејствовале из долине Лима преко Васојевића ка Спужу. Тако је у овом листу, у броју од 26. маја, објављен телеграм из Скадра, од пре два дана, у коме је врло кратко саопштено да је Хусеин-паша са 7 батаљона регуларне војске и 4.000 башибозука прешао границу, 19. маја, зауевши Васојевиће. Те трупе су „данас умарширале у Црну Гору код Спужа и тамо се очекује одлучујућа битка“.¹²⁹ Даље је, у овом листу, у броју од 4. јуна, објављен садржај депеше, односно сажет извештај Омер-паше, упућен турском посланику у Бечу из Скадра, три дана раније, у коме је наглашено да су 28. маја приспела шесторица изасланика Васојевића код Хусеин-паше и том приликом му саопштила услове под којима би се та покрајина покорила Омер-паши, али без навођења конкретних услова. Дан после тога, тј. 29. маја, како наводи у наставку свог извештаја Омер-паша, наводно су Црногорци напали на Беране са око 3.000 бораца „из Мораче, Роваца и Братоножића“, чија је посада била састављена од 2.000 башибозука. Њима је Хусеин-паша благовремено упутио помоћ, те су одбили овај напад и принудили Црногорце да се у неред у повуку уз губитак од 200 мртвих и рањених, док су турске снаге имале 27 мртвих и 40 рањених.¹³⁰ Претпоследњег дана маја објављен је доста опширан телеграфски извештај Омер-паше из Скадра од 27. поменутог месеца, упућен турском посланику у Бечу. Тамо су наведени најважнији подаци, у доста прегледној форми, који се одnose на први већи оружани сукоб на јужном фронту између главнине Црногорске народне војске, под командом војводе Мирка Петровића, и турске јужне војске, под командом Абди-паше. Као најважније, тамо је речено да су турске трупе, у две колоне, отпочеле надирати кроз Бјелопавлиће, 24. маја, наишавши на 6.000 Црногораца који су се добро утвр-

¹²⁹ »Laibacher Zeitung« 120, 26. V 1862, стр. 479.

¹³⁰ Тај Омер-пашин извештај гласи: »Scutari, 1. Juni. Omer Pascha an den türkischen Gesandten in Wien: Da die Vassovich Unterwerfung anboten, so schickte Hussein Pascha sechs Christen zu ihnen, um ihnen seine Bedingungen mitzuthellen. Tags darauf, am 29. Mai, griffen 3.000 Montenegriner von Moratza, Rovza und Pratanvich Berane an, das von 2.000 Irregulären besetzt war. Hussein Pascha sandte diesen Hilfe. In Folge dessen sahen die Montenegriner sich genöthigt, sich in der Defensive zu halten; sie zogen sich zurück und gewannen in Unordnung und von den Unserigen verfolgt, das Gebirge. Wir hatten 27 Todte und 40 Verwundete; der Feind liess ausser einer Fahne 57 Todte auf dem Kampfplatze; die sechs Christen, welche in das Lager zurückgekehrt sind, versichern, die Montenegriner hätten 200 Todte und Verwundete« (»Laibacher Zeitung« 127, 4. VI 1862, стр. 507). — После пораза у Васојевићима, у борбама од 16, 17. и 19. априла 1862, Хусеин-паша је са својом војском отпочео нова ратна дејства, крајем маја, преко Васојевића и Колашина, у циљу продора у долину Зете. Устаници су, пружајући жилав отпор, узмицали у пошумљене пределе, а потом се делимично повукли у Црну Гору, па су Турци заузели Васојевиће, како је јавио депешом аустријски конзул из Скадра поглавару у Котору (Б. Павићевић, *Црна Гора у рату 1862...*, стр. 295—298).

дили. Непријатељ је потиснут из Горњих и Доњих Мартинића, Глизице, Главице и других оближњих насеља, упркос томе што су му у међувремену пристигла појачања. „Непријатељ је на битачној просторији оставио 500 мртвих, не рачунајући оне које је са собом узео, док је број рањених био дупло већи. Ми смо имали 57 мртвих и 137 рањених, међу којима је рањен и генералштабни пуковник Мустафа-бег. Током борбе, непријатељ је приликом повлачења спалио 890 кућа и дворишта, међу којима и 400 колиба. На дан 25. маја, наше трупе су у миру прославиле своју победу, а наредног дана су одмарширале“.¹³¹ Како је наведено у кратком саопштењу из Скадра од 30. маја, објављеном у »Laibacher Zeitungu« три дана доцније, „на албанском фронту се воде пограничне борбе и црногорске снаге су принуђене на повлачење“, а наредног дана објављен је кратак извештај Омер-паше турском посланику у Бечу из Скадра од 31. маја, у коме је, као најважније, наведено да је бригада, под командом Осман-паше, напала на велико село Черницу, 29. маја, које је било поседнуто од 2.000 Црногораца. „Након краћег отпора, непријатељ је запалио куће и побегао у планину. По демолирању пет кула, Осман-паша се са својом јединицом вратио у свој логор“.¹³² У извештају Омер-паше турском посланику у Бечу, достављеном из Скадра депешом, 3. јуна, који је овај лист објавио, три дана доцније, наведено је, као најважније, да је турска војска, јачине 6 батаљона регуларних трупа, нешто башибозука и 4 топа, под командом Осман-паше, извршила напад на једини-

¹³¹ »Laibacher Zeitung« 123, 30. V 1862, стр. 491. — Ради се о нападу јужне турске војске у две колоне, 26. маја: десне, јачине 15 низамских батаљона, под командом Абди-паше, према селу Мартинићима, и леве колоне, јачине 7 батаљона башибозука, ка Команима. Лева колона је од Црногораца убрзо сузбијена, док је десна продрла до села Глизице, одакле је, тог истог дана, пред вече, потиснута и поражена од црногорских одреда под командом Крца Петровића и Петра Филипова Вујовића. Турске снаге су имале 600 мртвих и рањених, а у борби прса у прса посечено је 200 турских војника, док су Црногорци имали 100 мртвих и рањених. Без обзира на то што се у Омер-пашином извештају, сасвим одређено, наводи 25. мај као дан када је вођена ова прва већа борба на јужном фронту, ради се о наведеном оружаном сукобу, јер су идентични објекти напада на оба места, број попалених кућа и колиба, а такође се и у извештају Омер-паше, као и у истом документу которског окружног начелника, достављеном далматинском намеснику у Задру, наводи да је у борби рањен Мустафа Целадин-бег (Б. Павићевић, *Црна Гора у рату 1862...*, стр. 319—321).

¹³² Уп.: »Laibacher Zeitung« 125, 126 од 2. и 3. VI 1862, стр. 498, 503. Извештај Омер-паше турском посланику у Бечу гласи: »Scutari, 31. Mai. Am Donnerstag (29. Mai) griffen eine Brigade unter dem Commando Osman Pascha's das grosse Dorf Tschernitza an, welches vom 2.000 Montenegrinern besetzt war. Nach kurzem Widerstande steckte der Feind die Häuser in Brand und floh in das Gebirge. Osman Pascha liess die fünf Thürme demolieren und kehrt ins Lager zurück« (»Laibacher Zeitung« 126, 3. VI 1862, стр. 503). — Овај исти телеграм објавиле су и „Србске Новине“ у броју од 24. маја (5. јуна), у рубрици „Са црногорско-турског бојишта“, уз коментар да главнокомандујући турских снага, Омер-паша, измишља победе турске војске („Србске Новине“ 61, 24. V (5. VI) 1862. стр. 237).

це Црногорске народне војске, које су се биле концентрисале у рејону села Мустеровића, 1. јуна, и успела, након кратке и жестоке борбе, да их, наводно, протера. Но, ускоро затим примећено је да наступају свеже црногорске снаге према турским положајима, јачине 8.000 — 10.000 људи, под командом црногорског књаза и војводе Мирка. Доспевши на блиско одстојање од положаја турских јединица, на 150 корака, две црногорске дивизије извршиле су силовит јуриш и успеле да потисну башибозук. Потом је дошло до жестоке борбе, из које је резултирало одбијање црногорских снага. „Губици Црногораца досежу цифру 500 до 600 мртвих од којих 230 погинулих, које нису могли њихови другови однети са собом. Наши губици износе 3 војника погинулих и 48 рањених из редова регуларних трупа. Заплећен је велики број пушака и муниције, два коња и један лаки брдски топ“.¹³³

Све до пред крај јуна 1862. у овом листу није објављено ниједно саопштење које третира питање већих борбених сукоба на црногорском ратишту и које би, сходно томе, обавезно требало разматрати. До тога је дошло отуда што је готово петнаестак дана протекло у прегруписавању снага за предузимање обостраних борбених подухвата, уз ангажовање јачих снага. Наравно, до мањих сукоба је, готово, посведневно долазило. Тек у броју од 28. јуна објављен је садржај неколико телеграма, у којима су наведени најважнији подаци који се односе на једну од најжешћих битака на јужном фронту, до које је дошло 24. јуна 1862. у рејону доњег тока реке Сушице и Новог Села, у којој су турске трупе, како смо већ истакли, претрпеле тежак пораз и велике губитке у живој сили. Тако је у телеграму из Котора од 25. јуна, који је, највероватније, црногорске провенијенције, у доста неодређеној форми, што се тиче локације борбе, речено да су Турци напали на црногорски логор у Бјелопавлићима, 24. јуна, али су потучени и преко границе потиснути уз губитак од 5.200 погинулих, а у депеши из Дубровника, дан доцније, наведено је да је Абди-паша напао на црногорски положај код Спужа, 24. јуна, али је одбијен уз губитак од 3.000 људи. Насупрот подацима из ова два лапидарна извештаја, у којима се недвосмислено указује на пораз турске војске у бици

¹³³ „Lajbacher Zeitung“ 129, 6. VI 1862, стр. 515. — Тешко је са пуном сигурношћу нешто поближе рећи о борби коју наводи Омер-паша. Због учесталих прелазака границе турске војске, војвода Мирко је крајем маја приспео у Бјелопавлиће са одредом јачине 2.000 бораца, док је књаз, такође са једним одредом, посео положаје у рејону Планинице. Турска војска је у то време, вршећи насилна извиђања, често мањим снагама нападала на црногорске положаје. Но, почетком јуна су јаче турске јединице прешле реку Зету и кренуле ка црногорским положајима у рејонима Комана и Загарача. Обавештен о томе, војвода Мирко Петровић се одмах тамо упутио са једним одредом војске и, након жестокога боја, успео да турске трупе присили на ужурбано повлачење ка Спужу (Б. Павићевић, *Црна Гора у рату 1862...*, стр. 321—323).

од 24. јуна, Омер-паша је доставио телеграфски извештај из Скадра 25. јуна турском посланику у Бечу, чији је садржај наведен испред два поменућа телеграма, у коме је, као и обично,¹³⁴ изнета категорична тврдња о победи турске војске у овој бици. Тамо је, наиме, као најважније, речено ово: 1) да је Абди-паша са својим борбеним јединицама напао на главнину црногорске војске, 24. јуна, која је била концентрисана позади Новог Села, на десној обали реке Зете; 2) да су турске трупе већ током свог првог јуриша продрле у непријатељска утврђења и „након једне жестоке сече“ успеле да потисну из њих Црногорце; и 3) да је више стотина Црногораца погинуло и „два непријатељска топа су заплећена“.¹³⁵

И поред низа победа, а нарочито у бици у рејону доњег тока реке Сушице и Новог Села, 24. јуна, које су извојевали црногорски ратници у борбама против далеко надмоћнијег и боље наоружаног вековног непријатеља, снаге Црне Горе, услед непрекидних борби и маршева, проређених редова, оскудице у храни и другим потребама за живот и борбу, те и готово исцрпљених свих резерви у живој сили за попуњу јединица на фронту, нашле су се на граници својих физичких моћи. Насупрот њима, турским јединицама су, како на северном тако и на јужном фронту, пристизала стално свежа појачања. Због тога је дошло

¹³⁴ Добивши од подређених неверодостојне извештаје, у којима су егзистирале тврдње само о тријумфу турског оружја (Б. Павићевић, *Црна Гора у рату 1862...*, стр. 306).

¹³⁵ Садржај ових телеграма, за које мислимо да представљају важан изворни материјал прве руке, дословно гласи:

»Cattaro, 25. Juni. Gestern griffen die Türken das montenegrinische Lager in der Nachia Bielopavlich an. Sie wurden geschlagen und mit grossen Verlusten über die Grenze zurückgedrängt. Man schlägt die Zahl der Todten auf 5.200 an.

Ragusa, 26. Juni. Am 24. d. M. griff Abdi Pascha die Stellung der Montenegroer bei Spucz an und wurde mit bedeutendem Verluste, man sagt 3.000 Mann, zurückgeschlagen (Diese Depeschen stehen durchaus im Widerspruche mit der obigen. Welche ist richtig? D. R.).

Scutari, 25. Juni (Omer Pascha an Se. Exzellenz den türkischen Gesandten in Wien). Gestern, am 24. Juni schlug Abdi Pascha die ganze hinter dem Dorfe Yeni-Köi auf dem rechten Cetta-Ufer konzentrierte montenegrinische Streitmacht. Schon beim ersten Angriff drangen die türkischen Truppen in die feindlichen Verschanzungen und verdrängten, nach einem heftigen Gemetzel, die Montenegroer aus denselben. Mehrere Hundert Montenegroer blieben auf dem Platze. Zwei feindliche Kanonen wurden erbeutet« (»Laibacher Zeitung« 146, 28. VI 1862, стр. 583).

Ваља напоменути да је на челу рубрике »Neueste Nachrichten und Telegramme« објављен сердар-екремов телеграм из Скадра, а потом из Котора и Дубровника. Очита контроверзија између садржаја Омер-пашиног телеграма и два која му следе, тј. оних из Котора и Дубровника, побудила је редакцију листа, како се из наведеног види, да на ту околност скрене пажњу својим читаоцима: „Ове депеше (тј. из Котора и Дубровника — пр. П. Л.) стоје у потпуној супротности са горњом (тј. Омер-пашином — пр. П. Л.). Шта је тачно?“ — Опширније о околностима које су довеле до наведене битке, њеном току и катастрофалном исходу по турску јужну војску, в.: Б. Павићевић, *Црна Гора у рату 1862...*, стр. 324—329.

до драстичне промене односа снага, нарочито на северном фронту, на штету расположивих црногорских борбених ефектива, будући да је јужна турска војска везала знатне црногорске снаге на јужном фронту. Та новостворена ситуација, крајем јуна, омогућила је Дервиш-пашиним трупама, ојачаним свежим снагама, да продру у Никшић, 7. јула, а три дана потом у рејон Планинице, и да се, 12. јула, споје са турском јужном војском код Орје Луке. О овом борбеном подухвату турске северне војске, као и о најважнијем што му је претходило, орган Покрајинске владе за Крањску обавестио је словначку јавност објављивањем неколико кратких саопштења. Тако је у овом листу, последњег дана јуна, објављена врло кратка депеша из Мостара од пре четири дана, у којој је речено да је „Дервиш-паша пре неколико дана напустио Билећу и у две колоне одмарширао преко Граховца“.¹³⁶ Како је саопштено у телеграму из Требиња од 28. јуна, који је овај лист објавио четири дана доцније, на дан 26. јуна „дошло је до оштрог оружаног сукоба између Дервиш-пашиних трупа и Црногораца код Ките на штету последњих, код којих је међу погинулима био и поглавица Бањана, Јован Васиљев“,¹³⁷ а два дана доцније је у љубљанском немачком дневнику објављен врло кратак телеграм из Требиња од 1. јула, у коме је, сасвим одређено, речено да се Дервиш-паша са својим трупама вратио у Билећу.¹³⁸ Како стоји у краткој депеши из Котора од 9. јула, без навођења датума и тачне локације борбе, објављеној у »Laibacher Zeitung«, дан доцније, Црногорци су успели да одбију напад непријатеља на подручју Белопавлића и да му нанесу губитке од 3.500 мртвих и рањених, а сами су имали 84 мртва и 150 рањених бораца, док је у наредном броју овог листа објављен телеграм из Дубровника од 9. јула, у коме је речено само то да је према вести из црногорског извора дошло до „значајног оружаног сукоба“ на јужном

¹³⁶ »Laibacher Zeitung« 147, 30. VI 1862, стр. 587.

¹³⁷ О томе дословно стоји ово: »Trebinje, 28. Juni. Am 26. d. hat ein bedeutenden Zusammenstoss zwischen Derwisch Pascha und den Montenergriner bei Kita Dirundine zum Nachttheike der letzteren stattgefunden, welche unter ihren Todten den Hauptling von Banjani, Jovan Vasiljev, hatten Derwisch Pascha befindet sich zwischen Grahowo und Banjani«. Готово идентично саопштење о овој борби и погибији војводе Јована Васиљева Баћевића објавио је овај лист у рубрици »Nachtrag«, у броју од 5. јула на бази депеше из Дубровника од 28. јуна (уп.: »Laibacher Zeitung« 149, 152 од 2. и 5. VII 1862, стр. 594, 607).

¹³⁸ Laibacher Zeitung« 151, 4. VII 1862, стр. 603. — Прво је, крајем јуна, дошло до оружаног сукоба између устаника и Дервиш-пашиних снага у Бањанима, у коме је погинуо бањански војвода Јован Васиљев Баћевић. После ове борбе, турска војска је кренула ка Кити, где није прихватила борбу са одредом под командом војводе Петра Вукотића, већ се отпочела повлачити ка Вилусима. Црногорци и устаници, наневши заштитници Дервиш-пашиних трупа осетне губитке, у стопу су пратили непријатеља све до Билеће (Б. Павићевић, *Црна Гора у рату 1862...*, стр. 309).

фронту, у коме су турске трупе поражене.¹³⁹ Коначно, у телеграму из Дубровника од 13. јула, објављеном у овом листу, два дана доцније, наведено је, углавном, сасвим веродостојно и у лапидарној форми, да је Дервиш-паша са својом војском, након победе над црногорским снагама које су браниле Острошки кланац, заузео Острог, 10. јула,¹⁴⁰ а наредног дана је даље продирао, потискујући Црногорце и држећи их на одређеној дистанци, те се у суботу, 12. јула, спојио са трупама Абдул Керим Надир-паше. Непосредно пред наведеним телеграмом из Дубровника, објављене су две депеше Омер-паше из Скадра, од 11. и 13. јула, упућене турском посланику у Бечу. У првој је кратко наведено да Турци нису побеђени већ су, напротив, били победници у бици код Новог Села, 24. јуна. У знатно опширнијем телеграфском извештају од 13. јула сердар-екрем је, као најважније, навео да је Дервиш-паша са својим трупама напао на црногорске јединице у Острошком кланцу, у понедељак, 7. јула,¹⁴¹ успевши да их потисне, и да бивакује у близини манастира Острога; у петак, 11. јула, Дервиш-паша је са својом војском наставио са надирањем, уз „ради непрестаних пораза, отпор непријатеља из даљине“, те је у суботу, 12. јула, доспео до Орје Луке и спојио се са војском Абдул Керим Надир-паше, након што је ова одбацила једну црногорску колону.¹⁴²

¹³⁹ Ова два телеграма, процрногорски оријентисана, садрже ово: »Cattaro, 9. Juli. Die Türken griffen die Montenegriner bei Bielopavlovich an, und wurden mit einem Verluste von 3.500 Mann zurückgeschlagen. Die Montenegriner hatten 84 Tode und 150 Verwundete.

Ragusa, 9. Juli. Montenegrinische Nachrichten sprachen von einem bedeutenden Treffen unter Abdi Pascha bei Spucz am 7. d. M., welches zum Nachtheile der Türken ausgefallen ist« (уп.: »Laibacher Zeitung« 156, 157 од 10. и 11. VII 1862, стр. 623, 627).

На који се већи сукоб односи садржај два наведена телеграма тешко је рећи. На дан 6. јула напала је турска јединица, јачине 1.300 људи, на црногорска села Фармаке и Бери. Иако јој се супротставио један мањи црногорски одред, она је посекла 23 Црногорца и запалила цркву у Бери-ма, па се потом повукла ка Подгорици. После тога је, вероватно 7. јула, како стоји у цитираном садржају телеграма из Дубровника од 9. јула, дошло од напада читаве јужне турске армије на црногорске положаје: Плана—Плочице—Сабавац. Након тешких борби, које су трајале неколико дана, црногорске јединице су успеле да одбију непријатеља и нанесу му тешке губитке, који се цене на око 1.000 људи (Б. Павићевић, *Црна Гора у рату 1862...*, стр. 327, 329—331).

¹⁴⁰ То није потпуно тачно. Северна турска војска је посела Острог 11. јула (Б. Павићевић, *Црна Гора у рату 1862...*, стр. 311).

¹⁴¹ То није веродостојно. Тог дана је северна турска војска ушла у Никшић, а 10. јула је овладала Планиницом, те потом, ноћу 10/11. јула, била нападнута од удружених снага војводе Петра Вукотића и одреда, јачине 1.000 бораца, под командом војводе Мирка Петровића. Дервиш-пашиним снагама, које су логоровале на Церову и Богетићима, те ноћи су нанети осетни губици, али не и одсудан пораз. Турске трупе су наредног дана, тј. 11. јула, зазеле Острог (Б. Павићевић, *Црна Гора у рату 1862...*, стр. 310—311).

¹⁴² Мислимо да извештај Омер-паше од 13. јула и телеграм из Дубровника од тог истог дана, који се односе на спајање северне и јужне

У другој фази црногорско-турског рата, која је трајала непуна два месеца, тј. од спајања северне и јужне турске војске код Орје Луке, 12. јула, па до закључења мира на Ријечи Црнојевића, 8. септембра 1862, Црногорска народна војска водила је тешке одбрамбене борбе против далеко надмоћнијег непријатеља, бранећи сваку стопу своје земље до прилаза ка Цетињу, успевши да одбрани целовитост и крваво извојевану независност Црне Горе. Као неопозива аргументација за ову тврдњу су ниже наведена борбена дејства, у којима је Црногорска народна војска испољила веома висок степен борбеног морала. Сједињене турске снаге под командом Абдул Керим Надир-паше и Дервиш-паше припремале су се да нанесу Црногорцима одсудан ударац. Да би осујетила намеру непријатеља, Црногорска народна војска је прегруписана у два одреда: први, под командом војводе Мирка, распоређен је на положајима Комани—Загарач—Заграда, са задатком да спречи продор непријатеља ка Цетињу, а други, под командом вицепрезидента Правитељствујушег сената

турске војске у долини Зете, представљају изворни материјал од прворазредног значаја. Због тога ћемо их на овом месту *ad litteram* навести. Њихов садржај гласи:

»Scutari, 13. Juli. Depesche Omer Pascha's an den türkischen Gesandten in Wien: Am Montag hat Derwisch Pascha die Montenegriner in der festen von Ostrog (Slivja-Pass) angegriffen; unsere Soldaten nehmen die Verschanzungen des Feindes; Abends bivakierten sie in der Nähe des Klosters Ostrog; am Freitag rückten sie vor, aber der Feind eingeschüchert durch seine unaufhörlichen Niederlage, kämpfte nur noch aus der Ferne. Da am Samstag den 12. Juli Abdi Pascha auf dem rechten Ufer der Zeta nach Oria Lucca vorrückte, nachdem er eine montenegrinische Kolone geworfen hatte, so ging die Vereinigung der beiden Armeen unter dem Jubel unserer Soldaten vor sich.

Ragusa, 13. Juli. Derwisch Pascha griff an 10. d. M. Ostrog an, schlug die Montenegriner und vertrieb sie aus ihren Verschanzungen. Am folgenden Tage marschierte er weiter; die Montenegriner schlugen sich nur auf Distanz. Samstag (12) vereinigten sich die Truppen Derwisch Pascha's mit jenen Abdi Pascha's unter Jubelgeschrei« (»Laibacher Zeitung« 160, 15. VII 1862, стр. 638—689).

Колико је лист „Србске Новине“ био искрено наклоњен борби црногорског народа против вековног непријатеља сведочи извештај објављен у броју од 17/29. јула овог листа, у рубрици „Са црногорско-турског бојишта“. Тамо је, као најважније — у смислу антитезе на тезу непријатеља слободе југословенских народа, који се отворено радују спајању северне и јужне турске војске код Орје Луке, јер у томе виде неминован слом Црне Горе — истакнуто да је по Црногорце спајање непријатељских трупа повољно, јер је тиме северна турска војска одсечена од Херцеговине и, налазећи се збијена, заједно са јужном војском, на малом простору, биће са већом сигурношћу поражена од црногорских снага. Томе ће допринети околност што ће турска војска, у најмању руку, трпети оскудицу у пијаћој води, будући да је Зета у свом доњем току загађена. Прижељкујући потпуну изолацију главнине турске војске, непознати аутор овог састава је истакао: „Кад би могли добити Црногорци на своју страну Хоте и Груде, па да затворе пут преко Везирова моста, онда би се морали сви Турци предати. Састанак турске војске у Зети користан је по Црногорце, јер ће сад Црногорци сабрати сву своју снагу око ове турске војске у Зети, па ће лакше и опирати и нападати“ („Србске Новине“ 82, 17/29. VII 1862, стр. 311).

Крца Петровића, бранио је положаје на линији река Сушица—река Зета—Орја Лука. Турске трупе су у две колоне напале на црногорске положаје, 19. јула, правцима: Спуж—Ждребаоник—Орја Лука и Спуж—Загарац. Жестоке борбе су вођене у рејону Загарача, а посебно код Орје Луке, 24—25. јула, коју су Црногорци евакуисали, да би је у току ноћи, 25/26. јула, поново посели, након одбацивања турског одреда ка Спужу. Због овог неуспеха, турска команда је прегруписала своје снаге, пребацивши главнину у рејон Љешкопоља и Жабљака. Да би парирао овом непријатељском потезу, војвода Мирко је оставио код Орје Луке слабије делове да одржавају борбени контакт са непријатељем, док је главнину, под својом командом, пребацио у Љешанску и Ријечку нахију, где је, делом снага, затворио правце који воде ка Ријечи Црнојевића, а део ових прикупио као резерву на положајима: Буроње—Градац—Крњичка Каменица. Турске трупе су заузеле Кокоте, 28. јула, а наредног дана су овладале положајима који су им олакшали концентрацију за предузимање одлучног напада правцем Кокоти—Ријека Црнојевића. Током 4. августа у рејону Спужа вођене су жестоке борбе, у којима су се нарочито истакли Братоножићи, Ровчани, Морачани, Бјелопавлићи, одред из капетаније Перaziћа и одред Ријечана. После жестоких борби у Љешанској нахији, турске снаге су се оријентисале на југ, усмеравајући своја дејства са правца Жабљака. Након заузећа Додоша, 5. августа, непријатељ је наставио са продирањем ка Ријечи Црнојевића у две колоне. Све до 24. августа вођене су на прилазима Ријеке Црнојевића тешке борбе и турске трупе, упркос своје вишеструке надмоћности, нису успеле да овладају овим насељеним местом, јер су сви њихови напади одлучно одбијани од црногорских бораца, који су испојили беспримерну храброст у одбрани сваког педља своје земље. Но, наведеног дана, тј. 24. августа, турска војска је свежим и знатно надмоћнијим снагама напала на црногорске положаје око Ријеке Црнојевића, усмеравајући правац главног удара на Метеризе, где су били најјачи положаји са главнином црногорске војске распоређене на њима. Борба је вођена, углавном, прса у прса, хладним оружјем. Због недостатка муниције, Црногорци су били принуђени да се боре камењем и моткама. Ноћу, 26/27. августа, турска војска је ушла у Ријеку Црнојевића, која је била евакуисана, а пре тога запаљена од црногорске војске. Након заузећа Ријеке Црнојевића, турска војска је наставила покрет ка Цетињу, тако да је једна њена колона допрла близу села Улића, 27. августа. Црногорци су, користећи невреме, ноћу, 28/29. августа, извршили напад на истурене турске положаје код села Улића и успели да потисну непријатеља до близу Ријеке Црнојевића. Након последњег напада на истурене турске делове црногорског одреда, под командом капетана Јована Машанова Вукотића, 29. августа 1862, даље борбе су обустављене јер је Порта, на интервенцију Русије, дала своју са-

гласност за отпочињање преговора у циљу закључења мира. Укупни губици у току овог рата Црне Горе били су око 2.000 погинулих и 4.600 рањених, а Турске око 22.000 избачених из строја. Турска влада је пристала, што се тиче будућности црногорско-турске границе, на *status quo ante bellum*, али је потписивање мировног уговора условила удаљавањем војводе Мирка из земље, као главног подстрекача на рат Црне Горе против Турске, и изградњом караула и пута кроз Црну Гору од Никшића до Скадра. Те услове је књаз Никола прихватио и потписао уговор о миру на Ријечи Црнојевића, 8. септембра 1862, истовремено придобивши пристанак султана да војвода Мирко остане у земљи. После дугих преговора и на интервенцију великих сила, Порта је 1863. одустала од изградње војног пута и караула кроз Црну Гору.¹⁴³

У другој фази црногорско-турског рата, када је турска војна сила сваким даном бивала снажнија, због придоласка свежих појачања, и када је непријатељ отпочео надирати ка црногорској престоници, крајем јула и током августа, »Novice«, су уверавале своје читаоце, у прво време, да су лажни извештаји о победама турске војске, када је био веома тежак положај у коме се Црна Гора нашла, будући да су многоструко надмоћније непријатељске снаге стварно отпочеле угрожавати црногорску престоницу, овај лист је истицао да надирање знатно надмоћнијег непријатеља, и поред испољеног највишег степена борбености, вишеструко малобројније јединице Црногорске народне војске нису могле осујетити. Тај песимизам, ипак, није био безнадежан, јер се у »Novisama«, и у најтежим часовима који су задесили Црну Гору, испољавао трачак наде у несаломљивост борбеног духа црногорских бораца, који ће у најодсуднијим моментима доћи до пуног изражаја и посредством кога ће Црногорци успети да онемогуће реализацију планова вековног непријатеља, те тако сачувају слободу и независност своје домовине. Та саопштења су објављивана, као и раније, у лапидарној форми, углавном у рубрици »Novičar iz domaćih in ptujih dežel«. Тако је, у броју од 23. јула, у овом листу саопштено многобројним читаоцима у Словенији о неистинитости лансираних вести о надирању турске војске ка Цетињу, јер је ове Омер-паша измислио, те тако поступио на посве идентичан начин како је и раније чинио, када је поразе својих трупа претварао „у победе

¹⁴³ Опширније о обостраним операцијама у другој фази црногорско-турског рата, укупним губицима у току трајања рата, о току мировних погађања, закључењу мировног уговора на Ријечи Црнојевића и анулирању неповољних услова по Црну Гору унетих у мировни уговор, в.: М. Вукчевић, *Црна Гора и Херцеговина уочи рата 1874—1876*, Цетиње 1950, стр. 9—11; Б. Павићевић, *Црна Гора у рату 1862...*, стр. 343—388, 403—465; исти, *Црногорско-турски ратови, Рат 1862...*, стр. 213—214; исти, *Црна Гора крајем 1862. године*, Историјски часопис, Орган Историјског института Српска академија наука, 1959, књ. IX—X, Београд 1960, стр. 433—434.

на папиру“,¹⁴⁴ а у наредном броју речено је да нема ни говора о поразу црногорских снага, већ, напротив, како се 24. јула из депеше са Цетиња дознало, Турци су били приморани да се повуку у Спуж, јер им је у два боја војвода Мирко Петровић са својом војском нанео тешке поразе и велике губитке.¹⁴⁵ И у саопштењу објављеном у броју од 6. августа, у овом листу, доминира мисао о лажним извештајима Омер-паше у вези са збивањима на црногорском ратишту, којима се као антитеза истиче пораз турских трупа у рејону Загарача и М. Гарча, 24. јула. Наиме, тамо је прво наведено да је „Омер-паша опет толико лажних вести лансирао у свет да су се морали уплашити чак и они који су били дубоко уверени у сигурну победу храбрих Црногораца над летаргичним Омером“ Потом је истакнуто да се „ускоро чуло о тако страшном поразу Турака код Загарача, 24. јула, јер су потиснути ка Спужу и на бојном пољу оставили око 2.000 мртвих и толико рањених“ На крају је, у смислу резимеа, речено да Црногорцима искрено наклоњен бечки лист »Wanderer« потпуно оправдано истиче да су црногорски ратници ненадмашни у храбрости, што упућује на закључак о неминовности пораза турског агресора.¹⁴⁶

¹⁴⁴ О томе тамо, као најважније, дословно стоји ово: »Turško. Poslednje dni se je govorilo, da so Turki Cernogorce večkrat zmagali in da Omer paša s svojo armado že naravnost potuje na Cetinje. Kdor ve da je Omer paša že velikrat zmagal na papirji, na bojišču pa tepen bil, ne verjame še tem novicam« (»Novice« 30, 23. VII 1862, стр 254).

¹⁴⁵ То кратко али важно саопштење гласи: »Zdaj je spet gotovo, da vse je bilo, laž, kar se je o pogubi Cernogorcev govorilo. Iz Cetinja se je 24. t. m. po telegramu zvedelo, da so se Turki v Spuž umaknili, kjer jih je v dveh bojih črnogorski vojskovođa Mirko hudo otepel; zguba Cernogorcev je bila majha« (»Novice« 31, 30. VII 1862 стр. 626). — Ради се о борбама вођеним у рејону Комана и Загарача. На фронту од Комана до Орје Луке Турци су извршили напад на црногорске положаје у зору 19. јула, наплавши на жесток отпор бранилаца у рејонима Сушице и Загарача, тако да је нападач, присиљен од црногорских бораца да води блиску борбу, имао 450 мртвих, од чега 300 посечених. Слична је ситуација била и у рејону Комана. Турске групе су заузеле Загарач и запалиле 100 кућа. Након црногорског противнапада, извршеног у зору 21. јула, турске снаге су се повукле ка реци Зети. Непријатељ је имао око 800 избачених из строја (Б. Павићевић, *Црна Гора у рату 1862...*, стр. 344—345).

¹⁴⁶ То, како мислимо, важно разматрање заслужује да га ad litteram наведемо. У целини гласи:

»Turško. Zadnje dni je turški vojskovođa Omer paša spet toliko laži po svetu poslal, da so se celo taki prestrašili, ki so popolnoma prepričani, da junaških Cernogorcev ne bo premagal omamljeni Omer. Al kmali se je slišalo spet, da vsa zmaga turška je obstala v tem, da so 24. dne p. m. bili Turki pri Zagaraču in Garaču tako strašno tepeni, da so leteli do Spuža in okoli 2.000 mrtvih in tudi toliko ranjenih na bojišču popustili. 'Wanderer', kteri najhitreje in resnične novice o turško-črnogorskem boji donaša, pravi, da ta dan so Cernogorci spet pokazali svoje junaštvo, ki ga nima para, in da po tem se more soditi, kakošen bode konec turški vojski« (»Novice« 32, 6. VIII 1862, стр. 270).

У „Србским Новинама“, у броју од 19/31. јула, у рубрици „Са црногорско-турског бојишта“, оштро је критиковано саопштење потекло из Омер-пашиног штаба, упућено у Цариград, у коме се тврди да се турске трупе

На измаку прве половине августа 1862, када су вођене тешке одбрамбене борбе, нарочито на територији Љешанске и Ријечке нахије, у којима је Црногорска народна војска бранила сваку стопу своје земље, у »Novisama« је објављено саопштење прожето дивљењем херојству црногорских ратника, али и горким сазнањем да су они — у односу снага 1 : 4 у корист непријатеља — били у немогућности да сами одоле његовој сили. То из разлога што Црна Гора од Кнежевине Србије није могла добити никакву помоћ у живој сили, пошто је и она све своје снаге ангажовала за одбрану од евентуалног напада, те је књаз Никола, наводно, уговорио са главнокомандујућим турских снага, Омер-пашом, примирје у трајању од четири недеље, чему је пре седмицу дана најодлучнији противник био војвода Мирко,¹⁴⁷ што је у наредном броју овог словеначког листа одлучно деман-

крећу ка Цетињу. У смислу оповргавања веродостојности ове тврдње, у овом листу је подвучено, без прецизирања датума, да су турске снаге, након пораза потиснуте ка Служу, уз ову констатацију: „Из тога можемо ми само то закључити да се те вести или с намером износе како би се тиме збуњивало јавно мишљење Европе, или су у Цариграду тако кратко види да не виде ништа даље од носа. Ми смо већ једанпут казали, да ти смјели планови турски(х) војсковођа могу њи(х)ову војску само упропастити, али никако не могу наудити Црногорцима“. У бројевима овог листа од 24. и 28. јула (5. и 9. августа), у рубрици „Са црногорско-турског бојишта“, истакнуто је да су турске трупе у борбама код Загарача, 19. и 21. јула, претрпеле тешке губитке и да су потиснуте ка Служу док је у броју од 31. јула (12. августа), у рубрици „Незванични део“, истакнуто да су код Орје Луке вођене тешке борбе, 24. и 25. јула, и да су, коначно, турске снаге ноћу, 25/26. јула, „сузбијене“ ка Служу уз велике губитке, чему је знатно допринело „једно одељење Васојевића“, које је изненада напао непријатеља у бок, како је наглашено у овом листу у броју од 2/14. августа, у рубрици „Са црногорско-турског бојишта“ (уп.: „Србске Новине“ 83, 85, 87, 88, 89 од 19/31, 24, 28, 31. VII (5, 9, 12. VIII) и 2/14. VIII 1862, стр. 315, 319, 325, 330, 333).

Током 23. јула турска команда је помоћним снагама извела маневар према Прентиној главици и Ждребаонику, док је на дан 24. јула усредсредила према Орјој Луци своју главнину са 20 артиљеријских оруђа и неколико ескадрона коњице. Црногорске снаге су се повукле ка Орјој Луци услед притиска надмоћнијег непријатеља, који се увече улогорио пред овим местом. Наредног дана је вођена жестока борба на широком простору, Пипери—Орја Лука—Кокоти, са усредсређеним тежиштем у рејону висова над Орјом Луком, којом је непријатељ тог дана овладао. Ноћним нападом, 25/26. јула, Црногорци су потисли непријатеља ка Главици и ослободили Орју Луку, уз обострано велике губитке. Приликом убрзаног повлачења из рејона Орје Луке, турска војска је оставила велику количину оружја и 70 коња натоварених ратним материјалом (Б. Павићевић, *Црна Гора у рату 1862 . . .*, стр. 346—347).

¹⁴⁷ То је дословно изражено овим речима: »Črnogora. Poslednji čas ni bila sreća mila Črnogorcom, čeravno se bojujemo kakor oroslani, ker komaj 20.000 junakom črnogorskih nasproti stoji dvojna turška vojska od več kot 80.000 vojakov. 'Srbobran' u dopisu iz Črnogore toži, da jim Srbi, sami domá zapleteni v brambo zoper Turka, ne morejo priti na pomoč. V takih okoljščinah ni nemogoče, da novica iz Trebinja od 9. t. m. je resnična, ktera pravi, da sta Omer paša in knez črnogorski ustavila za 4 tedne vojsko, od ktereга pomirja vojskovođa črnogorski Mirko še pred enim tednom ni hotel nič slišati« (»Novice« 33, 13. VIII 1862, стр. 280).

товано, уз напомену да се не може ни помислити на мир, пошто Омер-паша тражи од Црне Горе безусловну капитулацију.¹⁴⁸ Даље је, у овом листу, у броју од 27. августа, објављено кратко саопштење у коме је наглашено да нема нових вести са црногорског ратишта, изузев дописа из Дубровника од 17. о. м., у коме је, као најважније, наведено да је руска влада предузела демарш код Порте, категорички захтевајући да ова нареди престанак операција против Црне Горе, па се надати „привременом обустављању непријатељстава“.¹⁴⁹ Тачно седам дана доцније, у »Novisama« је објављена узбудљива вест, у чију веродостојност је редакција, како се види из прве реченице, сумњала, јер је сматрала да је, попут низа ранијих лажних извештаја, које је слао Омер-паша у Цариград и Беч о победама турске војске, неистинита или, у најмању руку, сумњива. Наиме, тамо је речено да је „данас приспео телеграм из Цариграда, који доноси тужну вест, а наиме: да су Турци заузели Цетиње и спалили га“. Књаз Никола и његов отац, војвода Мирко, побегли су, што, како је тамо наглашено, не би представљало никакво изненађење, када се има у виду да је Црна Гора приморана да се сама брани од много јаче војне силе, чија је снага, свакодневним придолажењем нових и свежих трупа, у сталном порасту.¹⁵⁰ Се-

¹⁴⁸ То кратко саопштење о безнадежности скорог мира између Црне Горе и Турске гласи: »Po bojih, ki so bili poslednji čas spet med Črnogorci in Turki, ni res, da je vojska ustavljena; po tem, kar Omer paša od Črnogorcev terjā, namreč, da orožje z rok denejo, tudi nikakor ni misliti na mir« (»Novice« 34, 20. VIII 1862, стр. 288). — Испуњен надом у брзи завршетак рата интервенцијом на дипломатском плану, књаз Никола је 28. јула затражио од Омер-паше 20-дневно примирје. Међутим, сердар-екрем је одговорио, са добром дозом уздржаности, да није компетентан за доношење једне тако важне одлуке, па ће, сходно томе, тражити инструкције из Цариграда, одакле је било илузорно очекивати брз одговор (Б. Павићевић, *Црна Гора у рату 1862...*, стр. 351, 372).

¹⁴⁹ Доследно то саопштење гласи: »Črna gora. Tudi iz tukajšnjega bojišča su novice potihnile. Dopis iz Dubrovnika od 17. t. m. pravi, da je rusovska vlada ostro pisala turški, naj ustavi klanje Črnogorcov, in da je tedaj mogoče, da se boj začasno ustavi« (»Novice« 35, 27. VIII 1862, стр. 298). — Од великих сила једино је Русија радила на томе да се што пре склопи примирје. Она је настојала да Аустрија интервенише као посредник, као и 1853. Међутим, Беч овог пута није хтео да прихвати такву улогу, будући да је штитио интересе Порте. Француска и Прусија су биле на страни Црне Горе, а Енглеска је подржавала Турску. У то време је А. Б. Лобанов-Ростовски, руски посланик у Цариграду, упутио у име своје владе ноту Порти, 14. августа, захтевајући прекид непријатељстава. Ускоро затим Лобанов је добио сагласност и осталих великих сила те је, у смислу горњег, достављена турској влади колективна нота, коју је султан одбио, оптуживши Црногорце за „варварство“, што је министар спољних послова Али-паша саопштио представницима великих сила. (Б. Павићевић, *Црна Гора у рату 1862...*, стр. 362—372).

¹⁵⁰ Ово саопштење, чији је садржај, свакако, забринуо многобројне читаоце овог листа у Словенији, дословно гласи: »Črna gora. Če ni spet laž, kakor je že večkrat bilo ko je Omer paša iz bojišča črnogorsko-turškega zmage svoje sultanu v Carigrad sporočeval, imamo bridko novico danes svojim bravcom naznaniti, ki jo je telegram iz Carigrada ravnokar prinesel, namreč: da so Turki 30. avgusta Cetinje, glavno mesto črnogorsko, vzeli in

дам дана након објављивања по садржају крајње неповољне, а по веродостојности дубиозне вести о паду Цетиња, »Novice« су објавиле саопштење о ситуацији на црногорском ратишту, најдуже откада су почела црногорско-турска непријатељства. Уз то, ово саопштење је врло садржајно и, добрим делом, веродостојно. Тамо је словеначкој јавности саопштено да постоје реалне могућности за успешну одбрану интегритета и независности Црне Горе од стране Црногорске народне војске и да је порасла нада у скорашње обустављање непријатељстава између Црногораца и Турака. Ово саопштење је представљало, свакако, значајан допринос јачању непоколебљивости код словеначке јавности у уверењу да ће Црна Гора истрајати у својој праведној борби против свог вековног непријатеља и тиме дати непроценљив допринос јачању солидарности међу југословенским народима и њихове спремности за вођење борбе у циљу коначног ослобођења од туђинске власти, на једној, и све одлучније израженој жељи словеначког народа да своју будућност што чвршће веже са другим југословенским народима, на другој страни. У овом саопштењу је истакнуто следеће: 1) да турске трупе нису заузеле Цетиње, како је јављено телеграмом из Цариграда, 30. августа, али су, зато, „након страшно крвавог боја“, заузеле Ријеку Црнојевића, 25. прошлог месеца, и наредног дана поселе „брдо Добрско Село“, задњи одбрамбени положај Црногораца пред Цетињем; 2) да се у рејону Добрског Села очекује у најскорије време одсудан бој, иако не и последњи; 3) да је улогу главнокомандујућег црногорске војске од војводе Мирка Петровића преузео војвода Петар Вукотић; 4) да је књаз Никола упутио у Скадар, у главни штаб турске војске, свог личног лекара да води преговоре о прекиду непријатељстава и закључењу мира „на подлози конвенције коју је француски заступник по књажевој заповести потписао“; 5) да су деца и жене из Цетиња евакуисани у Његуше, а рањеници „на которску границу“; 6) да су Црногорци одлучили да спале Цетиње, у случају да непријатељ овлада положајима у рејону Добрског Села и отпочне незадрживо надирати ка црногорској престоници; и 7) да султан инсистира одлучно, на бази Омер-пашиног предлога из априла 1862, да Црногорци признају његов сизеренитет и да му, у знак пуне покорности, обавезно плаћају годишњи данак.¹⁵¹ Надаље

jo sožgali; knez Nikola in vojskovođa črnogorski Minko sta bežala. Čuda bi ne bilo, ako se potrdi ta žalostinka; malo peščico junakov mora konec vzeti, ako se sama mora braniti vsaki dan pomnoženi sili. Turčin pa se spet v divjosti svoji lahko krohotá, da se napil pasje-krščanske krvi« (»Novice« 36, 3. IX 1862, стр. 306).

¹⁵¹ Тај, како мислимо, важан извештај треба у целини на овом месту навести. Он дословно гласи: »Crna gora. Da so Turki že Cetinje vzeli, kakor je carigradski telegram od 30. p. m. naznanil, ni res; al res je, da so po strašnem krvavem boji 25. p. m. Turki čez Reko šli in so 26. p. m. brdo Dobersko selo posedli. To je zadnje mesto, kjer se Črnogorci morejo braniti; če to prederejo Turki, mora Cetinje pasti. Tukaj bojo junaški Črnogorci vso svojo

је у овом листу, у броју од 17. септембра, дакле са знатним за-
кашњењем, словеначка јавност информисана о томе да је црно-
горски књаз, наводно, на дан 31. августа „позвао на Цетиње гла-
варе, војводе и друге великодостојнике“, те им, том приликом,
саопштио да је „у садашњим жалосним околностима принуђен
да прихвати султанове услове за закључење мира, тј. ултиматум

silo napeli, in vsaki hip se pričakuje novica, da bo tukaj določivni boj čeravno ne še poslednji. Da bi pač diplomaciji obveljalo, odvrniti strašno preli-vanje kervi! Sliši se da je Mirko, oče knezov, vojskovodstvu se odpovedal in da je Vukotič se vstopil na čelo ter s tem prevzel pretežno nalogo Dobersko selo-vrata v Cetinje. Knez je poslal svojega doktorca v Skadar, da bi se za mir pogajal na podlagi tiste konvencije, ki jo je francoski zastopnik po povelji knezovim podpisal. Crnogorci so žene in otroke in svoje premoženje poslali v Njeguš. Ranjenice, ki so do zdaj na Cetinji bili, so poslali na mejo kotorsko. Ako zmagajo Turki in prederejo čez Dobersko selo, so sklenili Crnogorci Cetinje sožgati. Ko je uni dan veliki vezir spet sultanu priporočal, naj sklene mir s Crnogorci, je nek hudo zarečnal nad njim, rekši: 'Ti govoriš o Chernogori, kakor da bi bila ptuja vlada, s katero se vojskujem; Crnogorci so mi nepokorni podložniki (vazali), ktere moram kaznovati in jih k pokorščini spraviti'; to je, sultan hoče na podlagi Omer-pašatove zadnje besede od me-seca aprila, da Crnogorci spoznajo sultana za višega gospoda in mu plačujajo vsakoletni davek« (»Novice« 37, 10. IX 1862, стр. 314).

Овај извештај захтева извесну допуну и корекцију. Како истиче др Бранко Павићевић, турске трупе су ушле у Ријеку Црнојевића ноћу 26/27. августа, и потом продрле пред Добрско Село, пошто су, после жестоких борби, вођених 24. августа са око 12.000 војника, под командом Дервиш-паше, овладале Метеризима, а такође и Ријечанима, са 8.000 војника, под командом Абдул Керим Надир-паше. „Србске Новине“ су, у неколико бројева, истакле херојску одбрану од стране Црногорске народне војске сваке стопе своје земље, а нарочито Додоша и Метериза, уз навођење околности под којима је дошло до пада Ријеке Црнојевића и продора непријатеља до испод Добрског Села, те и истицање брзоплетости Омер-паше због његовог јављања Цариграду да ће 28. августа бити на Цетињу, па су се, под тим дојмом, у низу европских листова појавиле вести о паду Цетиња. Због неслоге између Дервиш-паше и Абдул Керим Надир-паше, турске снаге су оклевале са даљим продором ка Цетињу, како наводи др Бранко Павићевић, па су Црногорци утврдили своје положаје, а потом ноћним нападом, 27/28. августа, успели да потисну непријатеља до близу Ријеке Црнојевића. У тој ситуацији, наређено је да се изврши евакуација са Цетиња према Његушима, док је саркофаг са посмртним остацима митрополита Петра I требало пренети на Ловћен. Под утицајем књагиње Даринке, француског конзула у Скадру Едварда Вијета (Edouard Vieta) и књажевог личног лекара др Панкраца, књаз Никола је прихватио ултиматум Омер-паше од 14 тачака као услов за прекид непријатељстава и уједно напрт за мировни уговор, упркос одлучног противљења руске владе, и да се 5. (удаљавање војводе Мирка из Црне Горе) и 6. тачком (изградња турских утврђења кроз Бјелопавлиће дуж комуникације од Никшића до Служа) нарушава суверенитет Црне Горе. Одговор, односно прихватање ултиматума од стране књаза, уз писмене резерве, нарочито према наведене две тачке, однео је у Скадар војвода Иво Раков Радоњић, 5. септембра, као једини, међу истакнутим црногорским старешинама, поборник за прихватање Омер-пашиних мировних услова. Иначе, војвода Петар Вукотић је, као и војвода Мирко, био за настављање рата и није преузео од Мирка улогу главнокомандујућег црногорским снагама (уп.: „Србске Новине“ 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100 од 11/23, 14/26, 16/28 18/30, 21, 23, 25. и 28. (2, 4, 6. и 9. IX) VIII 1862, стр. 341, 343, 345, 349, 351, 356, 359, 361; В. Ђоровић, *op cit.*, стр. 126—128; Др В. Ђорђевић, *op. cit.*, стр. 174—176; Б. Павићевић, *Црна Гора у рату 1862...*, стр. 358—362, 372—381).

у 14 тачака, које још нису потпуно познате“ На крају ове кратке информације, с обзиром на то да је овај словеначки лист чврсто стајао на позицијама неопходности заједничке борбе Србије и Црне Горе против заједничког непријатеља, наведено је у доста нејасној форми ово: „Такође је и српска влада морала попустити и прихватити то што није могла отклонити. На тај начин ће опет доћи у тим државама до привременог мира, пошто је у последње време много крви проливано или су вршене обимне припреме за рат“ Но, како је врло кратко наглашено у два наредна броја овог листа, јавност још није упозната en détail са условима мировног уговора између Црне Горе и Турске и уговора о решењу спора између српске владе и Порте у вези предаје градова Србији.¹⁵² Тек у саопштењу објављеном у »Novisama« у броју од 15. октобра наведено је да услови под којима су обустављена непријатељства између Црне Горе и Турске и потписан мировни уговор садрже 14 тачака. Најнеповољнија је за Црну Гору 6. тачка тог уговора, јер, по њој, „Турци смеју изградити пут и утврђења поред њега кроз Херцеговину и Црну Гору до Скадра, па ће турски војници имати већи број караула покрај тог пута, док Црногорци, како је прецизирано у 14. тачки, не смеју нигде на граници Албаније, Босне или Херцеговине изградити било какво утврђење“ На крају овог саопштења истакнуто је да је руска влада инсистирала на томе да Порта анулира 6. тачку поменутог уговора, али је наишла на одлучан отпор, а у наредном броју наведено је да је, наводно, француски цар, Наполеон III, изјавио „да мировни уговор, склопљен између Црногораца и Турака, има само привремени значај, јер ос-

¹⁵² Уп.: »Novice« 38, 39, 40 од 17, 24. IX и 1. X 1862, стр. 324, 331, 340. — Како смо већ рекли, црногорски владар је 5. септембра прихватио Омерпашин ултиматум о условима обустављања непријатељстава, те је саопштење »Novica«, у броју од 17. септембра, о обавештењу црногорских главара, сакупљених на Цетињу, 31. августа, о акцептирању Портиног ултиматума од стране књаза, лишено сваког основа (Б. Павићевић, *Црна Гора у рату 1862...*, стр. 377—380). — Нејасна вест о Србији односи се на одлуке Канлишке конференције у вези са заостреним односима између Србије и Турске, јер је Кнежевина Србија захтевала од Порте да јој преда градове: Ужице, Соко, Шабац, Београд, Смедерево и Фетислам (Кладово). То питање је ушло у акутну фазу после познатог инцидента код Чукур-чесме, 15. јуна 1862, и артиљеријског бомбардовања београдске вароши, два дана доцније, те су се представници великих сила састали у цариградском предграђу Канлици, одржавши прву седницу 22. јула 1862. Током рада те конференције једино су Русија и Француска подржале захтеве Србије, а Аустрија и Енглеска су биле на страни Турске, док су Прусија и Италија лавирале, те је на последњој седници донето половично решење, 4. септембра 1862, потписано четири дана доцније: „Соко и Ужице руше се; изузимајући градове, Турци излазе из Србије одсвуда, па и из вароши [уп.: (Ј. Ристић), *Бомбардовање Београда* (1862. год.), По аутентичним изворима и са објашњавајућим документима, Београд 1872, стр. 43—84; Ј. Ристић, *Спољашњи одношаји Србије новијега времена*, књ. II, 1860—1868, Београд 1887, стр. 121—165; Г. Јакшић и В. Ј. Вучковић, *Спољна политика Србије за владе кнеза Михаила* (Први балкански савез), Београд 1963, стр. 140—155].

новни захтеви хришћанских народа нису испуњени“ Поред тога, на крају ове информације, уз пуно одобравање, истакнут је гест црногорског владара, испољен у ослобођењу црногорског народа, „услед ратних пустошења, од плаћања свих врста пореза за наредну годину“.¹⁵³ Коначно, »Novice« су, у задњем броју за 1862, саопштиле својим читаоцима „о љубазном пријему од стране царске владе црногорског великог војводе Мирка Петровића, који борави у Бечу“, као и то „да му се је, такође, поклонила у Бечу бивајућа делегација Словенаца“. На крају ове информације наглашено је „да турска влада неће кроз Црну Гору правити пут нити, пак, утврђења, јер је, највероватније, то забранила бечка влада“.¹⁵⁴

Од спајања северне и јужне турске војске у долини Зете па све до обустављања непријатељстава и потписивања мировног уговора између зараћених страна, Црне Горе и Турске, орган Покрајинске владе за Крањску »Laibacher Zeitung« настојао је да своје читаоце у Словенији што боље информише о важнијим збивањима на црногорском ратишту. Он је објавио већи број, претежно кратких, саопштења у рубрикама »Neueste Nachrichten und Telegramme«, »Montenegro«, »Türkei« и »Nachtrag« која, већим делом, одишу наклоњености према Турској. То се нарочито потврђује чињеничном околношћу настављања објављивања кратких извештаја Омер-паше турском посланику у Бечу, као и других саопштења из турског извора, у којима се хиперболишу успеси турских трупа у борбама против Црногорске народне војске. Навешћемо овећи број саопштења из овог листа, добрим делом и *ad litteram*, уз настојање да текст не оптерећујемо коментарима, сем тамо где је то нужно, којих је, како мислимо, било у довољној мери при третирању саопштења из »Novica« о важнијим догађајима из друге фазе црногорско-турског рата, од средине јула до краја августа 1862. Тако је, у броју од 23. јула, у овом листу, објављен кратак извештај Омер-паше из Скадра од 20. тог месеца, упућен турском посланику у Бечу, у коме је истакнуто да су турске трупе „током јучерашњег дана протерале Црногорце из села Загарача и из њихових положаја на оближњим планинским висовима“, уз осетне губитке, а потом их гониле путем који води за Цетиње.¹⁵⁵ Три дана доцније, у овом

¹⁵³ Уп.: »Novice« 42, 43 од 15. и 22. X 1862, стр. 356, 364. — Наполеон III је био против спровођења у дело 6. тачке црногорско-турског мировног уговора и залагао се да се клаузула о караулама, пошто је противна споразуму од 1858, анулира од турске владе (Др В. Поповић, *op. cit.*, стр. 97).

¹⁵⁴ »Novice« 52, 24. XII 1862, стр. 440. — Војвода Мирко је кренуо у Беч 17. новембра 1862. и остао тамо до 6. јануара 1863, када је приспео назад у Котор. Знатно је допринео да аустријска дипломатија омекша и, коначно, положи се код Порте, почев од краја 1862, да се анулира 6. тачка мировног уговора између Црне Горе и Турске (уп.: Др В. Поповић, *op. cit.*, стр. 97; Б. Павићевић, *Црна Гора у рату 1862...*, стр. 435—451).

¹⁵⁵ Тај кратак извештај гласи: »Scutari, 20. Juli (Telegramm Omer Pascha's an die türkische Botschaft in Wien). Gestern vertrieben unsere Tru-

листу је саопштен врло кратак али важан садржај телеграма из Дубровника од 24. јула, у коме је, као доказ велике невоље у којој се наша Црна Гора, истакнуто да су у редове Црногорске народне војске уврштени, чак, и дванаестогодишњи дечаци, да се боре против турског завојевача.¹⁵⁶ Даље, у броју од 29. јула овог листа, објављено је занимљиво саопштење, у коме је наведено: 1) да је муслимански живаљ веома задовољан великим успехом који је постигао Омер-паша са својом војском у борби против Црногораца; 2) да је султан упутио Омер-паши хат, у коме је изразио своје задовољство због досада постигнутих успеха у рату турске војске против црногорских снага; и 3) да се то султаново писмо, са чијим садржајем су се обавезно имале упознати све јединице турске војске, завршава овом реченицом: „Ја и отаџбина нећемо Те заборавити!“ У наставку, односно одмах иза овог саопштења, објављена је депеша из Дубровника од 27. јула, у којој је, у смислу најважнијег, истакнуто да су Црногорци у последњи четвртак, 24. јула, погучени код Грлића, Главице, Орје Луке и Загарача, уз напомену да црногорске снаге приписују себи победу и наношење великих губитака турским трупама.¹⁵⁷ Задњег дана јула, као најважније саопштење са црногорског ратишта, објавио је овај лист телеграфски извештај који је Омер-паша упутио из Скадра турском посланику у Бечу, 28. јула. Тамо је наведено да су турске снаге овладале свим положајима у рејону Загарача и да су у петак, 25. јула, протерале Црногорце из Орје Луке и околних села, наневши им велике губитке, те потом „село и Миркову кућу разрушиле“ На крају овог извештаја, Омер-паша је нарочито истакао: 1) да ће о последњим борбама доставити преко поште опширан извештај; 2) да 28. јула отпочињу операције директно усмерене ка Цетињу; и 3) „да је непријатељ у толикој мери деморалисан да

ppen die Montenegriner mit beträchtlichen Verluste vom Dorfe Sagratz und aus ihren festen Positionen auf dem umliegenden Gebirgsschönen. Die Soldaten verfolgen eine Stunde lang die fliehenden auf dem Wege nach Cetinje» («Laibacher Zeitung» 167, 23. VII 1862, стр. 667).

¹⁵⁶ То лапидарно саопштење гласи: »Ragusa, 24. Juli. Die Montenegriner sind fortwährend bedrängt. Knaben mit zwölf Jahren werden in die Reihen eingestellt, um gegen die Türken zu kämpfen» («Laibacher Zeitung» 170, 26. VII 1862, стр. 679).

¹⁵⁷ Ова два саопштења, од којих је прво објављено у рубрици »Türkei«, а друго у рубрици »Neueste Nachrichten und Telegramme«, дословно гласе: »Die Befriedigung des Moslems über die Erfolge Omer Pascha's gegen die Montenegriner ist sehr gross und der Sultan hat eine Hat an ihn gerichtet, worin er ihm seine Zufriedenheit ausdrückt. Dieser Hat schliesst mit folgenden Worten: 'Ich nud das Vaterland werden Dich nie vergessen'. Auch soll dieser Hat der ganzen Armee bekannt gegeben werden.

Ragusa, 27. Juli. Letzten Donnerstag wurden die Montenegriner nach einander bei Gerlitschi, Glavissa, Orjaluka und Zagaraz geschlagen. Die Montenegriner nehmen jedoch den Sieg für sich in Anspruch, und schreiben den Türken ungeheuere Verluste zu» («Laibacher Zeitung» 172, 29 VII 1862, str. 687).

једва држи положај“.¹⁵⁸ У броју од 2. августа љубљанског дневног листа објављена је кратка депеша из Цариграда, од 26. јула, у којој је наведено да су команданти северне и јужне турске војске, Дервиш-паша и Абдул Керим Надир-паша, „одликовани Османским орденом прве класе због завидних успеха њихових трупа на црногорском ратишту“ У телеграму из Котора од 1. августа, који одмах следи за цариградским, јављено је, очигледно погрешно што се тиче датума догађаја, који се догодио, како смо навели, 25. јула, да су турске снаге продрле у Орју Луку и спалиле књажев дворац, одакле су истог дана протеране од црногорских бораца. Тамо је о горњем наведено ово: „Турци су 27. јула продрли у Орју Луку, где су запалили књажев дворац. Но, Мирко их је напао, потукао и гонио до Спужа. Оставили су на бојном пољу знатан број мртвих, а Омер-паша је вољан преговарати“.¹⁵⁹

Тежећи, ваљда, да малобројним искреним поборницима у Словенији турскофилске политике објасни узроке исувише спорог надирања турских снага ка црногорској престоници, на једној, и да многобројним туркофобима укаже на предстојећу неминовност пораза Црногорске народне војске, на другој страни, орган Покрајинске владе за Крањску објавио је, у броју од 5. августа, кратак али, како мислимо, важан допис из Цариграда од 25. јула, који, заправо, има ту намену. Тамо је наведено следеће: 1) да је добро обавештеним круговима у Цариграду познато да је Омер-паша са својом војском одавно могао бити на Цетињу; 2) да брзо надирање турских трупа ка црногорској престоници не конвенира лукавим турским командантима, јер би наоружани Црногорци отишли у Херцеговину, „где би нове нереде изазвали, Србима руку пружили и Порти могли нове неприлике причинити“; 3) да сердар-екрем веома паметно води операције, „јер кроз мање борбе, у којима су Црногорци стално

¹⁵⁸ Овај извештај Омер-паше у целини гласи: »Scutari, 28. Juli (Omer Pascha an die türkische Botschaft in Wien). Alle Positionen um Sagraass sind von unseren Truppen genommen. Wir haben am Freitag, 25. I. M. den Feind mit grossen Verlusten aus Orialuka und den umliegenden Dörfern vertrieben. Das Dorf und das Haus Mirko's sind zerstört. Details folgen durch die Post. Heute beginnen direkte Operationen gegen Cetinje. Der Feind, demoralisirt, hält kaum Stand« (»Laibacher Zeitung« 174, 31. VII 1862, стр. 695).

¹⁵⁹ »Laibacher Zeitung« 176, 2. VIII 1862, стр. 703. — Главнина турске војске продрла је до пред Орју Луку, где се улогорила, 24. јула, пошто је пре тога спалила села Ђурилац, Грлић и Главницу. На дан 25. јула је жестока битка пред Орјом Луком, током које су се црногорске јединице повукле и запалиле књажев дворац. Дакле, нису турске трупе срушиле кућу војводе Мирка, како истиче Омер-паша у наведеном извештају, нити су запалиле књажев дворац на Орјој Луци, како стоји у депеши из Котора од 1. августа, већ су то учиниле црногорске јединице пре него што су се повукле са својих положаја у рејону Орје Луке под притиском дејства непријатељских батерија изолучених топова. Но, већ током ноћи, 25/26. јула, како смо већ рекли, Црногорци су протерали непријатеља од Орје Луке (уп.: Б. Павићевић, *Црна Гора у рату 1862...*, стр. 246—247; напомене 146. и 158. овог чланка).

ангажовани, непријатеља до ноге туче“; 4) да, каткада, због оваквог начина ратовања, долази до лансирања вести о тобожњим црногорским победама; 5) да се већ може говорити о скором завршетку рата.¹⁶⁰ У броју од 8. августа објављен је подужни извештај Омер-паше из Скадра турском посланику у Бечу од 6. тог месеца о ситуацији на црногорском ратишту. Као најважније, тамо је наглашено да је конфигурација земљишта између Кокота и Ријеке Црнојевића погодна за организовање већег броја одбрамбених положаја на узастопним линијама уз присутне тешкоће: оскудица у води, несносна врућина и неопходна потреба изградње пута за превозење артиљеријских оруђа. Изражавајући се похвално о борбеном моралу Црногорске народне војске, Омер-паша истиче да су Црногорци инстинктивно поселили јаке положаје за одрбану и да су их упорно бранили; но, ипак су, уз велике губитке, потиснути из њих, те су турске трупе наставиле са надирањем ка Ријеци Црнојевића, па није искључено да су је „по свој прилици, пред ноћ заузеле“ Колико је Омер-паша хиперболисао победе турске војске на црногорском ратишту и, саобразно томе, тежак положај црногорских снага, те често посве лажно обавештавао турског посланика у Бечу о тренутној ситуацији на бојном пољу, сведочи и наредна реченица из овог његовог извештаја, у којој, без икаквог околишења, тврди да су се Црногорци, након пораза у борбама од 2. до 4. августа, у толикој мери деморалисали „те се од понедељника не може говорити о присуству било какве субординације у њиховим редовима. Турци су могли приметити“, како истиче Омер-паша на крају свог извештаја као аргуменат своје тврдње о појави инсубординације код црногорских снага, „како многобројне групе црногорских војника, противно наредбама њиховог старешине, напуштају положаје и раштркавају се на све стране“,¹⁶¹ а у броју од 12. августа објављен је телеграм из Требиња,

¹⁶⁰ Тај извештај, објављен у рубрици »Türkei«, гласи: »Konstantinopel, 25. Juli. Man will hier in wohlungterrichteten Kreisen wissen, dass Omer Pascha schon längst in Cetinje hätte einrücken können, allein dies konveniert dem schlaun Feldherrn nicht. Dies würde nur die Montenegriner, die ohnehin nicht viel zurückzulassen haben, nöthigen, die schwarzen Bergen zu räumen und in die Herzegovina mit bewaffneter Hand herabzustürmen, wo sie neu Unruhen erregen, den Serben die Hand reichen und der Pforte neue Verlegenheiten bereiten könnten. Daher suchte der Serdar durch seine klug geleiteten Operationen die Montenegriner immer zu beschäftigen, sie in kleineren Gefechten aufzureiben. Diesem Umstande sind auch theilweise die montenegrinischen siegesberichte zuzuschreiben. Nun dürfte aber der Feldzug doch bald sein Ende erreicht haben« (Laibacher Zeitung« 178, 5. VIII 1862, str. 711).

¹⁶¹ О свему наведеном у овом извештају дословно стоји ово: »Scutari, 6. August. Depesche Omer Pascha's an den türkischen Gesandten in Wien: Zwischen dem obern Kokos und Rieka ist das Terrain reich an günstigen Positionen. Während mehrstündigem Kampfe musste das Wasser aus einer Entfernung von mehr als einer Meile herbeigetragen werden. Zu diesem Wassermangel bei einer fürchterlichen Hitze gesellte sich als neue Schwierigkeit, die Nothwendigkeit des Baues eines neuen Weges für die Ar-

од 9. тог месеца, у коме је, без икаквог образложења, наведено „да је између црногорског књаза и Омер-паше постигнут споразум о закључењу једномесечног примирја“.¹⁶² У телеграму од 9. августа из Котора, објављеном у овом листу четири дана доцније, који је, како се чини, из аустријског извора, саопштено је да су 4. и 5. августа вођене борбе код Сињца и Пипаца, а 8. о. м. су заузети од турских трупа Додоши и Жупа Цеклинска. Након тога је турска војска наставила да продира ка Ријеци Црнојевића. Одмах иза наведене вести следи телеграм из истог места, од 11. августа, за који би се могло претпоставити да је из црногорског извора. Тамо је наведено ово: „На дан 2. августа су одбили Црногорци напад турске војске, наводно, код Кокота, а два дана доцније продрли су Турци у Ријечку нахију. Од 5. до 7. августа било је више сукоба без пресудне одлуке. Турске трупе, које су надирале ка Ријеци Црнојевића, нападнуте су од црногорских јединица, 9. августа, и потиснуте до Додоша са губитком од 6 застава и великим бројем мртвих и рањених“.¹⁶³ Како стоји у депеши из Мостара од 17. августа, објављеној у овом листу два дана доцније, „Турци су 11. августа, уз озбиљне губитке, потиснути знатно позади Црнојевића реке, а јуче се на

tillerie. Alle diese Hindernisse sind durch die Kämpfe (vom Samstag, Sonntag und Montag) hinweggeräumt. Die Montenegriner, welche mit natürlichem Instinkt die feste Position herausgefunden hatten, und ihrer sich bedienten, leisteten tapfern Widwstand, wurden aber mit grossem Verlust zurückgeworfen, der Art, dass die türkischen Truppen gegen Rieka vorgingen, das wahrscheinlich noch vor Nacht genommen werden wird. Die Demoralisation der Montenegriner ist so gross, dass sie am Montag in Insubordination umschlug. Die Türken konnten wahrnehmen, wie zahlreichen Gruppen sich gegen die Befehle ihrer Chefs auflehnten, die Reihen verliessen und sich nach allen Seiten zerstreuten«. То исто је, у сажетијој форми, наведено и у депеши из Мостара од 6. августа, објављеној пет дана доцније у овом листу, уз допуну да су се Црногорци у борбама, 2, 3. и 4. августа, храбро борили и изводили противнападе, нешто су силом натеривани од војводе Мирка, али су, упркос томе, потиснути, па ће „данас Ријека Црнојевића бити нападнута“ (уп.: »Laibacher Zeitung« 181, 183 од 8. и 11. VIII 1862, стр. 723, 731).

¹⁶² »Laibacher Zeitung« 184, 12. VIII 1862, стр. 735. — Књаз Никола је тражио двадесетодневно примирје од Омер-паше, 28. јула, а овај му је одговорио да ће тражити инспрукције од Цариграда, будући да није компетентан да сâм донесе одлуку о тако важном питању. Знајући да Омер-паша намерно одуговлачи са одговором, књаз Никола му је упутио телеграм 14. августа, тражећи хитан одговор у вези с примирјем (Б. Павићевић, *Црна Гора у рату 1862...*, стр. 351, 372).

¹⁶³ »Laibacher Zeitung« 185, 13. VIII 1862, стр. 739. — Горе наведени подаци су, углавном, тачни, јер су борбе, вођене од почетка августа на простору од Кокота до Мегериза, биле веома жестоке, уз прелажење положаја из руке у руку. Најжешћа борба је била 9. августа, када су турске трупе привремено овладале положајима Мегериза, те тиме директно угрозиле Ријеку Црнојевића. Но, ускоро затим, истог дана, одред црногорске војске, под командом војводе Крца Петровића, извршио је снажан противнапад и присилио непријатеља да се повуче ка Жабљаку и у Додошку равницу, уз губитак од око 1.000 мртвих и рањених и трофеј од 4 ратне заставе, док су Црногорци имали око 200 бораца избачених из строја (Б. Павићевић, *Црна Гора у рату 1862...*, стр. 353—355).

Цетињу чула непрекидна грмљавина топова“, док је у броју од 21. августа објављен телеграм из Дубровника, од 19. тог месеца, у коме је наведено да је „јуче један од књажевих пратилаца лако ранио црногорског владара, након чега је ухваћен“, а сходно телеграму из наведеног града од 24. августа, објављеном три дана доцније, ова вест је потврђена уз корекцију: „Вест о рањавању књаза је нетачна, јер је само његов коњ рањен, а злочинац је побегао“ Наведено је и то да су две партије: прва, са књазом Николом на челу, склона закључењу мира, и друга, којој је на челу војвода Мирко, која је за настављање рата.¹⁶⁴ У саопштењу из Цариграда од 14. августа, објављеном четрнаест дана доцније, истакнуто је да је била безуспешна интервенција пруског и француског амбасадора код Порте, испољена у захтеву за обустављање операција турске војске против Црне Горе, будући да је турска влада то условила прихватањем од црногорског књаза Омер-пашиних услова: безусловна капитулација и признавање султановог сизеренитета, док је у броју од 30. августа наведено да је, тобоже, књаз Никола прихватио услове сердара-екрема, те ће рат ускоро престати, а пре тога ће књаз пуштити на слободу 100 турских заробљеника.¹⁶⁵ У извештају Омер-паше, упућеном из Скадра 27. августа турском посланику у Бечу, објављеном у овом листу три дана доцније, у лапидарној форми су наведене, углавном, тачно околности у вези са заузећем Ријеке Црнојевића од турске војске. Тамо је истакнуто, али без ознаке назива места и времена када су од турских снага поседнути, да су турске трупе „предвођене батаљоном ловаца и Зејбека, првог дана напада потиснуле црногорске јединице из

¹⁶⁴ Уп.: »Laibacher Zeitung« 189, 191, 196 од 19, 21. и 27. VIII 1862, стр. 755, 763, 783. — Атенат на књаза Николу извршен је на Цетињу, 17. августа, од стране Сава Милорадовића, који је побегао у Браиће, на аустријску територију. Књаз је „из пушке рањен, али изван опасности“. Атенат је изазвао пометњу међу црногорским борцима, па је војвода Мирко одмах отишао на Цетиње, одакле се вратио 20. августа, заједно са својим сином, младим књазом. Они су од бораца на положајима били одушевљено примљени (уп.: Др В. Борђевић, *op. cit.*, стр. 172; Б. Павићевић, *Црна Гора у рату 1862...*, стр. 358).

¹⁶⁵ Уп.: »Laibacher Zeitung« 197, 199 од 28. и 30. VIII 1862, стр. 786, 795. — На поновљени захтев књаза Николе, 26. августа, уверивши се да продор ка Цетињу и запоседање црногорске престонице захтева знатно веће напоре него што се претпостављало, Омер-паша је дефинитивно завршио редакцију ултиматума од 14 тачака (текст је у целини изнет у делу др Владана Борђевића), па га је потом упутио црногорском књазу на Цетиње по Јосефу Кечету, те је тако од прихватања овог документа од стране црногорског владара зависило обустављање непријатељстава. Кечет је приспео на Цетиње 1. септембра, где је остао четири дана, а потом је заједно са свим ослобођеним турским заробљеницима из боја на Крњацима, укупно 514 војника и старешина, које је књаз пустио на слободу, „претпостављајући да ће то имати утицаја на расположење сердара-екрема“, кренуо за Скадар. Иначе, како је речено, књаз је 5. септембра акцептирао ултиматум Омер-паше (уп.: Др В. Борђевић, *op. cit.*, стр. 175—176; Б. Павићевић, *Црна Гора у рату 1862...*, стр. 375—376, 378—381; напомене 148, 151. и 152. овог чланка).

'ророва од четири реда', који су сматрани неосвојивим", што упућује на закључак, да је реч о Метеризима, који су, како смо рекли, заузети од Дервиш-пашине војске 24. августа, а „рано наредног дана нападнута је и заузета друга непријатељска позиција, која је са леве стране штитила прилаз Ријеци Црнојевића", што се, како мислимо, односи на Ријечане и Липовик, које је посела колона под командом Абдул Керим Надир-паше, 25—26. августа. Главномандујући турских снага подвучи да је на положајима код Ријеке Црнојевића вођена жестока борба и да је, након пораза и потискивања црногорских снага из њихових упоришта, уследило заузеће овог места од турске војске, „које је од самих становника делом запаљено". На крају овог извештаја Омер-паша наводи да су његове „победничке трупе, након заузећа Ријеке Црнојевића, одмах наставиле са надирањем комуникацијом која води за Цетиње, те да су 26. августа поселе висове пред црногорском престоницом, одакле се могло видети да становници пале куће и беже ка Ловћену".¹⁶⁶

Колико је у то претешко за Црну Гору време бечка влада била туркофилски оријентисана може се видети из кратког саопштења објављеног у органу Покрајинске владе за Крањску, у броју од 1. септембра, у рубрици »Montenegro«. Из садржаја те информације се очитује тенденција да се читаоцима презентира тренутна ситуација у Црној Гори као крајње катастрофална. Такав приказ је годио бечкој влади, која је прижељкивала безусловну капитулацију Црне Горе, па чак и свргавање књаза Николе са владарског трона и долазак Борђија Петровића наместо њега, опробаног пријатеља Аустрије.¹⁶⁷ Као најважније, тамо је наведено ово: 1) да је књаз Никола код свог народа изгубио све сим-

¹⁶⁶ Овај занимљив извештај, објављен у рубрици »Nachtrag«, дословно гласи: »Scutari, 27. August (Omer Pascha an die ottomanische Botschaft in Wien). Sonach griffen unsere Truppen die von den Montenegrinern für uneinehmbar gehaltene Position auf einem Rieka beherrschenden Begre an. Ein Bataillon Jäger und Zeibeks bildeten die Tête der Angriffskolonnie; der Feind, ihrem Anpralle nicht widerstehend, wurde aus seinem vierfachen Schanzwerk geworfen. Am folgenden Morgen griffen wir die zweite feindliche Position an, welche die linke Seite von Rieka deckt. Alle kämpfenden Montenegriner waren auf diesem Punkte konzentriert. Die Schlacht war hartnäckig und endete mit der Niederlage der Montenegriner und der Einnahme von Rieka, welche zum Theile von den eigenen Bewohnern in Brand gesteckt wurde. An demselben Tage rückte unsere siegreiche Armee auf der Strasse nach Cetinje von und besetzte gestern die Höhen vor Cetinje, von wo man die Bewohner gegen Lowi fliehen sah, indem sie ihre Häuser verbrannten« (»Laibacher Zeitung« 199, 30. VIII 1862, str. 795). — Вест о паду Ријеке Црнојевића и да ће турске трупе следећег дана бити на Цетињу, коју је доставио Омер-паша Порти, поздрављена је у Цариграду топовским салвама. Сердар-екрем је тако обавестио турску владу, добивши извештај од потчињених, да је десно крило турске војске, под командом Јахија-паше, продрло до на висове са којих се тобоже види Цетиње, иако се ради о земљишним објектима пред Добрским Селом. Ускоро потом, Цариград се уверио да је пут до Цетиња веома дуг и трновит (Б. Павићевић, *Црна Гора у рату 1862...*, стр. 360—361).

¹⁶⁷ Др Ј. Борђевић, *op. cit.*, стр. 173—174.

патије због настављања безнадежног отпора турској војсци под утицајем руског конзула у Дубровнику, Константина Петковића; 2) да је у Црногорској народној војсци присутна тешка оскудица у средствима за живот и борбу и разне друге невоље: „све је препуно вашију, нема воде, људи вапе за једном капи кише, хара неиздржљива врућина, нема соли, а болести од грознице су у порасту“; и 3) да је „народ сит рата и од њега толико изнурен да може сваког часа да се сруши“.¹⁶⁸ Даље, у овом листу, у броју од 6. септембра, ослонцем на депешу из Цариграда од 30. августа, кратко је забележено о тобожњем заузећу Цетиња од турске војске, уз напомену да ни са једне друге стране то није потврђено, а три дана после тога »Laibacher Zeitung« је објавио телеграм из Дубровника од 5. септембра, у коме је наведено да је руски конзул у Дубровнику отпутовао на Цетиње и 3. тог месеца отпочео разговоре са црногорским књазом у вези с турским ултимативним захтевима од Црне Горе као услова њиховог прихватања за обуставу непријатељстава. Наведено је да Порта експлицитно захтева од Црне Горе: „признавање султановог суверенитета, удаљавање војводе Мирка из земље и не-сметани пролазак турских трупа кроз Служ, Никшић и друга места“. На крају је, у намерној драматизацији ситуације у Црној Гори до највишег могућег степена, срачунатој на то да се код јавног мњења у Словенији афирмише уверење у то да се Црногорска народна војска налази пред неумитном безусловном капитулацијом, дословно наведено ово: „Ако ови услови не буду прихваћени, данас отпочиње операција и марш ка Цетињу“.¹⁶⁹ Међутим, у броју од 10. септембра објављена је у »Laibacher Zeitung« депеша из Дубровника, од 8. тог месеца, у којој је подвучено да књаз оклева са прихватањем Портиног ултиматума, иако се турске снаге примичу Цетињу и Црногорци односе своју имовину у Котор. Одмах потом следи текст телеграма из Дубровника од 9. септембра са дијаметрално супротним обавештењем. Тамо је, наиме, кратко и сасвим одређено наведено да је црногорски књаз прихватио све услове из Омер-пашиног ултиматума и да је војвода Иво Раков Радоњић уручио тај документ сердару-екрему.¹⁷⁰ Настављајући да се интензивно занима

¹⁶⁸ »Laibacher Zeitung« 200, 1. IX 1862, стр. 799. — Иако су били рагом исцрпени и трпели оскудицу сваке врсте, борци Црне Горе нису ни по паду Ријеке Црнојевића губили наду у победу над непријатељем, на једној, и остали су непоколебљиво одани свом главном команданту војводи Мирку Петровићу, на другој страни (Б. Павићевић, *Црна Гора у рату 1862...*, стр. 361—362, 380).

¹⁶⁹ Уп.: »Laibacher Zeitung« 205, 206 од 6. n 9. IX 1862, стр. 819, 823.

¹⁷⁰ Та два телеграма садрже ово:

»Ragusa, 8. September. Der Fürst von Montenegro zögert, die von der Pforte gestellten Bedingungen anzunehmen. Die Türken rücken gegen Cetinje vor; die Montenegriner bringen ihre Habe nach Cattaro.

Ragusa, 9. September. Der Fürst von Montenegro hat alle Bedingungen Omer Pascha's angenommen. Ivo Rako(w) überbrachte das bezügliche Dokument an Omer Pascha« (»Laibacher Zeitung« 207, 10. IX 1862, стр. 827).

питањем става црногорског књаза према турским ултимативним условима за обустављање операција турске војске у Црној Гори, орган Покрајинске владе за Крањску објавио је, у броју од 20. септембра, кратко и по садржају доста неодређено саопштење, које се односи на то питање. Наиме, тамо је једноставно констатовано да је Porta ултимативно условила обуставу операција турске војске на црногорској територији захтевима формулисаним у пет тачака, које Црна Гора треба безусловно да акцептира, а два дана доцније је у овом листу објављено кратко саопштење у коме је, као најважније, наведено да је Омер-паша одустао од инсистирања на удаљавању војводе Мирка из Црне Горе,¹⁷¹ док је, ослоњем на депешу из Дубровника од 22. септембра, објављену у овом листу, два дана доцније, саопштено словеначкој јавности о одржаној свечаности на Цетињу, 21. септембра, поводом потписивања мировног уговора између Црне Горе и Турске, „на коју су позвани и Турци“ На крају овог саопштења наведено је следеће: „Услов који се односи на изградњу турског војног пута кроз Црну Гору биће ратификован, а што се тиче протеривања војводе Мирка из земље, о томе ће коначну одлуку донети Омер-паша“.¹⁷² Коначно, у овом листу је, у броју од 27. септембра, с позивом на писање органа Порте »Journal de Constantinople«, као најважније истакнуто да је „Црна Гора безусловно капитулирала пред турском војном силом, будући да је прихватила тешке мировне услове у ситуацији великог незадовољства народа, лишеног најнеопходнијих потреба за живот, сатрвеног тегобама рата, изнуреног од разних болести и озлојеђеног на свог владара“.¹⁷³

¹⁷¹ О томе у овом саопштењу, објављеном у рубрици »Türkei«, дословно пише ово: »Aus Scutari ist in Wien Nachricht eingetroffen, dass Omer Pascha von der als Friedensbedingung aufgestellten Forderung bezüglich der Entfernung des Vaters des Fürsten von Montenegro, Mirko, abgestanden its« (»Laibacher Zeitung« 217, 22. IX 1862, стр. 866).

Омер-паша је пред књажевим изаслаником Ивом Раковим Радоњићем изразио спремност да сугерише турској влади анулирање захтева за удаљење војводе Мирка из Црне Горе, док је категорички захтевао да остане одредба о градњи турских блокауза поред пута кроз Црну Гору. Porta је, ускоро затим, стала на становиште да би књажев отац био опаснији за Турску ако би, протеран из Црне Горе, наставио да делује у Херцеговини или пак у Босни (уп.: Б. Павићевић, *Црна Гора у рату 1862 . . .*, стр. 382).

¹⁷² Уп.: »Laibacher Zeitung« 216, 217, 219 од 20, 22. и 24. IX 1862, стр. 862, 866, 875.

¹⁷³ »Laibacher Zeitung« 222, 27. IX 1862, стр. 887. — Ваља истаћи да је црногорски народ био необавештен о неповољним условима потписивања мира на Ријечи Црнојевића, 8. септембра. Но, увидев да турске трупе не одлазе у Херцеговину, након склапања мира, већ да припремају грађевински материјал у Спужу и Подгорици, схватио је о чему се ради и одлучио да се одлучно супротстави изградњи турских караула поред пута кроз Бјелопавлиће. После повратка Ива Ракова Радоњића на Цетиње, почетком октобра, дошао је у црногорску престоницу ађутант Омер-паше и довео за књаза једног арапског коња, а такође дарове и за књагиње,

Устанак потлачене раје у Херцеговини и у неослобођеном делу Брда против вековног непријатеља и херојски отпор Црногорске народне војске надмоћној турској војној сили наишли су на искрену подршку код свих прогресивних снага у Европи, а нарочито код словенских народа. У том погледу су, наравно, предњачили југословенски народи. Тако су, на пример, листови војвођанских Срба „Србски Дневник“ и „Србобран“, популарисали Црну Гору и устанике, те су дали значајан допринос формирању женског одбора, односно „Одбора госпођа“, прво у Новом Саду а потом и у Вршцу, који су прикупили знатну материјалну помоћ за Црну Гору и устанике. Тако су поступили Хрвати и Срби у Хрватској и Далмацији, формиравши женске одборе у Загребу, Сплиту и Задру, који су прикупили знатну помоћ и упутили је на Цетиње. Као дародавац нарочито се истакао Ђаковачки бискуп, Јосип Јурај Штросмајер (Josip Juraj Strossmayer), који је даровао, на име помоћи Црногорцима и устаницима, 100 златних дуката, приложивши и писмо уз свој позамашан прилог. Он у том писму одаје признање борби Црногораца и устаника против свог вековног непријатеља и исказује дубоку захвалност иницијаторима и организаторима ове хумане акције, тј. актерима прикупљања прилога. У Кнежевини Србији, у којој је народ листом подржавао борбу Црногораца и устаника против турског агресора и био спреман да им се придружи, кнез Михаило је, из династичке суревњивости, забранио прикупљање прилога за Црногорце и устанике, па су родољуби новац слали „Одбору госпођа“ у Нови Сад. У прикупљању прилога за Црногорце и устанике нарочито су биле активне руска, чешка и грчка јавност. Поред тога, борбу Црногораца и устаника жарко су поздравили и посветили јој изванредан број својих радова српски књижевници и научни радници: Бура Јакшић, Јован Јовановић Змај, Лаза Костић, Јаков Игњатовић, Емил Чаkra и Стојан Новаковић.¹⁷⁴

Тек ослобођени стега неподношљивог Баховог апсолутизма, обновом уставног живота у Аустрији 1860, Словенци, још увек снажно притиснути домаћим Немцима, који су и надаље имали кључне положаје у органима власти, нису могли формирати одбор за прикупљање прилога у корист Црногораца и устаника.¹⁷⁵ Но, како се из до сада наведеног може закључити, Словенци су, свакако, били вољни да и материјално помогну Црногорцима и устаницима, пошто су безрезервно подржавали њихову оружану борбу против турског завојевача. Поред тога, на такав за-

Даринку и Милену, од сердара-екрема (уп.: Б. Павићевић, *Црна Гора крајем 1862...*, стр. 436—437; исти, *Црна Гора у рату 1862...*, стр. 383).

¹⁷⁴ Опширније о одјеку устанка у Херцеговини и неослобођеном делу Брда против турске власти, а посебно црногорско-турског рата, 1862. године код југословенских и словенских народа, в.: Б. Павићевић, *Црна Гора у рату 1862...*, стр. 389—402.

¹⁷⁵ Ф. Гестрин-В. Мелик, *op. cit.*, стр. 133—145.

кључак упућује и њихов гест пуног одобравања акције прикупљања добровољних прилога од стране Хрвата и војвођанских Срба, што се очитује из саопштења објављених у »Novicaма«. Узгредно ваља напоменути да »Laibacher Zeitung« ништа није саопштио својим читаоцима о одјеку устаничког покрета и црногорско-турског рата код југословенских народа, јер је био туркофилски оријентисан. »Novice« су у броју од 6. августа објавиле извештај из Загреба од 30. јула, у коме се одаје пуно признање хрватском народу што је организовао прикупљање добровољних прилога за Црногорце, уз напомену да органи власти нису тај подухват официјелно дозволили, али не причињавају ни сметње његовој реализацији. Као доказ толерисања извођења ове акције наведен је пример давања прилога од стране супруге високог хрватског државног функционера Ивана Маџуранића. На крају овог извештаја је с посебним акцентом назначено у хиперболисаном форми, што се тиче висине даровног прилога, да је „бискуп Штросмајер даровао 400 дуката“, а потом је, у смислу закључка, истакнуто: „Уопште узев, све је одушевљено за Црногорце, који се херојски одупиру турској војној сили, те, ако би смели, би им многи Хрвати са оружјем у руци, свакако, пошли у помоћ“.¹⁷⁶ Седам дана доцније у овом листу је, *ad litteram*, а такође и у парафразираној форми, објављено на словеначком језику пропратно писмо бискупа Јосипа Јураја Штросмајера, које је дародавац доставио уз свој издашан прилог за Црногорце и херцеговачке устанике из Бакова 26. јула, где је назначено да прилог износи 100 дуката у злату, а не 400, како је погрешно наведено у претходном броју »Novica«. У овом писму, адресованом на личност Људмиле Дутковић, председника „Одбора госпођа“ у Загребу за потпору Црногораца, истакнуто је, као најважније, ово: „Наши херцеговачки и црногорски јунаци проливају своју крв за најсветију ствар на овом свету, за веру и слободу своју“ На крају свог писма је Јосип Јурај Штросмајер, обраћајући се председнику поменутог одбора, нарочито истакао: „Вама милосрдна госпођо, остаће непролазна слава, да сте се тако дичном делу на чело поставили. Захваљујем се Богу да ме је благословио, и шаљем страдајућој браћи у Херцеговини и Црној Гори 100 дуката у злату“.¹⁷⁷ Ваља истаћи да је и црквени лист »Zgodnja Danica«, три дана раније од »Novica«, објавио наведено Штросмајерово

¹⁷⁶ Тај важан извештај дословно гласи: »Hrvaško. Iz Zagreba 30. jujija se piše 'Wanderer-u', da po celi deželi Hrvatski se naberajo zdaj milodare za Črnogorce; gosposke sicer niso službeno teh naber dovolile, prepoveduje jih pa tudi nobeden ne. Govorilo se je sicer, da vladi ni ljubo to; al to ni res, ker tudi žena dvornega kancelarja Mažuraniča je dodala svoj donesek; svetli škof Štrossmajer je daroval 400 cekinov. Vobče je vse navdušeno za Črnogorce, ki se tako junaško branijo sill turški, in če bi smeli, bi gotovo mnogi Hrvatje jim šli z orožjem v roci na pomoč« (»Novice« 32, 6. VIII 1862, str. 270).

¹⁷⁷ »Novice« 33, 13. VIII 1862, str. 280.

писмо у целини на словеначком језику, претежно у парафразираној форми, у рубрици »Razgled po keršćanskem svetu«. Тамо су истакнуте ове Штросмајерове мисли: 1) да је турска опасност, која се сада наднела над Црну Гору, „земљу јунака“, некада претила хришћанском Западу; 2) да су се Београд и Пешта морали подврћи под турски јарам, док је Беч од турске опсаде спасао пољски краљ, Јан III Собјески (Jan Sobieski), а Загреб „наши јуначки преци“; 3) да међу хришћанским народима и државама Запада, које треба да су захвални Словенима што су их спасли од завојевачких инвазија Османлија, нема слоге у борби против Турака; и 4) да би „ми Хрвати били као Кајин или као крволочне звери, ако не бисмо свесрдно помогли свом рањеном брату“.¹⁷⁸ Коначно, »Novice« су, у броју од 3. септембра, објавиле саопштење у коме је наведено да ће родољуб из Новог Сада, Емил Чакра, издати забавник „Слогу“ са опсегом од 20 ауторских табака, који ће садржавати: песме, новеле, народне приповетке, цртице из историје југословенских народа итд. „Коштаће само 60 крајцара, те га може, такође, и сиромаш наручити“ У наставку је на српскохрватском језику, у смислу апела на читаоце да се претплате на поменућу публикацију, те тако помогну праведну борбу Црногораца и херцеговачких устаника против вековног непријатеља, наведено ово: „Наша јуначка борећа се браћа у Црној Гори и Херцеговини нужно потребују помоћ. Наш положај, бар данас, такав је, да им можемо наше саучешће само милосрдној руком показати; неоспорно је дужност свих нас да достојно одговоримо захтеву наших пословица: „Камен по камен палача“ и „рука руку мије, а образ оба двије“, што нема никакве потребе за доказивање“ На крају је у овом саопштењу на словеначком језику наведено да ће поменути забавник до октобра изаћи из штампе, у чији висок квалитет, с обзиром на име издавача, не треба сумњати. Због тога је потребно да се „из Словеније јави што већи број интересената за ову занимљиву публикацију и да што пре пошаљу Редакцији »Novica« наруџбину, како би ју ова могла доставити благовремено господину издавачу у Нови Сад“.¹⁷⁹

¹⁷⁸ »Zgodnja Danica« 23, 10. VIII 1862, стр. 187.

¹⁷⁹ »Novice« 36, 3. IX 1862, стр. 306.

Горњи наводи саопштења, објављеног у »Novicama« 3. септембра, тачни су. Као поборник идејних националнореволуционарних стремљења, које ће, формирањем Уједињене омладине српске у Новом Саду, 1866. године, добити своју дефинитивну организациону структуру, Емил Чакра је, одушевљен победама Црне Горе и одлучан у томе да је материјално, колико год може, потпомогне, издао у Новом Саду, крајем 1862, забавник „Слогу“. У тој публикацији је највећи број прилога из његовог пера, а од Словенаца се јавио као сарадник познати илирац и панслависта Матија Мајар, који „поново тражи за Словене једну азбуку“, како истиче др Миrash Кићовић. Он се залагао за фузију латинице и ћирилице. Остао је скоро усамљен. Ваља напоменути да су »Novice«, каткада, 1857. и 1858. године, објављивале чланке Матије Мајара, у којима су биле не само реченице већ и кратки одељци на српском, штампани ћирилицом. Колико

Готово одмах после закључења мировног уговора на Ријеци Црнојевића, 8. септембра 1862, Црна Гора је, уз пуну подршку Русије, упорно отпочела радити на анулирању 6. тачке тог уговора: изградња турског војног пута од Скадра до Никшића и подизање поред њега караула кроз Бјелопавлиће. Порта је 1863, под притиском великих сила, одустала од даље изградње караула кроз Црну Гору, будући да се одрекла захтева садржаних у 6. тачки мировног уговора. Но, као готово увек, и овог пута је турска влада оклевала да своје обавезе изврши. Она је, почевши са рушењем и напуштањем саграђених караула на територији Црне Горе 1863, ове дефинитивно евакуисала и порушила тек 1866, након добијања дозволе од Цетиња за пролаз турских држављана од Никшића до Спужа.¹⁸⁰

Са тешком и упорном борбом Црне Горе на дипломатском пољу да издејствује анулирање 6. тачке мировног уговора, тј. очување свог територијалног интегритета и суверенитета, као и резултатима тих настојања словеначка јавност је била доста добро упозната. До тога је дошло отуда што је у Љубљани излазио два пута недељно, у уторак и петак, од 2. јануара до 29. септембра 1863, политички лист најнапредније струје словеначког националног покрета, »*Napreј*«, чији је сауредник и најплоднији сарадник био истакнути књижевник ватрени борац за словеначки национални препород и стварање „Уједињене Словеније“ Фран Левстик.¹⁸¹ Залажући се одлучно и са великим одушевљењем за афирмацију југословенске солидарности и непоштедно критикујући германизаторску и антијугословенску политичку

је „Слога“ претендовала на родољубив тон и манифестацију одушевљења према Црној Гори сведоче и ови стихови:

„Све крију облаци,
Ништа видјет није;
Сама Црна Гора,
У свјетлости сије;
Там ће пући зора,
Виде јој се траци“.

Конечно, у забавнику „Слози“ вредна је помена песничка цртица „Слава Црногорства“ од Јакова Игњатовића, у којој је њен аутор, како каже др Мираш Кићовић, „излио сав свој страсни занос према овом симболу 'ускрса, гроба и славе српске', чији су хероји превазишли Шпартанце и победили“ (уп.: Др М. Кићовић, *Емил Чакра, један југословенски идеалист*, Прештампано из Гласника Исторског друштва у Новом Саду, књ. IV, св. 2, Сремски Карловци 1931, стр. 8, 12—13; У. Џонић, *Магија Мајар, словеначки илирац и панслависта*, Годишњица Николе Чушића, књ. XLVI, Београд 1937, стр. 47—49, 52—58, 63—70; В. Стајић, *Чакра*, Новосадске биографије, из Архива новосадског магистрата, свеска пета, Нови Сад, стр. 239—247).

¹⁸⁰ Уп.: М. Вукчевић, *op. cit.*, стр. 11; Б. Павићевић, *Црна Гора у рату 1862...*, стр. 403—465, 505—532.

¹⁸¹ Уп.: Др Ј. Шлебингер, *op. cit.*, стр. 11; Ј. Логар, *Napreј I*, Енциклопедија Југославије, 6, Загреб, 1965, стр. 202; Ф. Гестрин—В. Мелик, *op. cit.*, стр. 144—145.

оријентацију бечке владе и њених верних присталица и активних помагача домаћих Немаца, због чега је забрањен, крајем септембра 1863, овај лист је, за сво време излагања, насупрот »Novisama« које, након закључења црногорско-турског мира, нису готово, током 1863, ништа о Црној Гори писале, објавио овећи број саопштења, у рубрици »Važnejše dogodbe«, у којима је искрено подржавао борбу црногорског народа за очување своје независности, односно да, уз помоћ великих сила, принуди Порту да не инсистира на изградњи пута и подизању поред њега кроз Црну Гору утврђења. Како мислимо, ниже наведени овећи број примера у пуној мери ће аргументовати ову тврдњу. Тако је у овом листу, у броју од 2. јануара, наведено да у Европи влада необавештеност што се тиче изградње турских блокхауза на територији Црне Горе, уз нагласак да је руска влада, наводно, изразила готовост да Црногорцима пружи помоћ, „како би и они могли за своје потребе зидати утврђења“. Поред тога је наглашено да се велики војвода Мирко враћа из Беча и да не намерава путовати у Петроград, већ у Париз.¹⁸² Четири дана доцније, овај лист је обавестио своје читаоце о томе да ће Porta одустати од одлучног захтева за изградњу војног пута и зидање поред њега караула на територији Црне Горе, уз коментар да је до попуштања турске владе дошло након службене посете војводе Мирка аустријској престоници. Даље је речено, као најважније, ово: „Књаз Никола се труди, колико је то у његовој моћи, да се консеквентно држи политике коју је зацртао покојни књаз Данило. Још пред почетак задњих бојева намеравао је поставити четири своја дипломатска представника у разним европским државама, да би издејствовао признање самосталности Црне Горе. Та намера је била ратом заустављена, те је опет на дневном реду“.¹⁸³ Даље, је, у броју од 13. јануара, у овом листу, саопштено многобројним словеначким читаоцима, да су највиши турски државни функционери веома раздражени због тога што се Црна Гора одлучно супротставља изградњи турских караула на њеној територији и да је војвода Мирко, на повратку из Беча, изјавио гршћанским Словенима о насушној потреби јачања слоге међу словенским народима и спремности Црне Горе да настави борбу за

¹⁸² О томе је тамо дословно наведено ово: »Crna gora. Nekteri pravijo da je turška vlada poslala zapoved Ali-paši, naj za zdaj še ne zida strelnice (Blockhäuser) po Crnej gori in da je k temu pomogla Francozka, Avstrija in Ruska; drugi pa, da Ali-paša uže dela strelnice, pa ondod, koder bi jih ne smel po ugovoru, ki ste ga imela knez Nikolaj in Omer-paša, in da se je oglasila ruska vlada, če Turci postavijo strelnice, da pošlje Črnogorcem vsako pomoč, naj še oni zidajo sebi strelnice. Veliki vojvoda Mirko misli kmalo oditi z Dunaja, ker se je uže poslovil od ruskega poslanstva. Poslal je vredništvo (čeških listova m. p., P. L.) 'Narodnih Listov' in 'Hlasa' lepe fotografije svoje junaške postave, in 'Narodni Listi' pravijo: 'mnogo milejše bi nam še bilo, ko bi nas bil črnogorski vojvoda mogel sam obiskati v Pragi'. Veliki vojvoda Mirko pravijo da ne misli iti iz Dunaja v Petrograd, ampak v Pariz« (»Naprejek« 1, 2. I 1863, str. 3).

¹⁸³ »Naprejek« 2, 6. I 1863, стр. 6.

ослобођење својих сународника од туђинске власти,¹⁸⁴ а у бројевима од 27. и 30. јануара истакнуто је да је војвода Мирко, приликом свог боравка у Бечу, успео издејствовати од бечке владе обећање да ће настојати да од Порте добије пристанак на одустајање од захтева за изградњу пута и блокхауза кроз Бјелопавлиће, јер би тиме Брда била фактички одсечена од Црне Горе, и добио је од цара 30.000 голдинара да их подели најсиромашнијим Црногорцима, док је у броју од 6. фебруара наведено да је црногорски књаз доставио жалбу против турске владе руском и француском посланику у Бечу, у којој је, као најважније, навео „да се не држи договора о караулама, а усто уопште није испунила каснија обећања. Треба се бојати, да се ускоро не догоди што озбиљно“.¹⁸⁵ Надаље је »Напреј«, у броју од 10. фебруара, обавестио словеначку јавност о све већој заоштрениости у односима између Црне Горе и Турске због неодступања Порте од изградње караула на црногорској територији; четрнаест дана доцније речено је: „Црногорци су разрушили турске карауле и због тога су водили борбу“, а у броју од 6. марта, као најважније, речено је „да је Порта, на захтев црногорских опуномоћеника, одустале од изградње караула на територији Црне Горе, а спор око граничне линије ће решити посебна комисија“, док је у броју од 13. марта овог листа кратко констатовано: „Карауле ће остати само на предњем и задњем крају турског пута; друге се морају порушити“.¹⁸⁶ Како се види из кратког саопштења, објављеног у овом листу, у броју од 24. марта, црногорски делегати, војвода Матановић и књажев секретар Вацлик, поново су преговарали са великим везиром Фуад Мехмед-пашом, приликом чега је постигнут споразум „да по Црној Гори неће бити ни турских утврђења нити, пак, путева, а потребно је да се дефинитивно верификују црногорске границе сходно споразуму од 1859“, а три дана доцније, саопштено је врло љубазном пријему наведених црногорских опуномоћеника од турског султана Абдула Зиса, 21. марта, и од њега одликаних „медшинским редом 3. врсте“, док је, у броју од 3. априла овог листа, јављено о повратку Матановића и Вацлика у Црну Гору. Што се тиче

¹⁸⁴ О томе дословно стоји ово: »Črna gora. Turci so se nekako razpalili, zaslišavši, da jim Črnogorci ne dadé zidati strelnice po svojej zemlji. Dozdaj so napravili samo šele dve strelnici na Zubcih in dve na Pivi, v Črnej gori pa ni še nobene. Govori se da mislijo Črnogorci precej spet udariti, ko bi zares Turci začeli postavljati strelnice«. Даље је, у наставку овог извештаја, истакнуто, са пуним одобравањем, да је војвода Мирко Словенима, који су му приредили у Трсту серенаду, рекао ово: »Drago mi je Slovani, da se ljubimo in radi imamo; vsaj tega nam nihče ne more braniti. Mi Črnogorci smo toliko vekov stisnjeni med krvave stene; ali svojega rodu nismo pozabili, pa ga tudi nečemo. Mi nikomur ne jemljemo, ampak samo svojega iščemo. Če nas tudi pusté Turci pri miru, za Boga mi ne mislimo njik« (»Napreј« 4, 13. I 1863, str. 14).

¹⁸⁵ Уп.: »Napreј« 8, 9, 11 од 27, 30. I и 6. II 1863, стр. 31, 36, 43.

¹⁸⁶ Уп.: »Napreј« 12, 16, 19, 21 од 10, 24. II, 6. и 13. III 1863, стр. 47, 63, 76, 84.

резултата њиховог пута у Цариград, наведено је ово: „Нису сасвим задовољни са оним што су постигли на свом путу, јер нису могли ништа позитивно утаначити с Портом што се тиче морског пристаништа, али је, зато, сасвим сигурно решено да неће бити ни турске комуникације нити, пак, караула на црногорској територији. Из затвора су им предали 19 Црногораца, који су већ били од 3 до 19 година затворени“.¹⁸⁷ У саопштењу објављеном у броју од 24. априла констатовано је уз неопходно образложење успостављање црногорских конзула у Мостару и Скадру, а у Цариграду дипломатског представништва, као и то да се црногорско-турски односи осетно побољшавају. У наставку је речено да се на Цетињу већ штампају песме о важнијим борбама из последњег црногорско-турског рата,¹⁸⁸ док је, месец дана доцније, у овом листу објављено саопштење у коме је црногорском књазу одато пуно признање за унапређење школства у својој земљи: оснивање Православне богословије на Цетињу и основних школа: у Беклићима, Острогу, Васојевићима и у Морачи. С посебним нагласком је наведено ово: „Велики војвода Мирко Петровић, који је тако славно војевао, компоновао је 40—50 песама о задњем рату. Биће штампане на Цетињу. Мали народ би се ускоро почео бавити занатом и трговином ако би имао луку на Јадранском мору. Црногорска војска опет има 20.000 бораца, као и пре рата, и надати се је да ће до идућег ратног сукоба имати 25.000 ратника. Откако је Мирко био у

¹⁸⁷ Уп.: »Naprej« 24, 25, 27 од 24, 27. III и 3. IV 1863, стр. 98, 102, 110. — У времену од 20. фебруара до 21. марта 1863. боравила је у Цариграду званична црногорска делегација на челу са сенатором и војводом Буром Матановићем. У њеном саставу се налазио као делегат и књажев секретар Јован Вацлик. Делегацију је примио и султан Абдул Азис, и том приликом јој предао сабљу као поклон за књаза Николу, а саме делегате одликовао орденом Меџидије. Уз подршку руског и аустријског амбасадора, црногорски опуномоћеници су склопили с Портом споразум о анулирању 6. тачке мировног уговора, односно о рушењу турских блокхауза на црногорској територији, поред пута Никшић—Скадар, и о преузимању одговорности од стране Црне Горе о безбедности саобраћаја на овој комуникацији. Турска влада је, након закључења овог споразума, уложила много труда да унедоглед одуговлачи његово извршење. Она је тако поступала током 1863. и касније, све до 1866, када је порушен и последњи турски блокхауз на црногорској територији (уп.: М. Вукчевић, *op. cit.*, стр. 11; Б. Павићевић, *Црна Гора у рату 1862...*, стр. 435—465, 505—532).

¹⁸⁸ О томе, као најважније, тамо стоји ово: »Crna gora bode imela, kakor poprej, v Skadru in Mostarji konzule in v Carigradu opravnika; Turška da Crnogorcem nekoliko ladij žita in ladijo soli, in zbog Crnogorskih prošenj je premenila svoje deželске poglavarje v Mostarji in Skadru, da bi Crnogorcem na znanje dala svojo prijaznost. Nadejajo se v Crno goro tudi carskega poslanca z darili knezu Nikolaju. V Cetinji se uže tiskajo pesmi o vseh važnejših bojih zadnje vojne. Knezu Nikolaju so posvečene te pesmi, kterih bode za cel zvezek. Crnogorcem je torej prišel iz grdega jutra lep dan«. Такође је и у броју од 7. јула овог листа саопштено о даљем току нормализовања односа између Црне Горе и Турске, нарочито у вези повлачења граничне линије (уп.: »Naprej« 33, 54 од 24. IV и 7. VII 1863, стр. 133, 217).

Бечу, није било свађе ни са Аустријом нити, пак, са Турском¹⁸⁹. Коначно, »Naprej« је, у броју од 1. септембра, дакле непуних месец дана пре него што ће уследити забрана за његово даље излажење, објавио саопштење у коме је пажња усредсређена на бригу црногорског књаза о рањеним борцима из задњег црногорско-турског рата. Наиме, око 1.000 рањеника је приспело на Цетиње, „где им је књаз шест дана прегледао ране, након чега је установљено да је од тог броја 400 неспособних за рад, те ће годишње примати, као дар, 15—20 талира и да ће се држава бринути за њихову децу“ Тамо је, поред осталог, као важније, забележено да је књаз Никола наредио главарима да се брину за унапређење школства у својим нахијама. Наглашено је још и то да ће се ускоро штампати песме војводе Мирка из минулог рата и да је књажев отац „даровао за рањене борце из задњег рата 3.000 голдинара и да, тако исто, брине за велики број удовица и сирочади од ратника погинулих у последњем црногорско-турском рату“¹⁹⁰.

Напред наведени подаци о одјеку у Словенији збивања у црногорско-турском рату 1862, упућују на следеће констатације:

1) да су »Novice«, пре избијања црногорско-турског рата, чврсто биле уверене у то да Црна Гора неће бити усамљена, већ да ће против Турске ратовати и Кнежевина Србија, као и устаници из Херцеговине и Босне;

2) да су Словенци, судећи по броју објављених саопштења и написа у »Novicama« и »Laibacher Zeitungu«, били доста добро, иако са извесним закашњењем, обавештени о главним догађајима из црногорско-турског рата, почетак априла-краја августа 1862;

3) да је већина словеначког јавног мњења, судећи по писању »Novica«, отворено била на страни Црне Горе, искрено подржавајући праведну борбу црногорског народа против турског агресора, уз нескривену жељу да извојује победу, добије признање независности од великих сила и територијално проширење на рачун европског дела Турске;

4) да су »Novice«, ради одржавања високог степена осећања југословенске солидарности код словеначког народа, преувеличавале победе Црногорске народне војске, док о њеним поразима скоро да нису ни обавештавале своје многобројне читаоце;

5) да је »Laibacher Zeitung« објавио знатно већи број информација са црногорско-турске ратне позорнице од »Novica«, чији се садржај, зависно од провенијенције, може свести на три оријентације:

а) протурску, јер се у већем делу извештаја и написа, будући да се темеље на турским изворима, тенденциозно приказују

¹⁸⁹ »Naprej« 42, 26. V 1863, стр. 170.

¹⁹⁰ »Naprej« 70, 1. IX 1863, стр. 282.

догађаји: преувеличавање победе турске војске и пораза црногорских бораца, уз нескривену жељу, изражену у коментарима, да Црна Гора буде поражена;

б) неутралну, јер су у извесном делу извештаја, махом из аустријског извора, презентирана борбена дејства без било каквих коментара; и

ц) процрногорску, јер се у мањем броју саопштења, која потичу из црногорског извора, отворено наводе порази турске војске; и

б) да је совеначка јавност, судећи по информацијама објављеним у листу »Наргеј«, искрено поздравила настојања Црне Горе да, посредством великих сила, изнуди пристанак Порте на анулирање тачке б. мировног уговора, која се односи на изградњу турског војног пута кроз Црну Гору и подизање поред њега караула, а такође и пристанак турске владе, 1863. године, да не инсистира на реализацији ове тачке црногорско-турског мировног уговора.

*
* *
*

На основу свега наведеног, може се извести општи закључак да је словеначки народ са великим интересовањем пратио ток устанка (против турске владавине) херцеговачких племена уз црногорску границу и из неослобођеног дела Брда, од почетка 1861. до априла 1862, и збивања на црногорско-турском ратном попришту, од априла до почетка септембра 1862. Словенци су добро били информисани о томе да устанички покрет у Херцеговини и Брдима свесрдно потпомаже Црна Гора и да је то био главни узрок црногорско-турске ратне конфронтације 1862. На основу саопштења која су објавили »Novice«, »Laibacher Zeitung«, »Zgodnја Danica« и »Nаргеј«, може се констатовати да су Словенци били доста добро упознати, иако са извесним закашњењем, са догађајима везаним за устаничке борбе, црногорско-турски рат и настојања Црне Горе, крајем 1862. и током 1863, да помоћу великих сила изнуди пристанак Порте на анулирање тачке б. мировног уговора између Црне Горе и Турске, склопљеног на Ријечи Црнојевића, 8. септембра 1862, која се односи на изградњу турског војног пута кроз Црну Гору и подизање поред њега караула. Нарочито ваља истаћи да је већи део словеначке јавности, судећи по садржају вести објављених у »Novicama«, тада једином политичком листу који је излазио на словеначком језику и био верни тумач словеначког јавног мњења, безрезервно био на страни устаника и Црногораца у њиховој праведној борби против турског завојевача. Не треба сметнути с ума ни то да су »Novice« хиперболисале победе Црногорске народне војске, прелазећи скоро ћутке преко њених

пораза. Међутим, »Laibacher Zeitung«, следећи верно политичку оријентацију бечке владе, објављивао је, већим делом, протурски настројене извештаје. Уопште узев, словеначки народ је гледао на борбу устаника из Херцеговине и Брда, а посебно на овај рат Црне Горе против турског агресора, као на веома важну компоненту дуготрајне борбе југословенских народа за ослобођење од туђинске власти и стварање заједничке југословенске државне заједнице.

Dr Petko Luković

LES SLOVENES ET LA GUERRE MONTENEGRO-TURQUE 1862

R e s u m é

Dans la première partie de cet article où l'on traite des questions se rapportant à l'information et à la réaction des Slovènes sur le mouvement insurrectionnel en Herzégovine et à une partie des Montagnes, contre la domination turque, du début de 1861 jusqu'en avril 1862, l'auteur a établi, sur la base des données dans les journaux de ce temps en Slovénie »Novica« et »Laibacher Zeitung«, que les Slovènes suivaient avec grand intérêt les luttes insurrectionnelles et qu'ils souhaitaient sincèrement de secouer le joug turc. Cette orientation anti-turque se manifestait dans le journal »Novica«, tandis que le »Laibacher Zeitung«, dans la plupart de ses informations était incliné aux turcs.

Dans la seconde partie de cet oeuvre qui se rapporte à l'écho des luttes chez les Slovènes de la guerre monténégro-turque, du commencement d'avril à la fin d'août 1862, l'auteur a constaté, se basant aux deux susdits journaux, que le peuple slovène, avec un certain retard, était bien informé des plus importants événements de la scène de guerre. Le journal »Novica« étant interprète fidèle de la disposition de la plus grande partie de l'opinion publique en Slovénie, exagérait les conquêtes de l'armée nationale monténégrine, tandis qu'il se taisait presque tout à fait sur leurs défaites. Cependant, le »Laibacher Zeitung«, se tenant strictement de la politique anti-monténégrine de l'Autriche, exagérait, dans la plupart de ses rapports, les conquêtes de l'armée turque mais, parfois, dans l'impossibilité de l'éviter, il publiait des informations sur les conquêtes des Monténégrins. Il faut mentionner que les Slovènes, en jugeant par les informations publiées dans le journal »Naprej«, saluaient sincèrement les efforts du Monténégro faits de persuader le gouvernement turc, par l'intermédiaire des grandes puissances, à annuler la clause No. 6 du traité de paix entre le Monténégro et la Turquie, conclu à Rijeka Crnojevića le 8 septembre 1862, se rapportant à la construction d'une route militaire turque avec des postes de frontière à travers le Monténégro, de même à la renonciation de la Porte en 1863, de continuer la construction des fortifications ainsi que le consentement de détruire les postes de frontière déjà construits.